

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İLAHİYAT ANABİLİM DALI
TEFSİR BİLİM DALI

**KUR’AN HAFIZLIĞI VE MÜSLÜMANIN DİNÎ HAYATINDAKİ
ÖNEMİ**

Yüksek Lisans Tezi

YASEMİN TUNÇ

İstanbul, 2008

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İLAHİYAT ANABİLİM DALI
TEFSİR BİLİM DALI

**KUR'AN HAFIZLIĞI VE MÜSLÜMANIN DİNÎ HAYATINDAKİ
ÖNEMİ**

Yüksek Lisans Tezi

YASEMİN TUNÇ

Danışman: PROF. DR. SUAT YILDIRIM

İstanbul, 2008

Marmara Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Tez Onay Belgesi

İLAHIYAT Anabilim Dalı TEFSİR Bilim Dalı Yüksek Lisans öğrencisi
YASEMİN TUNÇ'ın KUR'AN HAFIZLIĞI VE MÜSLÜMANIN DİNİ HAYATINDAKİ
ÖNEMİ adlı tez çalışması, Enstitümüz Yönetim Kurulunun 19.06.2008 tarih ve 2008/10-
25 sayılı kararıyla oluşturulan jüri tarafından oybirliği/oyçokluğu ile Yüksek Lisans Tezi
olarak kabul edilmiştir.

Öğretim Üyesi Adı Soyadı

İmzası

Tez Savunma Tarihi : 06.10.2008

- 1) Tez Danışmanı : PROF. DR. SUAT YILDIRIM
2) Jüri Üyesi : PROF. DR. SADRETTİN GÜMÜŞ
3) Jüri Üyesi : PROF. DR. HULUSİ YAVUZ

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR.....	IV
TRANSKRİPSİYON ALFABESİ.....	V
ÖNSÖZ.....	VI
ÖZET.....	VIII
SUMMARY.....	IX

GİRİŞ

HAFIZLIK MÜESSESESİ, İLGİLİ KAVRAMLAR VE KAYNAKLARIN DEĞERLENDİRİLMESİ

I. HAFIZLIK MÜESSESESİ VE İLGİLİ KAVRAMLAR.....	2
A. HIFZIN TANIMI VE KUR’AN HAFIZLIĞI.....	2
B. İLGİLİ KAVRAMLAR.....	8
1. Cem’	8
2. Kıraat.....	8
3. Haml.....	9
4. Tecvid.....	10
5. Tebdil.....	10
6. İnşa.....	11
II. KAYNAKLARIN TANITIM VE DEĞERLENDİRİLMESİ.....	12

BİRİNCİ BÖLÜM

HAFIZLIK MÜESSESESİ: TARİHİ SEYRİ VE TEŞVİK EDİCİ SEBEPLER

I. HAFIZLIK MÜESSESESİNİN TARİHİ SEYRİ.....	15
A. KUR'AN CEM'İNİN TARİHÇESİ.....	15
1. Vahyin Nüzûlünü Müteakip Hz. Peygamber (s.a.s.)'in Uygulamaları.	15
2. Arza.....	18
3. Hz. Peygamber (s.a.s.)'den Sonra Cem' Faaliyeti.....	20
B. HAFIZLIĞIN TARİHÇESİ.....	22
1. Hz. Peygamber (s.a.s.) Dönemi.....	22
2. Hz. Peygamber (s.a.s.) Döneminden Sonra Hafızlık.....	30
3. Osmanlı Döneminde Hafızlık.....	34
4. Cumhuriyet Dönemi ve Günümüzde Hafızlık.....	38
C. KUR'AN METNİNİN GÜNÜMÜZE İNTİKALİNDE HAFIZLIK.....	44
II. TEŞVİK EDİCİ SEBEPLER.....	48
A. HAFIZLIĞIN FAZİLETİ.....	48
1. Hafızlığın Fazileti Hakkındaki Ayet-i Kerîmeler.....	48
2. Hafızlığın Fazileti Hakkındaki Hadis-i Şerifler.....	58
B. KUR'AN-I KERİM'İN İ'CAZ VECİHLERİNDEN BİRİ OLARAK.....	
HAFIZLIK.....	67
1. İ'cazın Tarifi.....	67
2. İ'caz Vecihlerinden Biri Olarak Hafızlık.....	68

İKİNCİ BÖLÜM

HAFIZLIĞIN MÜSLÜMANIN DİNİ HAYATINDAKİ ÖNEMİ

VE KUR'AN EHLİNİN AHLAKI

I. HAFIZLIĞIN MÜSLÜMANIN DİNİ HAYATINDAKİ ÖNEMİ.....	72
A. HAFIZLIĞIN BİREYSEL AÇIDAN KİŞİYE KATKILARI.....	72
1. İslami İlimler Alanındaki Çalışmalar Açısından Önemi.....	72
2. Hafızlığın Zihnî Kabiliyetlere Katkısı.....	74
3. Hafızlığın Kişiliğe Katkısı.....	77
B. HAFIZLIĞIN TOPLUMSAL AÇIDAN KİŞİYE KATKILARI.....	77

1. Dini Tebliğ ve İrşad Açısından Değerlendirilmesi.....	77
2. Dini Meselelere Çözüm Getirme Açısından Önemi.....	79
3. İbadetlerin İcrası Açısından Önemi.....	81
4. Kur'an Tilaveti ve Tilavetin Tesiri Bakımından Önemi.....	88
5. Kur'an Öğretiminde Hafızlığın Rolü.....	94
II. KUR'AN EHLİNİN ÂDAB VE AHLAKI.....	97
A. KUR'AN OKUMAYA BAŞLAMADAN ÖNCE GEREKLİ ÖN.....	
HAZIRLIKLAR.....	98
B. KUR'AN EHLİ'NİN KUR'AN OKURKEN UYMASI GEREKEN ÂDAB...	
.....	103
SONUÇ.....	108
BİBLİYOGRAFYA.....	112
ÖZGEÇMİŞ.....	122

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı Geçen Eser
a.s	: Aleyhisselam
bkz.	: Bakınız
c.	: Cilt
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
DİB	: Diyanet İşleri Başkanlığı
Fak.	: Fakültesi
İSAM	: İslam Araştırmaları Merkezi
md.	: Madde
İFAV	: Marmara Ü. İlahiyat Fak. Vakfı
M.Ü.	: Marmara Üniversitesi
S.B.E.	: Sosyal Bilimler Enstitüsü
s.	: Sayfa
s.a.s.	: Sallallahu Aleyhi ve Sellem
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
thk	: Tahkik, tahkik eden
trc	: Tercüme, tercüme eden
ty.	: Tarihsiz, baskı tarihi yok
Ün.	: Üniversite
vb.	: Ve benzeri
Y.	: Yayınları

TRANSKRİPSİYON ALFABESİ

’ : ء

ṣ : ث

ḥ : ح

ḥ : خ

ẓ : ذ

ṣ : ص

ḍ : ض

ẓ : ض

ṭ : ط

ẓ : ظ

‘ : ع

ġ : غ

ḳ : ق

^ : uzatma işareti

ÖNSÖZ

Kur'an-ı Kerim'in baştan sona ezberlenerek zihinde muhafaza edilmesi olarak izah edilen hafızlık müessesesi Asr-ı Saadet'ten günümüze kadar gelen, kıymeti ölçülemez bir ameliyedir. Gerçektende Kur'an, nakşedildiği zihne değerlerin en güzelini katarak sahibini seçkin ve ayrıcalıklı bir mevkîye getirmiştir. Bu kıymetli faaliyet hakkında Kur'an'a hizmet edenler zincirinde küçük de olsa bir halka olabilmek en büyük bahtiyarlık vesilemizdir.

Tezimiz, bir giriş ve iki ana bölümden oluşmaktadır. Giriş kısmında hafızlık müessesesinin tanımı ve ilgili kavramların izahından sonra tezin hazırlık aşamasında faydalanılan kaynaklar hakkında bilgi verilmiştir.

Birinci bölümde hafızlığın tarihî seyrini ele alarak Asr-ı Saadet'ten günümüze gelişi ve Kur'an'ın metninin intikali sürecinde hafızlığın rolü üzerinde duruldu. Ümmetin bu müesseseye iştiağını sağlayan sebepler cümlesinden olarak zikredilen teşvik edici sebepler, Ayet-i Kerime ve Hadis-i Şerifler çerçevesinde ele alınarak işlenmeye çalışıldı.

İkinci bölümde ise konuya yeni bir bakış açısı getirilerek Müslümanın dînî hayatında hafızlığın önemi üzerinde duruldu. Bu hususun önemi hakkında kaleme alınmış kısıtlı miktardaki döküman yanında ferdî tecrübelerden de istifade edildi. Genel kabul göreceğine inandığımız ve istişare ederek de teyid ettiğimiz hususlar ferdi ve sosyal olarak iki ana başlıkta incelendi. Çalışmayı farklı kılan bilgilerin bu kısımda olduğunu düşünüyoruz. Çalışma esnasında Fezâilu'l- Kur'an'a dair eserlere sıkça ve çok sayıda müracat edildi. Bu eserlerde dikkati çeken hemen hepsinde gördüğümüz Kur'an Ehlinin edep ve ahlakı hakkındaki bilgi vermenin bu işin usulü olduğu kanaatine varınca bu bahsi teze taşımayı uygun bulduk ve bu hususta bir başlık açtık. Bu kıymetli bilgilerle çalışma hitama erdirilmiş oldu.

Hafızlığın bizzat kendi kıymet ve bereketiyle bağlantılı olacak ki hakkında yapılan bu çalışma da bereketli ve adeta kolaylaşan bir süreç ile ortaya çıktı. Aynı sürecin insanlara ulaşma ve faydalı olma hususunda da devam etmesini niyaz ediyoruz.

Çalışmanın ortaya çıkması için ilk günden itibaren birikim ve tecrübelerinden azami istifade etmeye çalıştığım, kendisinden ilmin yanında irfan ve nezaketi de öğrendiğim çok değerli tez danışmanı hocam Prof. Dr. Suat Yıldırım'a teşekkürü borç

biliyorum. Henüz kıymetini anlayabilecek yaşta değilken beni yönlendirerek hafız olmama sebep olan babam ve annemin ellerinden öperek teşekkür ediyorum. Hafızlık hocam ve Emniyettepe Kur'an Kursu'nun tüm emektarlarına da şükranlarımı sunuyorum. Çok kıymetli, ilim ehli, hoca ve arkadaşlarımın da birikimleri ile bu çalışmaya önemli katkıları olmuştur. Kendilerine ayrı ayrı duacıyım. Tezin hazırlanması aşamasında eşsiz çalışma ortamını bizler için hazırlayan İsam'a, yönetici ve çalışanlarına teşekkürlerimi iletmeyi bir borç olarak görüyorum.

Son olarak maddi ve manevi destekleriyle her zaman yanımda olarak on bir yıldır huzurlu bir aile ortamını paylaştığım eşim Hafız İbrahim Tunç'a ve kendilerini ihmal etmemi hoş gören çocuklarım Tarık ile Elif Şevval'e desteklerinden dolayı teşekkür ediyorum, muhabbetlerimi sunuyorum.

YASEMİN TUNÇ

TEMMUZ2008/ İSTANBUL

ÖZET

Kur'ân-ı Kerîm'in baştan sona bütün sûrelerini ezberlemek demek olan hâfızlık, çok şerefli bir mertebedir. "Sizin en hayırlınız Kur'ân'ı öğrenen ve öğretenlerinizdir." hadîsine uyularak başlayan hâfızlık, Peygamber Efendimiz (s.a.s.) zamanından günümüze kadar devam edegelmiş bulunmaktadır. İşte Peygamber (s.a.s.)'in bu güzel tavsiyesine hemen ve sürekli bir şekilde uyulduğu için, İslâm âleminin her köşesinde Kur'ân ezberleyen hâfızların sayısı her geçen gün artmıştır. Osmanlı döneminde hâfızlık çalışmalarına çok büyük önem verilmiş ve sırf bu iş için Dâru'l-Huffâz ve Dâru'l-Kurrâ adında özel müesseseler kurulmuştur. Hâlen ülkemizde de çok şerefli olan bu hizmeti yaptırılmaya devam edilmektedir. Hâfızlık gerçekten yaşatılması gereken mühim bir müessesedir. Kur'ân-ı ezberleyen hâfızlar ayetleri saklayan yazılı malzeme ya da her türlü kayıt malzemesinden bütünüyle farklı değerlerdir. Onlar, İslâm'ın ruhu ile de yüklüdürler ve onlar, âyetler ile sûreler arasındaki gerekli ilişkileri kurup, icap ettiğinde canlı olarak tekrarlayabilen yegâne değerlerimizdir. Ezberlemiş oldukları Kur'an onların ferdî ve toplumsal hayatta birçok açıdan da öne çıkmalarına vesile olmuştur. Yaklaşık on dört buçuk yüzyıl boyunca olduğu gibi bundan böyle de yine onlar; "Kur'ân'ın canlı şahitleri" olarak nesillerden nesillere İslâm'ı aktaracaklardır.

SUMMARY

Being a hafiz, that means to memorize all of the Quran, is a very honourable degree. Being a hafiz, has begun because of the hadith of the Prophet Muhammed “The most beneficial of you is the one who learns and teaches Quran.” and it still continues. In Islamic community, the number of hafizes increases day by day because of that advice of the Prophet. In the Ottoman period, training of being a hafiz had been attached too much importance and nothing but for that specific institutions, like Dâru’l-Huffâz and Dâru’l-Kurrâ had established. In our country that honourable duty still continues. Being a hafiz, is really an important profession that has to be kept alive. The hafizes are completely different from any written documents or recording devices of the Quran. Because they have filled with the soul of Islam and they can make contact between suras and the verses of the Quran and they are the only ones who can repeat them alive when it is necessary. That profession has caused them to come into prominence in personal and public life. For 1450 years, they have transmitted Islam from generation to generation and they will continue to transmit it as “Live witnesses of the Quran”.

GİRİŞ
HAFIZLIK MÜESSESESİ, İLGİLİ KAVRAMLAR VE
KAYNAKLARIN DEĞERLENDİRİLMESİ

I. HAFIZLIK MÜESSESESİ VE İLGİLİ KAVRAMLAR

A. HIFZIN TANIMI VE KUR'AN HAFIZLIĞI

Kur'an-ı Kerim, Allah tarafından insanlığa gönderilmiş olan kitapların en sonuncusu ve en mükemmelidir. Kıyamete kadar varlığı ve hükmü bakî bir kitaptır. Elbette onun muhafazası da diğer ilahi kitapların muhafazasından farklı ve ayrıcalıklı olacaktır. Gönderdiği Kitabı korumayı bizzat garanti eden Yaratıcı bu vaadine vesileler halketmiştir. İşte bu vesilelerin belki de en başta geleni olan hafızlar, Allah'ın Kitabını beyinlerine nakşederek onun en özel bir şekilde nesilden nesile aktarılmasında öncü olmuşlardır. Konumuzun esasını teşkil eden hafızlık müessesesi, bu ilahi vesilenin kurumsallaşmış halidir.

Sözlükte koruyan, saklayan, gözetip kollayan, sır saklayan ve himaye eden anlamlarına gelen "H.F.Z." kökünden ism-i fail vezninde olan hâfız ismi¹ "Kur'an'ı tam ve eksiksiz olarak ezberleyen kimse" için kullanılan bir ıstılah olmuştur.² Bu manada hafız, ilahi kelamı ezberleyip Peygamber (s.a.s.)'e indirildiği şekliyle kıyamete kadar aynen korunmasına hizmet eden müslümandır. Hadis literatüründe ise, hadis nakil ve rivayetini meslek edinip çok miktarda hadisi ezbere bilen kimse için hafız terimi kullanılmaktadır.³

Kur'an'da hıfz kökü farklı kalıplarda kırk iki yerde geçmektedir.⁴ Bunların on üçü Allah'a, dördü meleklere, altısı peygamberlere, biri ilm-ilahi veya Levh-i Mahfuz manasındaki kitaba, diğerleri de insanlara nisbet edilmiştir. Cenab-ı Hakkın isimlerinden olup Kur'an'ın üç ayetinde birer sıfat olarak Allah'a nisbet edilen "Hâfız" ismi,⁵ Kendisinden hiçbir şey gizli kalmayan, hayır ve şer olarak kullarının yaptıkları her şeyi saklayan, kudretiyle gökleri ve yeri varlıkta tutan anlamına gelmektedir.⁶ Ayetteki kullanımlarından birinde Hz. Yakub'un dilinden Allah'ın en hayırlı koruyucu olduğu⁷, diğerinde Kur'an'ı O'nun mutlaka koruyacağı⁸, üçüncüsünde de Hz. Süleyman'ın emrinde çalışıp dalgıçlık ve benzeri işlerle meşgul olan elemanların

¹ Ragıb,el-İsfahani, *Müfredat*, İbn Manzur, *Lisanü'l-Arab*.

² Bozkurt, Nebi, "Hafız", *DİA*.

³ Kandemir, Yaşar, "Hafız", *DİA*.

⁴ Abdülbaki, M.Fuad, *el-Mucemu'l-Müfehres li Elfazi'l-Kur'ani'l-Kerim*, "H.F.Z" md.

⁵ (12)Yusuf, 64, (15)Hicr, 9, (21)Enbiya, 82

⁶ Yıldırım, Suat, *Kur'an'da Uluhiyyet*, s.223.

⁷ (12)Yusuf, 64.

⁸ (15)Hicr, 9.

Allah'ın gözetimi altında bulunduğu ifade edilmiştir. “*Hafız*” ismi de üç ayette tekrarlanmış, bunların ikisinde Allah'ın her şeyi gözetten olduğu⁹, diğerinde Allah'tan başka dost edinenleri O'nun daima gözetim altında tuttuğu açıklanmaktadır.¹⁰ Gazzali, hafız isminin manasının hâfıza nisbetle daha kapsamlı olduğunu ve süreklilik gösterdiğini belirtir.¹¹ Hafız; koruyan, gözetten, dengede tutan,¹² hiçbirşeyin kaybolmaması ve ihmal edilmemesi için gerekli tedbirleri alan anlamına gelir. Hafız ism-i şerifi doksan dokuz ismi ihtiva eden Tirmizi ve İbn Mace rivayetlerinden sadece Tirmizi'de yer almıştır.¹³

Kur'an'da meleklerle izafe edilen hıfz, insanları koruma ve işledikleri amelleri kayıt altına alma manasında,¹⁴ peygamberlere nispet edilenler ise onların sadece tebliğ ile mükellef olduklarını, iradelerini diledikleri gibi kullanan insanların üzerine birer bekçi gibi gönderilmediklerini¹⁵ bildirmektedir. Hıfz kavramı çeşitli hadislerde Allah'a, meleklerle ve insanlara nispet edilmiştir.

Hafızlık, yapılış aşamasında iki taraf arasında gerçekleşir ki: birinci taraf; ezberleyip okuyan taraf yani *talebedir*. İkinci taraf ise dinleyip düzelten *mukri*¹⁶ yani hocadır. Hafızlık olayı bu iki unsur ile tamamlanır. Hafızlık, peygamberimiz (s.a.s.) döneminde başlayan ve günümüze kadar hızlanarak devam edegelen bir gelenektir.

Kur'an-ı Kerim, hükümleri kıyamete kadar devam edecek son ilahi kitaptır¹⁷. Oysa diğer kutsal kitaplar zamanın akışı içinde değişikliğe maruz kalmış veya o şeriatin bazı mensupları tarafından tahrif edilmiştir¹⁸. Göndermiş olduğu Yüce Kitabı korumayı bizzat taahhüt eden¹⁹ Cenab-ı Hak, bu şerefli göreve de hafızları vesile kılmıştır. Rivayete göre Hz. Musa (a.s.)'a Levhalar'da “onların kitapları göğüslerindedir”

⁹ (11)Hud, 57, (34)Sebe, 51.

¹⁰ (42)Şura, 6.

¹¹ *El-Maksadü'l-Esna*, s.119.

¹² Topaloğlu, Bekir, “*Esmâ-i hüsnâ*”, *DİA*.

¹³ Topaloğlu, Bekir, “*Esmâ-i hüsnâ*”, *DİA*.

¹⁴ (82)İnfitar, 10.

¹⁵ (6)En'am, 107.

¹⁶ Kur'an Muallimi demektir. Daha özel tarifi şöyledir: Kur'an-ı Kerim'in kelimelerinin telaffuz şekillerini bilen ve bunları bizzat okuyarak nakl ve rivayet eden alim demektir. (İbnu'l-Cezeri, *Muncidu'l-Mukrîn*, s.3, Beyrut,1980).

¹⁷ (5) Maide, 3; (33) Ahzab, 40.

¹⁸ (2)Bakara, 75; (4) Nisa, 46; (5) Maide, 14, 41.

¹⁹ (15)Hicr, 9.

(enaaciilühüm fii suduurihim)²⁰ vasfıyla nitelenen bir ümmetin geleceği haber verilmiş Hz. Musa (a.s.) da Allah’a, bu ümmetin kendisinin olması için dua etmiş ancak Allah Teâlâ “Onlar Muhammed (s.a.s.)’ in ümmetidir” buyurarak bu lutfu Hz. Muhammed (s.a.s.)’in ümmetinin mazhar olacağını bildirmiştir.

Hafızlık müessesesine İslam tarihi boyunca önem verilmesinde şüphesiz onun faziletine dair mevcut olan ayet-i kerime ve hadis-i şerifler büyük önem arz etmektedir. Fatır suresinde buyrulan:

ثُمَّ أَوْرَثْنَا الْكِتَابَ الَّذِينَ اصْطَفَيْنَا مِنْ عِبَادِنَا...

“Sonra Biz, kitabı seçtiğimiz kullarımıza miras verdik.”²¹ ayet-i kerime’sini, son asrın İslam Alimi ve müellifi merhum Hamdi Efendi, ayeti hafızlar ve hafız âlimler olarak tefsir eder.²²

وَلَقَدْ يَسَّرْنَا الْقُرْآنَ لِلذِّكْرِ فَهَلْ مِنْ مُدَكِّرٍ

“Yemin olsun: Biz, ders alınsın diye Kur’ân’ın anlaşılmasını kolaylaştırdık. Haydi var mı düşünen ve ibret alan?”²³ ayet-i kerimesini de Kurtubi, Celaleyn, H.Basri Çantay hafızlık ile yorumlamıştır. Kurtubi: ayeti tefsir ederken “Onun ezberini kolay kıldık ve onu ezberlemek isteyeneye yardım ettik” diye izah ettikten sonra devamında hafızlık hususunda şu mucizevî yönü de dile getirmektedir: “Allah (c.c.) Kur’an’ın muhtevasını düşünsünler de ders ve ibret alsınlar diye kitabın ezberlenmesini Müslümanlara kolay kılmıştır, işte başka dînî ya da dünyevî hiçbir metinde olmayan bu özellik sadece Kur’an’a hastır”²⁴. İmam Nesefi de Tefsirinde “Biz onun ezberlenmesini kolaylaştırdık ve onu ezberleyene yardım ettik” şeklinde izah ettikten sonra ayetin ikinci yarısındaki istifham kısmını “Haydi var mı onu hıfz etmek isteyen ki, biz de ona yardım edelim” şeklinde açıklamıştır²⁵.

²⁰İbn Cezeri, *en-Neşr fî Kıraati'l-Aşr*, I,6; Taberani, *el-Mu'cemu'l-Kebir*, c.10, s.89; Zerkani, *Menahil* I,235; Karaçam, İsmail, *Kur'an-ı Kerim'in Nüzulü ve Kıraati*, s.15.

²¹(35) Fatır, 32.

²²Yazır, Elmalılı M.Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, s.3993.

²³(54) Kamer, 17, 22, 32, 40.

²⁴Kurtubi, *el-Camiu' li Ahkami'l-Kur'an*, 3/134.

²⁵Nesefi, *Medarik*,3/1726.

İlk hafız bizzat Resulullah Efendimizin kendisi, ilk mukri (hoca) da melek Cebrail (a.s.)' dir. Resulullah (s.a.s.) vahiyle muhatab olmaya başladığı yıldan itibaren her Ramazan ayında o zamana kadar olan Kur'an metnini Cebrail (a.s.)'a arz etmiş, yani okumuş, Cebrail (a.s.) da onun okuyuşunu dinlemiştir. Bu yüce ameliyeye arza ismi verilir ki Kur'an'ın tamamlanmasından önceki son arzada Zeyd ibn Sabit de bulunmuş ve Resulullah (s.a.s.) Kur'an-ı Kerim'i bu seferde baştan sona iki defa dinletmiştir. Neticede Kur'an-ı Kerim, Peygamber Efendimiz (s.a.s.)'e vahyin ilk aşamasında sözlü yani ezberletilerek verilmiş, yazıya daha sonra geçirilmiş ve bu ezberletme olayının Cenabı Hakk'ın teminatı altında olduğu yüce kitabımızda bildirilmiştir.²⁶

لَا تُخْرِكْ بِهِ لِسَانَكَ لِتَعْجَلَ بِهِ إِنَّ عَلَيْنَا جَمْعَهُ وَقُرْآنَهُ

“Sana vahyedileni unutmamak için tekrarlarlarken, hemen anında bellemek için dilini kımıldatma. Çünkü vahyi senin kalbinde toplamak ve onu okutmak Bize ait bir iştir.”

Hafızlık hususunda Resulullah (s.a.s.)'in teşvikleri de elbette dikkate değerdir. “Sizin en hayırlınız Kur'an'ı öğrenen ve öğreteninizdir”²⁷, “Ümmetimin en şereflipleri Kur'an'ı ezberleyenlerdir”²⁸ şeklindeki örneğini arttırabileceğimiz hadisler ve onun hayatındaki uygulamaları; mesela: evlenmek isteyen gence mehir olarak evleneceği hanıma Kur'andan ayetler öğretmesini istemesi²⁹, Uhud şehitleri defnedilirken en fazla ayet bilen en önce kabre koyması,³⁰ başka memleketlere tebliğ için sahabeyi gönderirken en çok ezber ayet bilen tercih etmesi gibi öncelikler şüphesiz ümmetin bu müesseseye iştiağını arttırmıştır.

Ezcümle: Osmanlı devrinde Darü'l-Kurra ve Darü'l-Huffazlar bu konuda hizmet etmişlerdir. Evliya Çelebi kendi döneminde sadece İstanbul'da 9000 hafızın bulunduğunu, bunların 3000 kadarının kadınlardan olduğunu ifade eder.³¹

²⁶(75) Kıyame, 16-19.

²⁷ Buhârî, Fezâilu'l-Kur'ân 21; Tirmizî, Fezâilu'l-Kur'ân 15; İbni Mâce, Mukaddime 16.

²⁸ Taberânî, el-Mu'cemu'l-kebir, XI, 125.

²⁹ İbn Kesir, Fezailü'l-Kur'an, s.128; Zerkani, Menahil, 1/234.

³⁰ Cabir (r.a.)'den rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber (s.a.s.), Uhud Gazvesi'nde şehid düşenleri her mezara iki kişi konacak şekilde toplattı ve sonra: “Bunlardan hangisi daha çok Kur'an bilirdi?” diye sordu. Şehitlerden hangisi gösterilirse önce onu kıbleden yana koydu. (Buhari, Cenaiz 72, 75, 78; Ebu Davud, Cenaiz 27; Nesai, Cenaiz 62; İbn Mace Cenaiz 28; Tirmizi Cenaiz 31).

³¹ Evliya Çelebi, Seyahatname, I/542.

Müslüman'ın dini hayatında hafızlığın yerine baktığımızda, öncelikle tahsil hayatına hangi ilim dalından başlanacağı hususunda geçmiş bilginlerin Kur'an hafızlığını ilk sıraya koyduğunu görüyoruz. Tabii ki biz mücerret bir ezberden öte gitmeyen bir tahsil hayatını değil, fakat Kur'an hafızlığıyla başlayan ve onun manasını, ahkâmını, öğütlerini hakkıyla öğrenmeye yönelik bir tahsil hayatının ideal olacağını ifade etmek istiyoruz. Kur'an'ın bütünlüğüne vakıf olmanın başlıca vasıtası hafız olmaktır. Dini ilimlerde çalışanlar, ayetlerdeki siyak-sibak, umum-husus, mutlak-mukayyed, mücmel-mübeyyen gibi hususların bir bütün olarak ele alınmasına hafızlığın önemli katkılarının olduğunu ifade etmektedirler.

Dinin tebliği ve mü'minleri irşad alanında da

نَحْنُ أَعْلَمُ بِمَا يَقُولُونَ وَمَا أَنْتَ عَلَيْهِمْ بِجَبَّارٍ فَذَكِّرْ بِالْقُرْآنِ مَنْ يَخَافُ وَعِيدِ

*“Biz onların aykırı iddialarını pekiyi biliyoruz, ama sen onları kuvvet kullanarak imana getirecek bir zorba değilsin. Sen sadece uyaran bir elçisin. Senin yapacağın iş, sadece tehdidimden endişe edecek kimseleri Kur'ân ile irşad etmektir.”*³² ayet-i kerimesinde buyrulduğu gibi vaazların ayet metinleriyle delillendirilmesinin cemaat üzerindeki tesiri malumdur. Bu hususta da hatırdaki her an bulunan ayetlerin önemi kaçınılmazdır. Hafızlık yapan kişinin zihnî kabiliyetlerinin de gelişerek işlerlik kazandığı inkâr edilemez bir realitedir. Atalarımızın ifadesiyle “işleyen demirin pas tutmayacağı”, ezber ile ve üstelik Kur'an ezberi ile işletilen zihnin de gelişeceği bu işin içindekilerin de ifade ettikleri bir gerçektir.

Gelişen teknoloji, PC, CD, DVD gibi birçok cihaza rağmen “demir hafız”ın yerini tutacak bir teknolojiyi üretebilmiş değildir. Kur'an hafızının ister ayakta ister oturarak ister uzanmış olsun, ister bir işle elleri meşgul olsun, araba kullanırken olsun her an zihnindeki Kur'an'a istediği ayet ya da kelimeye ulaşması zindeliğini ve sür'atini sağlayacak bir seçenek yoktur.³³ Elbette bu teknoloji gerek Kur'an'ın muhafazası gerekse öğretimi için önemli ve vazgeçilemez bir ihtiyaçtır. Ancak bunların hafızlığın yerini tutacağı ve hafızlığa ihtiyacın kalmadığı şeklinde yorumlamak bir hatadır. Bunları öne sürerek hafız yetiştirmeyi önemsiz sayanlar, ümmetin bu Peygamber

³² (50) Kaf ,45.

³³ Tekin, Ahmet, *Kur'an'ın Anlaşılmasına Doğru (Tefsirî Meal)*, s.653.

mesleğine olan iştiağını köreltmeye yönelik bir engelleme faaliyetine girmişlerdir. Doğru olanı, mü'minlerin her nesilde hafız yetiştirmeye devam etmesi, diğer yandan da Kur'an ayetlerinin bahsi geçen teknolojik imkânlarla da muhafazasının sağlanmasıdır. Zira maddi olan, elle tutulan malzemenin zayi olması da kolaydır. Kaldı ki bir müslümanın ibadetini doğru ve ilahi rızaya uygun olarak yapabilmesi için zaten Kur'an'dan bir miktar ezber bilme ihtiyacı vardır. Kişinin namazlarda kıraati yerine getirecek kadar Kur'an'dan ezberinin olması farz-ı ayndır. Kur'an'ın tamamını ezberlemeyi ise âlimlerimiz farz-ı kifaye olarak değerlendirmişler ve tevatür adedine varan bir kalabalık tarafından bu vazife yerine getirilirse, diğer Müslümanlardan sorumluluk kalkar, aksi durumda Müslümanların tamamı günahkâr olur, demişlerdir.³⁴ O halde bu nebevi sünneti sürdürmeye onun (s.a.s.) ümmetinin bu nesildeki temsilcileri olarak bizler gayret etmeliyiz. İslam âlimlerinin özellikle üzerinde durdukları hususlardan biri de ilim tahsiline niyet eden talebenin önce hâfızlık yaparak ilme başlamaları olmuştur. Küçük yaşta ilim öğrenmeye başlayan talebelerin öncelikle Kur'an'ı ezberlemeleri tavsiye edilmiştir.³⁵ Nitekim müslümanlara ait hemen bütün biyografilerde onların tahsil hayatına Kur'an'ı öğrenerek veya ezberleyerek başladıkları belirtilir.³⁶

Burada önemle açıklanması gerekli bir husus daha vardır ki o da, ideal bir hafızın nasıl olması gerektiği meselesidir. Tez boyunca önemi ve gerekliliği üzerinde durulacak olan, tanımında geçtiği kadarıyla yani “Kur'an'ı tam ve eksiksiz olarak ezberleyen kimse” şeklinde bir “Hafız” burada zikredilecek faydalara tam anlamda sahip olamayacaktır. Elbette Kur'an'ın muhafazası açısından ferdî bir vazife olarak bu da önemlidir ancak yeterli değildir. Olması gereken, Kur'an'a hafızasında sağlam bir ezber ile hâkim olduktan hemen sonra, en az bir o kadar önemli olan Kur'an'ın anlamı ve ahkâmına dair bize hitabını anlamak üzere gerekli “Kur'an Kültürü” ve bu kültür ile dolu dolu yaşanan bir hayattır. Kur'an'ın hem lafzını hem ahkâmını muhafaza eden, “İdeal Hafız” böylece ortaya çıkmış olacaktır. Çünkü tam anlamda hafız dediğimiz kişi geçmiş büyüklerimizin ifadesiyle şu üç hususu zatında barındırmalıdır: **“Kur'anın lafzıyla hafız, ahkâmıyla amil, hikmetiyle kâmil.”** Dolayısıyla hıfzettği Kur'an onun

³⁴ Zerkeşî, *el-Burhân*, I/456; Suyûtî, *el-İtkân*, I/264; el-Kınnavcî, *Ebcedü'l-ulûm*, II.

³⁵ Râmeurmûzî, *el-Muhaddisü'l-fâsıl*, s. 188, 203; Hatib el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, I/55; Suyûtî, *Tedrib*, II/5; San'ânî, *Tevdîhu'l-Efkâr*, II/294; Sehâvî, *Fethu'l-Muğîs*, II/8; İbnü's-Salah, a.g.e, s. 128.

³⁶ Çağrıçı, Mustafa, “Kur'an Kursu”, DİA.

karakterine hükmedecek hale gelmiş olmalıdır. Neticede lafzını ezberleyip ahkâmıyla amel eden bir kişi hikmetiyle kâmil hale neticede erişmiş olmaktadır.

B. İLGİLİ KAVRAMLAR

1. Cem'

Lugat manası toplamak, dağınık olan şeyleri bir araya getirmek ve biriktirmek demektir.³⁷ Cem' lafzının bunlardan başka ezberlemek, yazmak, telif etmek ve tescil etmek gibi anlamları da vardır.³⁸ Buna göre cem kavramı Kur'an'ı ezberlemek suretiyle bir araya getirmek şeklinde açıklanabilir. Ayrıca bir kimsenin Hz. Peygamber (s.a.s.) zamanında Kur'an'ı bütün vecihleri, kelimeleri ve Allah Teâlâ'nın indirdiği şekilleri ile okuma özelliğini şahsında toplaması da cem kavramıyla ifade edilebilir.³⁹

Kur'an'ı cem' etmenin ne anlama geldiği hususunda değişik görüşler ileri sürülmüştür. Bunlar arasında hafızada koruma, Kur'an'ı baştan sona ezberleme, farklı kıraatlere göre okuma sayılabilir.⁴⁰ Kastallani, Buhari'de Enes ibn Malik'ten gelen "Kur'an'ı cem'eden" sahabeleri zikrettiği rivayette "Kur'an'ı cem'etti" sözünü "hafızasına yerleştirdi, ezberledi" şeklinde açıklamıştır.⁴¹ Nevevi ise buradaki "cem" kelimesini kıraat olarak yorumlar.⁴²

İbn Sad'ın (230/845), Hz. Osman'ı (35/656) tanıtırken naklettiği, onun namazda Kur'an'ın tamamını ezbere okuduğuna dair üç ayrı rivayette ezbere okuma işi "hatm", "kıraat" ve "cem" kavramlarıyla ifade edilmiştir⁴³. Aynı müellifin "Resulullah(s.a.s.) zamanında Kur'an'ı cemedeler" başlığı altında verdiği bilgilerden bu bölümde hafız olanları kastettiği bildirilmektedir⁴⁴.

2. Kıraat

Karae fiilinin masdarı olan *kıraat* lafzı lugatte okumak manasındadır. Kur'an-ı Kerim'in en meşhur iki ismi olan el-Kur'an ve el-Kitab isimlerinden bu kökten gelen el-

³⁷ İbn Manzur, *Lisanü'l-arab*, "C.M.A" md.

³⁸ es-Sabuni, *et- Tibyan fi Ulumil Kur'an*, s.45.

³⁹ Ahmet Cevdet Paşa, *Kuran Tarihi*.

⁴⁰ Demirci, Muhsin, *Vahiy Gerçeği*, s.198-199.

⁴¹ *İrşadi's-Sari*, VI, 162.

⁴² *Tehzib*, II/2, 83-86.

⁴³ *et-Tabakat*, III/75-76.

⁴⁴ Bozkurt, Nebi, "hafız", DİA.

Kur'an, onun lisanlarda okunmasına ve kalplerde hıfzedilmesine delalet ettiği, el-Kitab isminin ise satırlarda kaydedilip kitapta toplanmasına hem delalet, hem de teşvik ihtiva ettiği ifade edilmektedir.⁴⁵ Buharinin Fezailü'l-Kur'an bahsinde geçen hadislerden kıraat kelimesinin de Kur'an'ı ezberleme anlamında kullanıldığı anlaşılmaktadır. Resul-i Ekrem'in çeşitli kabilelere gönderdiği Ashab-ı Suffe'den olan hocalara "kurra" adı veriliyordu. Bu anlamda Bi'ri maune'de şehid edilenlere de kurra denilmiştir ⁴⁶. Buhari'de yer alan bir rivayete göre⁴⁷ yaşlı ve genç kariler Hz. Ömer'in meclisinde bulunur, halife onlarla istişare ederdi. Hakem vakasının ardından Hz. Ali'ye karşı mücadele edenlerin arasında 8000 kurra bulunduğundan söz edilirse de Ahmed b. Hanbel'in bir rivayetinden anlaşılabacağı gibi bunlar genelde okuma yazması olan, içlerinde hafızların da yer aldığı kimselerdi. Hz. Ali bu hafızları bir eve davet etmiş ve daha önce Kûfe'ye gönderilen örnek mushaftan ayetler göstererek onları iknaya çalışmıştır⁴⁸. Daha sonra manasını anlamasa bile Kur'an'ı ezberleyen ve kıraat vecihlerinden bir veya birkaçı hakkında bilgi sahibi olanlara kurra denmiştir.

3. Haml

Taşımak yüklenmek anlamındaki "H.M.L." kökünden ismi faili olan hamil kelimesi hafız anlamında kullanılmıştır.⁴⁹ Hafız kelimesini ifade etmek için hamil kelimesi de kullanılmıştır. Hadis-i şerifte Hameletü'l-Kur'an olarak ifade edilen zümre hafızlardır.⁵⁰ Hz. Peygamberin bir hadisinde, Kur'an'ı ezberledikten sonra unutmayan hamil-i Kur'an'a saygının dolaylı olarak Allah'a saygı demek olduğu ifade edilir⁵¹. Kelime çoğul olarak da (Hameletü'l-Kur'an) bazı hadislerde geçmektedir⁵². Kur'an'la meşgul olanlara Ehlü'l-Kur'an ve Sahibü'l-Kur'an da denilmiş, bir hadiste Ehl-i Kur'an, "Ehlüllah ve Allah'ın has kulları" olarak nitelendirilmiştir⁵³. Diğer bir hadiste, Sahibü'l-Kur'an'ın ahiretteki derecesinin, bildiği ayetler sayısınca yüksek olacağı belirtilmiştir⁵⁴.

⁴⁵ Yıldırım, Suat, *Ana Hatlarıyla K. Kerim ve Kur'an İlimlerine Giriş*, s.37.

⁴⁶ Buhari "vitir" 7; Müslim, "mesacid", 301.

⁴⁷ Buhari, "i'tisam", 2.

⁴⁸ Ahmed ibn Hanbel, *Müsned*, I/86.

⁴⁹ *Lisanü'l-Arab* "H.M.L." md.

⁵⁰ Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, XVI/125.

⁵¹ Ebu Davud, "Edeb", 20

⁵² Darimi, "Rüya", 13, "Fezailü'l-Kur'an", 33

⁵³ Ahmed ibn Hanel, *Müsned* III/128,242; Darimi, "Fezailü'l-Kur'an", 1.

⁵⁴ *İbn mace*, "edeb", 52; Ebu Davud, "vitir", 20; Tirmizi, "şevabü'l-Kur'an", 18; Bozkurt, Nebi, "hafız", *DİA*.

4. Tecvid

C.V.D kökünden tef'îl vezninde bir masdar olup lugatta bir şeyi güzel ve iyi yapmak, süslemek manasındadır.⁵⁵ İstilahta ise Kur'an okurken harflerin mahreçlerine dikkat ederek her harfin hakkını vermek, vasıl, vakıf, med, kasır gibi tilavet kaidelerine dikkat etmektir.⁵⁶ Daha sonra bu kelime, sözü edilen konularla ilgili kaide ve bilgileri öğretene ilmin adı olmuştur. Bu ilmin istilahta daha başka tarifleri de yapılmaktadır.⁵⁷ Tecvid ilminin gayesi, Kur'an lafızlarını Hz. Peygamber (s.a.s.)'den öğrenildiği gibi okumayı sağlamaktır. Bir başka ifade ile Allah'ın kitabını okurken dilin hatadan korunması, okuyanların bu konuda sorumluluktan kurtarılmasıdır.

Tecvid; ilmî ve amelî olmak üzere iki kısımdır. İlmî kısmı isteyen kişi kendi gayretiyle kitaplardan öğrenebilir. Amelî yönü ise, daha önemli olup mutlaka iyi bir üstad(fem-i Muhsin)'den öğrenilmelidir.⁵⁸

Tecvid ilminin eksikliği Kur'an kıraatında "lahn"e (hataya düşmeye) sebep olur ki bu hatanın lahn-ı Celi olması halinde Kur'an'ın anlamında değişme olacağı için dili lahn-ı celi'den korumak farz-ı ayn'dır.⁵⁹

Hafızlık ile tecvid kavramı birlikte düşünüldüğünde birbirinin tamamlayıcısı durumunda oldukları görülür. Çünkü hatasız bir Kur'an kıraati olmadan yapılacak Kur'an ezberinin sonra düzeltilmesi yeni baştan yapmaktan çok daha zordur. O halde Kur'an okumanın temeli olan tecvid ilmi tam olarak öğrenilmeden hafızlık yapmaya başlanılmamalıdır. Zira Lahn-i Celi yapmayacak kadar tecvid ilmini bilmek farz-ı ayn; hafızlık yapmak ise farz-ı kifayedir.

5. Tebdil

Lugatte değiştirmek olarak anlam verilen tebdil kelimesi Kur'an'da türevleriyle birlikte kırk üç defa geçer. "Benim verdiğim kararlar değiştirilmez"⁶⁰ buyrulur ilâhî kanunu açıklayan ayetlerin yanında, inkarcıların başına gelecekleri haber verdikten

⁵⁵ İbn Cezeri, *et-Temhid*, s.59.

⁵⁶ En-Neşr, I, s.210-211; Altıkulaç, Tayyar, *Tecvidü'l-Kur'an*, s.5.

⁵⁷ Karaçam, İsmail, *Kur'an-ı Kerim'in Faziletleri*, s.173.

⁵⁸ Temel, Nihat, *Kur'an Kıraatında Vakıf ve İbtida*, s.21.

⁵⁹ Altıkulaç, Tayyar, *Tecvidü'l-Kur'an*, s.8.

⁶⁰ (50)Kaf, 29.

sonra son noktayı koyarcasına “Sen Allah’ın nizamında hiçbir değişiklik bulamazsın”⁶¹ buyrulmuş, kimi ayetlerde de inanların akıbetlerini müjdelemiş ve hemen akabinde bu vaade benzer üsluptaki ifadelerle ilahi teminat altına alınmıştır.⁶²

Bu Kur’ânî kavram bize Kur’an-ı Kerim’in ne metninin ne de hükümlerinin asla bir değişikliğe uğramayacağını kesin bir şekilde haber vermektedir. Nitekim On dört asırdan beri yaşanan tecrübe bunun doğruluğunu te’yid etmiştir. Gerçekten de son ilahi kitap olan Kur’an-ı Kerim mucize denilebilecek bir şekilde nesilden nesile aktarılmaya devam etmektedir.

6. İnsa

İnsa, N.S.Y. kökünden unutturmak, N.S.E. kökünden alınırsa ertelemek demektir. Müfessirlerin çoğu insa’yı nesyl kökünden alıp ayete öyle mana vermişlerdir. Zerkeşi’ye göre ise ayetteki mana ertelemek demektir. Yüce Allah buyurmuştur ki; Biz bir ayetin benzerini veya daha iyisini getirmedikçe hükmünü ortadan kaldırmayız veya onu ertelemeyiz.⁶³ Şimdi neshedilen ayetin hükmü, bir bakıma tam ortadan kaldırılmamış, başka bir zamana ertelenmiştir. O hükmü gerektiren şartlar doğunca tekrar o hüküm tatbik edilecektir. A’la suresinde geçen; “sana okutacağız ve sen Allah’ın dilediği dışında unutmayacaksın” ayetini müfessirler Kur’an’ın bazı ayetlerinin, unutulmuş olabileceği ihtimalinden kaçınmak için bu ayeti tevil etmişlerdir.⁶⁴

1. Ayetteki, “Allah’ın dilediği hariç” kısmındaki istisnanın amacı şudur; Eğer Allah onun unutmasını dilerse bunu yapar. Bu tıpkı “Dilersek sana vahyettiğimizi gideririz.” ayeti gibidir. Ama Allah onun unutmasını dilememiştir ve bu ayet indikten sonra Peygamber hiçbir şey unutmamıştır.

2. Buradaki istisnadan maksat nesihtir.

3. Bu istisna Peygamber’in pek az şeyi unuttuğunu gösterir. Onlar da şeraitin farzlarına, esaslarına ilişkin şeyler olmayıp adaba ve geleneklere ilişkin şeylerdir. Bunların unutulması dinin aslına bir zarar vermez.

M.Abduh (1323/1905) “Evvelce Kur’an’da iken sonradan neshedilmiştir”,

⁶¹(35) Fatır, 43, (48)Fetih, 23, (33)Ahzab, 62.

⁶²(10)Yunus, 64.

⁶³(2) Bakara, 106.

⁶⁴ Ateş, Süleyman, *Yüce Kur’an’ın Çağdaş Tefsiri*, 10/422.

veya “Gece nazil olan ayetleri, Hz. Peygamber gündüzleri unuttuğundan dolayı üzülmüş” şeklindeki haberleri kabul etmemektedir. Zira bu gibi haberler onun masumiyetine ve “ *Hiç şüphe yok ki o zikri, Kur’an’ı biz indirdik, onu koruyacak olan da Biziz.*” ayetine muhaliftir.⁶⁵

II. KAYNAKLARIN TANITIM VE DEĞERLENDİRİLMESİ

Kur’an Hafızlığı hakkında araştırma yapılması, hafızlık müessesesinin ilk vahyin gelmesiyle devreye girdiği düşünüldüğünde, Kur’an Tarihi hakkında araştırma yapmak ile eşdeğerde, hatta ondan daha da detaylı bir çalışma gerektirmektedir.

İslam Tarihi’nin ilk dönemini de ihtiva eden çalışmalarda hangi bilgiye nereden ulaşılabileceği meselesi her zaman bir sorun olmaktadır. Bu sebepten Hicrî II. asırdan itibaren hemen her esere başvurma ihtiyacı kendini hissettirmektedir.

Çalışmamızın temelini bizzat Kur’an-ı Kerim oluşturmaktadır. Kur’an’ın açıklaması niteliğinde olan tefsir ve hadis külliyyatından da yeterince istifade etmeye gayret ettik. Kur’an-ı Kerim meal ihtiyacında Prof. Dr. Suat Yıldırım’ın mealine müracaat ettik. Faydalandığımız tefsirlerin başlıcaları; İbn Kesir’in *Tefsiru’l-Kur’an-i’l-Azim*’i, Kurtubi’nin *El-Cami’ li Ahkami’l-Kur’an*’ı, Nesefi’nin *Medariku’t-Tenzil ve Hakaiku’t-Te’vil*’i, olmak üzere en eski tefsirlerdir.

İkinci sırada en çok müracaat ettiğimiz kaynaklar hadis külliyyatıdır. *Kütüb-ü Sitte*’nin hatta *Kütüb-ü Tis’a* ve bunlara yazılmış şerhleri de ihtiva eden genişlikte bir Külliyyat içerisinde ciddi bir yekûn oluşturan Kur’an’a, nüzulüne, tilavetine, nüzulü esnasında Efendimiz (s.a.s.) ve sahabe hayatından yaşanan tablolara, kısacası Kur’an ile ilgili bahsi geçen kitaplardaki her şeye dair rivayetler, bölümler ve bâblar çalışmamızda kaynak teşkil etmektedir. Konumuzla doğrudan bağlantılı olan bir yüksek lisans tezi çalışması, hadise dair olan bölümümüze önemli bir kaynak teşkil etti. Hadis bölümünde çalışılan “*Fezailü’l-Kur’an Hadisleri Çerçevesinde Kur’an’ın Ezberlenmesi İle İlgili Rivayetlerin Tahric ve Değerlendirmesi*” isimli Mesut Çakmak’a ait tez doğrudan hafızlığa dair hadisleri bir arada bulma bakımından başvurduğumuz bir kaynak olmuştur.

⁶⁵ Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Usulü*, s.126.

Kullandığımız bir diğer kaynak grubu da İslam Tarihi, rical ve siyere dair eserlerdir. Özellikle İbn İshak'ın *es-Sire*'si ve İbn Hişam'ın *es-Siretü'n-Nebeviyye*'si, İbn Sad'ın *Tabakat*'ı, İbn Hacer'in *el-İsabe*'si konumuz açısından önemli bilgiler ihtiva etmektedir.

Konu tefsir ilmine de dâhil olduğundan Ulumu'l-Kur'an ve Kur'an Tarihi'ne dair eserler de önemli bir kaynak oluşturmaktadır. Zerkani'nin *Menahilu'l-İrfan*'ı, Suyuti'nin *el-İtkan fi Ulumi'l-Kur'an*'ı, Tefsir Usulü ve Tarihi bilgilerine ulaşmada önemli bir boşluğu doldurmuştur.

Kıraate dair yazılmış eserlerden İbn Cezeri'nin *En- Neşr fi Kıraati'l Aşr*'ı, İsmail Karaçam'ın *Kur'an-ı Kerim'in Nüzülü ve Kıraati* de kaynak olarak istifade edilmiştir. Belki de en a'zami istifade ettiğimiz kaynaklarımızdan olan Türkiye Diyanet Vakfı 'nın hazırlamakta olduğu *İslam Ansiklopedisi*'nin zikredilmemesi önemli bir eksiklik olurdu. Özellikle Kur'an, Hafız, Darülkurra, Kur'an Kursu, Esmâü'l-Hüsna, İ'cazü'l-Kur'an, Huzeyme ibn Sabit, Ahlak, Edep, Aşıkkutlu Mehmet Rüştü maddeleri başvurduğumuz önemli kaynaklardan oldu.

Adaba dair eserlerde ise Nevevi'nin (676/1277) Acurri'nin (360/970) ve Suyuti'nin (911/1505) müstakil eserleri yanında Gazzali'nin (505/1111) *İhya Ulumu'd-Din* eserindeki Kur'an Ehli'nin Adabı'na dair ayırmış olduğu müstakil bölümden istifade ettik.

Hafızlığın insan hayatına ve sosyal hayatına katkıları kısmında aynı kaynak zenginliğini bulamadık.Yine hadis rivayetlerindeki Fezailü'l-Kur'an bölümleri, müstakil Fezail eserleri ile bu geçmişte hafız yetiştirerek bu müesseseye hizmet etmiş hocaların hayatlarını ve tecrübelerini ihtiva eden hatıra türündeki eserler ve bu hususta eriştiğimiz diğer kısıtlı kaynakları kullanmakla beraber bu işin içinde olan ve tecrübelerinden istifade edilmesi gerektiğini düşündüğümüz kıymetli hocalarımızdan mülakat yoluyla bilgi alarak bu bilgileri ilmi bir üslup içinde teze taşımaya gayret ettik. Prof. Dr. Bekir Topaloğlu, Prof. Dr. Tayyar Altıkulaç, Prof. Dr. Emin Aşıkkutlu, Prof. Dr. Abdülaziz Hatip, Doç Dr. Fatih Çollak, Prof. Dr. İsmail Lütfi Çakan, Doç Dr. Ali Osman Yüksel, Prof. Dr. Muhsin Demirci, Dr. Kerim Buladı, Masum Vanlıoğlu, Ramazan Pakdil, Salih Köse ve Nazif Yılmaz gibi Kur'an'a ve Kur'an Hafızlığı müessesesine hizmet eden birçok değerli Hoca Efendi ile görüştük. Yapılan görüşmelerin ses kayıtları mevcuttur.

BİRİNCİ BÖLÜM
HAFIZLIK MÜESSESESİNİN TARİHİ SEYRİ VE
TEŞVİK EDİCİ SEBEPLER

I. HAFIZLIK MÜESSESESİNİN TARİHİ SEYRİ

A. KUR'AN CEM'İNİN TARİHÇESİ

1. Vahyin Nüzûlünü Müteakip Hz. Peygamber (s.a.s.)'in Uygulamaları

Cem', lugat manası dağınık şeyleri bir araya getirmek, toplamak ve biriktirmek demektir. Cem' lafzının bunlar dışında ezberlemek, yazmak ⁶⁶, tescil etmek gibi manaları da vardır.⁶⁷ Terim olarak ise cem, Kur'an-ı Kerim'i sayfalar halinde veya bir mushafta toplayarak yahut ezberlemek suretiyle bir araya getirmek şeklinde tanımlanabilir.⁶⁸ Ayrıca bir kişinin Hz. Peygamber zamanında Kur'an'ı bütün vecihleri, kelimeleri ve Allah Teâlâ'nın indirdiği şekilleriyle okuma özelliğini şahsında toplaması da cem' kavramıyla ifade edilmektedir.⁶⁹

Bilindiği gibi Kur'an'ı Kerim sözlü olarak nazil olmuş, bizzat Resulullah (s.a.s.) tarafından ezberlenerek vahyin bize ulaşması sağlanmıştır. Dolayısıyla Kur'an'ın bugüne, bize ulaşmasında ilk vasıta hafızlık müessesesidir. Resulullah (s.a.s.) sorumluluğun büyüklüğünün farkında olduğundan daha vahiy geldiği anda tekrarlamaya, onu hatırında tutmak için çaba sarf etmeye başlayınca Yüce Yaratıcı tarafından uyarılarak Kur'an'ın hafızasına bizzat Yaratıcı tarafından yerleştirileceği ifade buyrulmuştur. Kur'an-ı Kerim tamamen sözlü bir bildirme yöntemiyle Resulullah (s.a.s.)'e ulaştığına göre bu yüce kitabın muhafaza ve nesillere ulaştırılmasında hafıza çok mühim bir konuma ve öneme sahiptir.

Meryem suresinde⁷⁰ Allah Teâlâ;

فَإِنَّمَا يَسَّرْنَاهُ بِلِسَانِكَ لِئُبَشِّرَ بِهِ الْمُتَّقِينَ وَنُنذِرَ بِهِ قَوْمًا لَّدَا

“Bizim, Kur'an'ı senin dilinle indirip kolaylaştırmamızın başlıca sebebi, senin müttakileri müjdelemen ve inatçı kimseleri de onunla uyarmandır.” buyuruyor. Buradaki teysir de yine bir manada onun ezberinin kolay oluşu ve kaynağının ilahî olduğunun göstergesidir. Bu ayetler hıfza delalet eden ayetlerdir.

⁶⁶ İbn Manzur, *Lisanü'l-Arab*, C.M.A md., 8/53.

⁶⁷ es-Sabuni *et-Tibyan Fi Ulumi'l-Kur'an*, s.45.

⁶⁸ Demirci, Muhsin, *Vahiy Gerçeği*, s.198.

⁶⁹ A.Cevdet Paşa, *Kur'an Tarihi*, s.34.

⁷⁰ (19)Meryem, 97.

Hız. Peygamber gelen vahiyleri öncelikle insanlara tebliğ ediyor, ardından bunu vahiy kâtiplerine yazdırıyordu. Arap toplumu yazılı kùltüre uzak bir toplumdur. Ancak güçlü ezberleme kabiliyetleri sayesinde ayet ve sureleri ezberlemede zorluk çekmiyorlardı.⁷¹ Okuma yazma bilenlerin az olması da yazma işinin ezberden önce gelmemesine sebeptir. Mekke döneminin sonlarından itibaren okuma yazma öğrenenler artmış, özellikle de Medine döneminde hem yazı malzemesi hem de okuma yazma bilenlerin sayısı artış göstermiştir. Mekkeliler, ticaretle uğraşması ve bilhassa Ülkeler arası ticaret yapması sebebiyle Medinelilerden daha fazla okur-yazar mevcuttu. Nitekim kırk kadar vahiy kâtibinin çoğu Mekkelidir.⁷² Resul-i Ekrem (s.a.s.), Medine’de okuma yazma bilen sahabeleri yazı öğretmeleri için görevlendirmiştir. Abdullah ibn Sait ibn As, ve Hafsa bint Ömer bu maksatla görevlendirilenler arasındadır.

Resulullah (s.a.s.) vahiy hakkında ilk tecrübelerden sonra vahyin mekanizması hakkında yeterli bilgi edinmişti. Vahyin geleceğı anı önceden hissedip bir kâtip çağırarak vahyi yazdırıyordu.⁷³ Vahyin gelişinde bir periyot ve önceden bilinen bir takvim, bir program yoktu. Bu sebeple Aleyhissalatü vesselam her an hazırlıklı ve tedbirli idi; Risalet hayatının en dağdağalı ve en sıkıntılı safhası olan hicret esnasında bile kâtiplik yapacak biriyle (Hız. Ebu Bekir r.a.) beraber olmayı ve yanında yazı malzemesi bulundurmayı ihmal etmemiştir. Nazil olan ayetlerin Mekke döneminin ilk yıllarından itibaren yazıldığına dair Kur’an’da, hadis kaynaklarında ve tarih kitaplarında bilgi bulunmaktadır. Müslümanların sayıca az olduğı vahyin ilk birkaç yılında vahyin yazılmamış olabileceğı düşünülse bile bu bir mahzur teşkil etmemiştir. Çünkü bu dönemde inen sureler, gerek çok kısa olmaları gerekse üslup özellikleri dolayısıyla Resul-i Ekrem ve sahabeler tarafından kolayca ezberlenmekte ve okunmaktaydı. Vahyin erken dönemlerde yazıldığına dair en önemli delillerden biri Hız. Ömer’in (24/645)

⁷¹ İzmirli, İsmail Hakkı, *Tarih-i Kur’an*, s.10.

⁷² Birşık, Abdülhamit, *Kur’an, DİA*.

⁷³ Vahiy katipleri, Hız. Muhammed (a.s.)’a inen âyetleri yazanlara denir. İlk vahiy katipliğini Mekke’de Abdullah İbn Sa’d, Medine’de Zeyd ibn Sabit yapmıştır. 40 kadar vahiy katibi vardı. Bunlardan bazılarının isimleri şunlardır; Hız. Ali, Hız. Osman, Hız. Ömer, Hız. Ebû Bekir, Muaviye, Amr ibn el-As, Muaz ibn Cebel, Übey ibn Ka’b, Muğire ibn Şu’be, Şurahbil ibn Hasene, Halid ibn Velid v.d (D.İ.B.,Dini Kavramlar Sözlüğü, s.679)

Müslüman olması hadisesidir. Ömer, kız kardeşi ve eniştesi yazılı bir metin üzerinden Taha Suresini okumakta iken onların yanına girmiş, okudukları metni istemiş ve okumuştur⁷⁴.

Kur'an ayetlerinin Hz. Peygamber'in (s.a.s.) sağlığında nakillerden anlaşıldığı üzere, muhtemel bir yanlışlığı düzeltmek için, gelen vahyi yazdırdıktan sonra kâtipten okumasını istiyordu. Kendisine okunarak mukabele görmüş bu metin, Resullullah (s.a.s.)'e teslim edilip hâne-i saadette muhafaza ediliyordu. Ashaptan isteyenler, sonra kendileri için onlardan şahsi nüshalar istinsah ettiriyorlardı.⁷⁵

Bu dağınık malzemenin her birinin fazla metin ihtiva etmediği, bundan ötürü bu yüzlerce –hem de tasnife elverişli olmayan- malzemenin birbirine karışma ihtimalinin kuvvetli olduğu düşünülebilir. Öyle anlaşıyor ki vahiy metinlerini müteferrik eşyaya yazmanın sebebi önce geçici bir kayıt yapmanın, daha makul olması idi.⁷⁶ Vahiy tamamlanmayıp ara ara geldiğinden, surenin bitmesi bekleniyor, bitince daha münasip bir tarzda sahifelere geçiriliyordu.⁷⁷ Böylece Peygamberimiz'in hayatında birçok sahabe Kur'an'ı, hem hafızalarında hem de sahifelerinde toplamış bulunuyordu.⁷⁸

Cibril (a.s.) vahyi Peygamberimiz'e (s.a.s) getirmiş, bunun yanında vahyin öğretim metodu olarak arz usulünü öğretmiştir. Vahyin ilk indirildiği sıralarda Hz. Peygamber, hiç bir şeyi kaçırmamak ve unutmamak için Cibril'in bildirdiği ayetleri sessizce tekrar etmekteydi. Bunun üzerine;

لَا تُحَرِّكْ بِهِ لِسَانَكَ لِتَعْجَلَ بِهِ إِنَّ عَلَيْنَا جَمْعَهُ وَقُرْآنَهُ

*“Sana vahyedileni unutmamak için tekrarlarlarken hemen anında bellemek için dilini kımıldatma. Çünkü vahyi senin kalbinde toplamak ve onu okutmak bize ait bir iştir.”*⁷⁹ayetleri inmiştir.⁸⁰ Bu ayetlerle Allah-ü Teâlâ Hz Peygamber'in kendisine bildirilen vahyi unutmayacağını taahhüd etmiştir.

⁷⁴ İbn Hişam I/370-373, İbn İshak, s.239, Abdurrahman, M. Ömer, *Kitabetu'l-Kur'ani'l-Kerim fi Ahdi'l-mekkî*, s.93, 94.

⁷⁵ Hamidullah, Muhammed, *Kur'an-ı Kerim Tarihi*, s. 43.

⁷⁶ Yıldırım, Suat, *Kur'an İlimlerine Giriş*, s.59.

⁷⁷ Hamidullah, Muhammed, *Kur'an-ı Kerim Tarihi*, s.44.

⁷⁸ Yıldırım, Suat, *a.g.e.*, s. 61.

⁷⁹ (75) Kıyamet suresi, 16-17.

⁸⁰ *Buhari, Bed'ül-Vahy, Müslim, Salat, Okunan Kiraati Dinleme Babı.*

Akabinde, “o halde biz Kur’an okuduğumuzda, sen de onun okunuşunu izle”⁸¹

فَإِذَا قَرَأْنَاهُ فَاتَّبِعْ قُرْآنَهُ ayeti ile Hz. Peygamber’in Cibril’in okuyuşunu izlemesi emredilmektedir.

İlahi vahyin muhatabı olarak Resulullah (s.a.s) efendimiz hafızasına ayetlerin ilahi garanti ile nakşolunduğu kendisine bildirilince artık rahatladı. Prof. Dr. Muhammed Hamidullah’a göre vahyin muhafazasında bir sonraki aşama olan yazı işlemine ne zaman başlandığı hakkında kesin tarih belli değildir. Zeyd ibn Sabit’den gelen şu rivayette Kur’an’ın Peygamber Efendimiz (s.a.s) zamanında ve bizzat onun teşvikiyle yazdırıldığını anlıyoruz: Zeyd ibn Sabit dedi ki:

“Resulullah s.a.s.’e vahy geldiği bir gün yanında oturuyordum. Onu bir ağırlık kapladı. Onu ağırlık kapladığı zaman onun uyluğu benim uyluğumun üzerinde idi. Zeyd dedi ki: Allah’a yemin ederim ki hiçbir şeyi, Resulullah (s.a.s)’ın uyluğundan daha ağır bulmadım. Sonra o hal ondan gitti ve “Yaz ey Zeyd” dedi. Ben (de) bir kürek kemiği aldım لَا يَسْتَوِي الْقَاعِدُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ ayetinin tamamını أَجْرًا عَظِيمًا ya kadar yaz dedi.

Onu bir kürek kemiğine yazdım. Âma bir adam olan İbnu Ümmi Mektum, mücahidlerin faziletini bu ayette duyunca, kalktı: “Ya Rasûlallah, âma ve benzerleri gibi olanlardan, Allah yolunda cihada gücü yetmeyenler (in durumu) nasıldır?” dedi. Zeyd: Allah’ı yemin ederim ki, onun sözü ya bitmedi yahut henüz bitmiş idi, Nebi s.a.s’i (tekrar) ağırlık kapladı. Onun uyluğu benim uyluğumun üzerinde idi, (bu defa) uyluğunun ağırlığını birinci defadan daha ağır buldum. Sonra o hal ondan zail oldu. (Yazdığını) “oku” dedi, ona لَا يَسْتَوِي الْقَاعِدُونَ (ayetini) okudum. Resulullah (s.a.s) غَيْرُ أُولِي الضَّرَرِ buyurdular.” Zeyd: “(Bu kısmı) o ayete kattım” dedi.⁸²

2. Arza

Sözlükte bir şeyi ortaya koymak, gözden geçirmek ve sunmak anlamlarına

⁸¹ (75) Kıyamet suresi, 18.

⁸² Sahihu’l-Buhari, 6/ 99-100.

gelen “arz”, bir öğretim metodu olarak “talebenin hocadan öğrendiği bilgileri hocasına sunması” anlamındadır. Bu metotta her iki taraf, okunan metni ezbere ya da yazılı olarak önceden bilmektedir. İki taraftan birisi muallim, diğeri ise bilgisini tashihe sunan talip konumundadır. Muallime ait bilgiyi öğrenen, daha sonra bu bilgiyi ona arz ederek öğrendiğini tashih ettiren talip, bu safhadan sonra arz ile pekiştirilmiş bilginin muallimi olmaktadır.⁸³

Arzanın bir hikmeti de Cibril (a.s.)’ın Kur’an’ın öğretim metodunu göstermek istemesidir.⁸⁴ Aynı usulü Hz. Peygamber Efendimiz de izlemiş, Cibril(a.s.)’ın öğrettiği bu metodu ashabına talim etmiştir. Sahabiler, Kur’an kıraatinde ihtilaf ettiklerinde, Hz. Peygamber (s.a.s.), onlara ezberlerindeki metni sırayla okutturuyor ve doğru olanı bildiriyordu.⁸⁵

Arz metodu Hz. Peygamber (s.a.s.)’in dönemiyle sınırlı kalmamış, onun vefatından sonra Kur’an eğitiminde temel öğretim metodu olarak benimsenmiştir. Kur’an eğitiminde günümüze kadar hiç aksatılmadan gerçekleştirilen arz uygulaması ve mukabele geleneği Kur’an’ın Hz. Peygamber döneminden değiştirilmeden aynıyla günümüze ulaştığını gösteren fiili tevatürün göstergesidir. Bir başka ifadeyle, günümüze kadar her devirde yaşatılan ve tatbik edilen bir sünnettir. Günümüzde de yaşamaya devam eden bu gelenek göstermektedir ki, Kur’an öğretimi İslamî ilimlerin bütününe etkilemiş, usul açısından onları şekillendirmiştir. İslam âleminde, Asr-ı Saadet’ten itibaren devam eden Ramazan aylarındaki mukabele geleneği Ramazan aylarında Cibril (a.s.) ile Hz. Peygamber (s.a.s.) arasındaki arz keyfiyetinin hatırasını canlı tutmak iradesinin bir tezahürüdür.⁸⁶

Bir başka yoruma göre, vahiy arz usulüyle tekrar ediliyor, böylece tazelenmesi ve bir yıl boyunca indirilen vahyin bir defa daha baştan sona okunmasıyla Hz. Peygamber (s.a.s.)’in yakininin pekiştirilmesi hedefleniyordu. Ayrıca Cibril (a.s.) ile Kur’an’ı mukabele ettiklerinde Hz. Peygamberin (s.a.s.) marifeti derinleşiyordu. İnsanın çok iyi bildiği bir şeyi irfan sahibi kişilerle müzakere ettiğinde her müzakereye meselenin değişik yönlerini anlaması gibi, Hz. Peygamber de Cibril ile mukabelelerinde

⁸³ Tekineş, Ayhan, *Kur’an’ın Mucizevî Korunması (Cibril’in (a.s.) son dersi: Arza-ı Ahîra)*s.176; Temel, Nihat, *Kıraat ve Tecvid İstılahları*.

⁸⁴ Aynî, Bedruddin Ebu Muhammed, *Umdetü’l-Kari*, II/ 86.

⁸⁵ *Buhari, Fezailü’l-Kur’an*, 5.

⁸⁶ Yıldırım Suat, *a.g.e.*, s.62.

Kur'an'ın anlam vecihlerini derinlemesine idrak ediyor, bir kısım hakikatleri seziyor, böylece manevi makamlarda terakki ediyordu.⁸⁷

Bu kontrol (arza) hadisesi Aleyhisselatü Vesselam'ın hayatının son yılında iki kere yapılmıştır ki, buna arza-i ahira denir. Bu son arzın özel bir önemi vardır. Bu arzada Kur'an İki defa Hz Peygamber (s.a.s.), iki defa Cibril (a.s.) tarafından olmak üzere dört defa okunmuştur.⁸⁸ Üstad Zahid el-Kevseri'ye göre Cibril (a.s.) ile buluştuktan sonra Hz. Peygamber (s.a.s.), Ashab- Kiramını toplayarak onlara Kur'an-ı Kerim'i baştan sona okumuş, yani bir arz gerçekleştirmiştir. "Arza-i Ahîra" işte bu son okumadır.⁸⁹

Mushafın ortaya çıkmasında arzanın önemi büyüktür. Arza ile ilgili birçok rivayet mevcuttur. İmam Buhari hazretleri, Fezailü'l-Kur'an'ın yedinci babını buna tahsis etmiştir. Orada Hz. Fatıma, Hz. Aişe, Hz. İbn Abbas, Hz. Ebu Hureyre (r.anhum) gibi Ashab'ın büyükleri tarafından rivayet edilen hadisler kaydedilir.

Hiz. Ebu Hureyre'nin rivayeti şöyle: "(Hz. Cebrail) her sene (Ramazan'da) bir kere Kur'an'ı Resulullah'a (s.a.s) arzederdi. Vefat ettiği yıl iki kere arzetti..." Hz. Aişe'nin rivayetinde, arzanın iki sefer cereyan etmesini Resulullah'ın "O yıl içinde vefat edeceği" şeklinde yorumladığı da görülür.⁹⁰

Yine Buhari'de zikredilen başka bir hadiste yoruma hacet bırakmayacak sarahatte Cibril'in (a.s.) Resulullah'a (s.a.s), Resulullah'ın da (s.a.s) Cibril'e (a.s.), Ramazan ayının her gecesinde Kur'an okuduğu belirtilir: İbn Abbas r.anhüma anlatıyor: "Resulullah hayır yapmada insanların en cömert olanıydı. En çok cömert olduğu zaman da Ramazan aylarıydı. Çünkü Hz Cebrail, Ramazan ayında her gece Aleyhisselatü vesselam'a gelirdi ve Resulullah ona, Kur'an'ı arzederdi...."⁹¹

3. Hz. Peygamber (s.a.s.)'den Sonra Cem' Faaliyeti

Son okumada tertibi belirlenen ve pek çok sahabe tarafından bu son şekliyle yazılıp ezberlenen Kur'an, okunmaya devam ederken Yemame savaşı ve diğer bazı savaşlarda hafız sahabilerden bir kısmının şehid olması Hz. Ömer'i telaşlandırarak

⁸⁷ Aynî, Bedruddin Ebu Muhammed, *Umdetü'l-Kari*, II/ 86.

⁸⁸ Makdisî, Ebu Şame, *el-Mürşidü'l-Veciz*, (Haz. Tayyar Altıkulaç).

⁸⁹ Kevseri, Muhammed, Zahid, *Makalat*, Mektebetü'l-Ezheriyye.

⁹⁰ *Buhari*, 3426; *Müslim*, 6263; *İbn Mace*, 1621.

⁹¹ Buhari, *Fezailü'l-Kur'an*, 3/228.

harekete geçirmiştir. Buhari’de geniş bir şekilde anlatıldığına göre⁹² Kur’an’ın toplanması fikrini Halife Hz. Ebubekir’e açan Hz. Ömer bu hususta onu ikna etmiş, Hz. Ebubekir de bu görevi Zeyd ibn Sabit’e vermiştir. Bu göreve ehil görülmesinde şüphesiz en önde gelen sebep, onun hafız olması ve son arzada bulunması olmalıdır. Yapılan duyuruyla yanlarında yazılı Kur’an nüshaları ve parçaları bulunanların bu metinlerin Kur’an ayetleri olduğuna iki şahitle birlikte görevli heyete başvurmaları istenmiştir. Zeyd ve diğer heyet üyeleri⁹³ gelen yazılı metinleri kontrol etmiş ve yazmışlardır. Tevbe suresinin son iki ayetiyle Ahzab suresinin 23. ayeti sadece Huzeyme ibn Sabit el- Ensarî’de bulunmuş, Hz. Peygamber Efendimiz’in onun şahitliğini iki kişiye denk tutması sebebiyle⁹⁴ yalnız bu iki ayet tek şahitle kabul edilmiştir. Ancak Tevbe Suresindeki bu iki ayetin de son inen ayetlerden olması nedeniyle hafızalarda taze olduğundan diğer sahabiler bu ayetlerin varlığını ezberleriyle desteklemişlerdir. Böylece Kur’an yazılı malzeme ve ezber yardımıyla eksiksiz olarak toplanmış ve Hz. Ebubekir’e teslim edilmiştir. İki kapak arasındaki bu derlemeye “Mushaf” adı verilmiş, bu kitap Ebubekir’den sonra Ömer’e, onun vefatı ile kızı ve aynı zamanda Resulullah’ın eşi olan Hafsa’ya intikal etmiştir. Hz. Ebubekir’in talimatıyla cem’ edilen Kur’an başta Hz. Ömer ve Hz. Ali olmak üzere bütün sahabenin onayını almış, kimseden itiraz gelmemiş ve icma oluşmuştur.

Özet olarak ifade edecek olursak insanlığa hidayet rehberi olarak Yüce Yaratıcı tarafından gönderilen Kur’an-ı Kerim vahyinin tarihi seyrine baktığımız zaman ilahi vaadin de tecellisi olarak üçlü bir metotla koruma altına alındığını görüyoruz. Bu üçlü korumanın ilki; **hıfz**, biz buna ezber diyoruz ki henüz ayetler inerken devreye giren bu koruma sistemi yine ilahi vaad ile Peygamberimizin (s.a.s.) zihnine nakşedilmiştir. İşte hafızlık müessesesinin temelleri kendisi ilk hafız olan Resulullah (s.a.s.) ile atılmıştır. İkinci koruma; **kitabet**, buna yazı yöntemi de denir. Resulullah (s.a.s.) ‘in zihnine

⁹² Buharî, *Fedâilu'l-Kur'ân* 3, 4, *Tefsir, Tevbe* 20, *Ahkâm* 37; Tirmizî, *Tefsir, Tevbe*, 3102.

⁹³ Abdullah ibn Zübeyr, Said ibn As, Abdurrahman ibn Haris ibn Hişam (“Kur’an” *DİA*).

⁹⁴ Zeyd ibn Sabit’in böyle hareket etmesinin dayanağı, Hz. Peygamber’in borcunu ödeyip ödemediği hususunda bir alacaklısıyla aralarında çıkan anlaşmazlıkta bu borcun ödendiğini görmediği halde Huzeyme’nin “Biz seni vahiy gibi daha önemli bir konuda tasdik ediyoruz” diyerek şahitlik etmesidir. Bunun üzerine Resul-i Ekrem ona “şهادeti iki kişinin şهادeti yerine geçen kimse” anlamında “züşşehadeteyn” lakabını vermiştir. O günden sonra bu lakapla tanınan Huzeyme hakkında Hz. Peygamber ayrıca “Herhangi bir kimsenin lehine veya aleyhine Huzeyme’nin şahitlik etmesi yeterlidir” demiş, Evs kabilesi onun bu özelliğini Hazrec kabilesine karşı iftihar vesilesi yapmıştır. Bkz. *DİA*, “Huzeyme b. Sabit” md.

yerleşmiş olan ayet-i kerimleri zaman geçirmeden vahiy kâtipliğiyle görevli sahabelere yazdırmış ve bu yazılan nüshalardan çoğaltılarak diğer Müslümanların da ezberlemesi sağlanmıştır. Üçüncü ve son koruma metodu ise ezber ve yazı ile kayıt altına alınmış olan yüce kitabın sıhhatinin kontrolü ve tekrar tekrar perçinlenmesi olarak da anlayabileceğimiz **arza**'dır. Sürekli yeni ilavelerle toplanan ayetlerin her sene ramazan ayında Cebrail a.s ile karşılıklı okunarak, mukabele denilebilecek yöntemle kontrolü sağlanmıştır. Bu metod peygamberimizin vefatına kadar devam etmiş ve son arza Zeyd ibn Sabit'in de katılımıyla iki defa olarak yapılmıştır.

Görüldüğü gibi her üç metod da hıfzın çok önemli bir yeri olduğu şüphesizdir.⁹⁵ Hafızlık müessesesi, ilk hafız Resulullah (s.a.s.)'in önderliği ve teşvikiyle başlayıp ümmetin teveccühüyle tarih boyunca devam ede gelmiş ve yeryüzünde baştan sona ezberlenen tek kitap olma özelliğini Kur'an 'a mahsus kılmıştır.

B. HAFIZLIĞIN TARİHÇESİ

1. Hz. Peygamber (s.a.s.) Dönemi

Kur'an dil, üslup, belagat ve muhteva zenginliği itibariyle dost ve düşmanlarının ittifakıyla tartışmasız en mükemmel ve kusursuz olduğu gibi, nazil oluşundan günümüze kadar gelişi itibariyle de metni herhangi bir tahrif ve değişikliğe uğramamış, ilave veya noksanlık arız olmamış en son ilahi kitaptır. Böyle bir özelliğe sahip olması şüphesiz Kur'an-ı Kerim'in başlangıçta bizzat Hz.Peygamber'in (s.a.s.) emriyle yazıya geçirilmesi, sonra da her vesile ile okunması ve nihayet Hz.Peygamber (s.a.s.) ahiret alemine göçünden önce de Cebrail (a.s.)' ın huzurunda ezbere okuyarak arza-i ahîra ile tasdik edilip perçinlenmiş olmasından ileri gelmektedir.

Kur'an ayetlerinin ilk muhatabı Hz. Peygamber (s.a.s.) aynı zamanda Kur'an'ın ilk okuyanı, ilk muallimidir. O, Kur'an okuma ve öğretmede ilk **“fem-i muhsin”**⁹⁶dir. Aynı zamanda Kur'an'ın ilk hafızıdır ve **“Hafızların seyidi”**⁹⁷dir.

Kur'an, ilk nüzulünden itibaren hem zihinlerde hıfzedilerek, hem kalem ile

⁹⁵ Canan, İbrahim, *Kur'an'ın Mucizevî Korunması, (Rivayetlerin Işığında Kur'an-ı Kerim'in Cem' Edilmesi)*, s.32, 33, 34.

⁹⁶ Ağzı ve güzel, doğru kelimelerinin birleşmesinden oluşan bir tamlamadır. Kur'an'ın kurallarına uygun olarak doğru ve güzel okunabilmesi için ders alınacak kişide bulunması gerekli özelliği ifade eder. Bkz. *Temel, Nihat, Kur'an Kıraatında Vakf ve İbtida*, s.21.

⁹⁷ Zerkani, *Menahilu'l-İrfan*, 1/168.

nakşedilerek korunmuş ve nesillere ulaşmıştır. Burada Draz'ın Kur'an-ı Kerim'in el-Kur'an ve el-Kitab diye isimlendirilmesi hakkındaki görüşünü zikretmek yerinde olacaktır. Draz'a göre Kur'an kelimesi Kur'an'ın dillerde okunduğunu ifade ederken el-Kitab kelimesi de Kur'an'ın kâlemlerle yazıldığını ifade etmektedir. Muhakkak ki Kur'an'ın bu iki isimlendirmesinde Allah'ın onu bir yerde değil de iki yerde koruyacağına işaret vardır. Bu şu demektir; Kur'an'ın hem kalplerde (hafızalarda) ezberden, hem de satırlarda (yazıyla) olmak üzere her iki şekilde korunması zaruridir.⁹⁸ Aynı şekilde ilk inen ayetlerde⁹⁹ de beşeri ilimlerin öğrenilip öğretilmesinde bir vasıta olan kalemin dolayısıyla yazının önemi vurgulanarak en son ilahi vahyin yazı ile kaydedilmesi zımnen emredilmiş olmaktadır.¹⁰⁰ Böylece birinin unutulması halinde diğeri hatırlatır. Bunun içindir ki ilk defa nazil olup yazıldığı şekliyle nesilden nesile gelerek günümüze kadar ulaşan, Sahabe-i Kiram'ın üzerinde ittifak ettikleri resmi mushafa uymadıkça hiçbir hafızın ezberine güvenilmez. Aynı şekilde sahih, mütevatir rivayet zincirine uygun olarak ezberleyen hafızların hafızındaki Kur'an metnine uymayan herhangi bir kâtibin yazdığında da güvenilirlik yoktur.¹⁰¹

Kur'an-ı Kerim'in bu şekilde sağlam yollarla korunması, bizzat Allah Teâlâ'nın Kur'an'ı koruma taahhüdü ile ilgili va'dinin gerçekleşmesi demektir.¹⁰² Kur'an, kendisinden önceki semavi kitapların maruz kaldığı tahrif, değişme ve rivayet zincirindeki kopukluk gibi şeylere maruz kalmamıştır. Çünkü Yüce Allah evvelki vahiyleri koruma konusunda herhangi bir taahhütte bulunmamış, bilakis koruma işini insanlara bırakmıştı.¹⁰³ Şüphesiz bu ayırmda saklı olan sır, Kur'an'ın dışında gönderilen semavi kitapların ebediyen geçerli kalmak üzere değil de, belli zamanlarda geçerli olmak üzere gönderilmiş olmasındandır.¹⁰⁴

Kur'an-ı Kerim'in bize bir harfi dahi değişmeden ulaşmasında ilk dönem

⁹⁸Draz, M. Abdullah, *En Mühim Mesaj Kur'an*, trc. Suat Yıldırım, s.4-5.

⁹⁹(96)Alak, 1-5.

¹⁰⁰Hamidullah, Muhammed, *Kur'an-I Kerim Tarihi*, çev. Salih Tuğ, s.41; Yıldırım Suat, *a.g.e.* s.57.

¹⁰¹Draz, Kur'an'ın Anlaşılmasına Doğru, s.28; Draz, M. Abdullah, *En Mühim Mesaj Kur'an*, s.5.

¹⁰²(15) Hicr, 9.

¹⁰³“İçinde hidâyet ve nûr olan Tevrat'ı biz indirdik. Kendilerini Hakka teslim eden nebîler, Yahudilerle ilgili meselelerde onunla hükmederlerdi. Alimler ve mürşitler de Allah'ın kitabını koruma ile görevlendirilmeleri sebebiyle yine onunla hüküm verirlerdi. Hepsî de kitabın hak olduğunun şahitleri idiler. O halde ey hakimler, insanlardan korkmayın, Benden korkun. Âyetlerimi az bir menfaat karşılığında satmayın. Kim Allah'ın indirdiği ahkâm ile hükmetmezse işte onlar tam kâfirdirler.”(5) Maide, 44.

¹⁰⁴Draz, M. Abdullah, *En Mühim Mesaj Kur'an*, s.6.

izlenen muhafaza metodlarının önemi üzerinde kısaca durduktan sonra bu metodların başında gelen hıfz ve yazı üzerinde düşünecek olursak hıfzın yazıdan daha önemli ve etkin rol oynamakta olduğunu görüyoruz. Arap yazısının o dönemde ibtidai bir durumda olduğunu da göz önüne aldığımızda harflerin noktasız ve harekesiz olması vahyi okumada hataya düşme ihtimali yüksek görünmektedir. Onun yerine bizzat vahyin ilk muhatabının Resul-i Ekrem efendimizin, mübarek ağızlarından döküldüğü ilk ve doğru haliyle ezberlenmesi kanaatimizce Kur'an'ın bugüne gelmesinde ilk ve en önemli etkidir.

Hira mağarasında “oku” emriyle nazil olmaya başlayan Kur'an-ı Kerim aynı zamanda Resulullah s.a.s 'in hafızasına da nakşolunmaya başlamıştı. Böylece ilk hafız olarak bizzat Peygamber Efendimiz (s.a.s.) Kur'an tarihinde yerini aldı.

Peygamberimizin vahyi telakki ettiği zamanlarda, Kur'an'ın hiçbir kelimesini kaybetmemek için sabırsızlandığı, onu ezberlemek için acele ettiği bilinmektedir.¹⁰⁵ Cenab-ı Hakk, Peygamberine Kur'an'ı göğsünde hıfzettireceğine, lafzının, kıraatı ve manasının anlaşılması hususunda kendisine kolaylık ihsan edeceğine dair garanti verinceye kadar bu durum devam etti. Nihayet; “Onu(Kur'an'ı) acele (kavrayıp ezber) etmen için (Cebrail vahyi iyice bitirmeden) dilini onunla depretme. Onu (göğsünde) toplamak, onu (dilinde akıtp) okutmak bize aittir.”¹⁰⁶:

لَا تُحَرِّكْ بِهِ لِسَانَكَ لِتُجْزَلَ بِهِ إِنَّ عَلَيْنَا جَمْعَهُ وَقُرْآنَهُ

kavuştu. Gerçekten de ilahi vaad aynıyla tahakkuk etti ve Allah Teâlâ, Kur'an-ı Kerim'i Peygamberimizin kalbinde topladı, onu ilk hafız ve hafızların seyyidi kıldı.

Bundan sonra O, kendisine vahyedilen ayetleri ashabına tebliğ edip açıkladı, ayrıca namazlarda ve namaz dışında da okuyarak insanların iyice öğrenmesini sağladı. Kaldı ki zaten O, ümmi idi. Yani okuma yazma bilmiyordu. Bu sebeple kendisine verilen bu kutsal görevi, ümmete Kur'an'ı tebliğ etme görevini yapabilmesi için elbette ki ilk iş olarak kendinin ezbere bilmesi ihtiyacı vardı. Bu ihtiyaç da en baştan ilahi vaad ile garantilenmiş ve Cenab-ı Hakk, Resulünü rahatlatmıştı. Bundan sonra Resulullah (s.a.s) nazil olan ayetleri önce tebliğ ediyor ardından ashabtan görevlendirdiği vahiy

¹⁰⁵ Buhari, *Bed'ül-Vahy*.

¹⁰⁶ (75)Kiyame, 16-17.

kâtiplerini her vahiy geldiğinde çağırarak dönemin yazı malzemelerini de kullanmak suretiyle yazdırıyordu. Arap yazısının henüz yeterince gelişmiş olmaması vahyi yazma faaliyetini sınırlıyordu. Ancak, Mekke devrinin sonlarından itibaren okuma yazma bilen Müslümanların sayısında artış olmuştur. Kaynaklarda ifade edildiğine göre yazdırma işinin başlanması zamanı vahyin beşinci yılından itibaren olduğudur.¹⁰⁷ Bu döneme kadar vahyin muhafazasının beşeri hafızalarda sağlandığı anlaşılmaktadır.

Ashab, Kuran öğrenmeye son derece iştiaklı ve gayretli idi. Bu sebeple yerini yurdunu terk edip maldan candan vazgeçmişlerdi. Hz. Ömer Medine'nin kenarında bir yerde otururken gün aşırı mescide gelirdi. O gelmediği gün ise komşusu ensariyi görevlendirirdi. Döndüklerinde o gün nazil olan vahyi, vuku bulan hadiseleri birbirlerine naklederlerdi. Bazı ashab Hz. Peygamberin peşinden ayrılmayıp ondan her şeyi beller, nazil olan vahyi ezberlerdi¹⁰⁸. Ashab arasında Kur'anı ezbere bilenlere kurra namı verilirdi. İbn Hacer, Buhari şerhinde bu kelimeyi izah ederken derki: "Kurra; Kur'anı ezberlemek ve onu başkalarına öğretmekle maruf kimselerdir."¹⁰⁹ Bunlardan yetmiş tanesi (Bi'ri Maunede) haince bir şekilde öldürülerek şehid edilmişti. Hicri 4. yılında vukubulan bir vakada yetmiş kurranın böyle şehid düşmesi, hicri 12. yılında Yemame savaşında da şehid olan kurra sayısının 700'e ulaştığı bilgileri,¹¹⁰ o dönemde hafızların sayısının ne kadar çok olduğunu gösterir.

Bu hususta dikkat çeken önemli bir bilgi kaynaklarda geçmektedir ki o da Bi'ri Maune'de şehit edilen Kurralar hakkında Peygamber Efendimiz (s.a.s.)'in tutumudur. Amir ibn Sa'saa kabilesine gönderilen kuraların şehid edilmesine Rahmet Peygamberi¹¹¹ olan Hz. Peygamber hiçbir olayda bu kadar öfkelenmemiş ve hiçbir topluma bu kuraları öldüren kimselere ettiği kadar beddua etmemiştir.¹¹² Hafız sahabilerini haince öldüren kabileler için "Allahım! Mudar kabilelerini perişan et, onların yıllarını Yusuf (a.s.) zamanındaki kıtlık yılları gibi yap" şeklinde bir ay süreyle her sabah namazından sonra beddua etmiştir. Beddualar kabul olmuş, söz konusu kabileler içerisinde yer alan yediyüz kişi humma hastalığına yakalanarak

¹⁰⁷ Hamidullah, Muhammed, *Kur'an-ı Kerim Tarihi*, s.41.

¹⁰⁸ Keskioglu Osman, *Kur'an Tarihi*.151.

¹⁰⁹ İbn Hacer el-Eskalani, *Fethu'l-Bari fi Şerhi Sahihi'l-Buhari*, 9 /42.

¹¹⁰ Ayni, Bedruddin, *Umdetü'l-Kari*, 24/64.

¹¹¹ (21)Enbiya, 107.

¹¹² İbn Sad, *Tabakatü'l-Kübra*, 2/54.

ölmüştür.¹¹³ Ayrıca bu kabileler, başlarına gelen kıtlıktan dolayı leş, köpek eti yemek zorunda kalmışlardır.¹¹⁴ Hafızlık müessesesinin önemi ve kıymeti hakkında başka hiçbir bilgi olmasa dahi şu zikredilen rivayetler tek başına bu müessesenin değerini anlatmaya yetecek, fazla söze hacet bırakmayacaktır.

Buhari’de geçen bir başka Hadis-i Şerif’te “Kur’an’ı dört kişiden öğreniniz: Abdullah ibni Mesud, Salim, Muaz ve Übey ibni Kaab’dan. Abdullah ibni Mesud, Kur’an’ın yetmiş suresini bizzat Hz. Peygamber’den öğrenmiştir. Ashabdan Kur’an’ı ezbere bilenler yalnız bu dört zat değildir. Hulefa-i Raşidinin dördü de, Talha, Abdullah ibni Ömer, Abdullah ibni Abbas da hep ezbere bilenlerdendir¹¹⁵. Ebu Ubeyd (224/838) gibi eski bir müellif el-Kıraat isimli eserinin başında otuza yakın sahabe ismi verip, bazılarının hafızlıklarını peygamberimizin vefatından sonra ikmal ettiklerini yazmaktadır.¹¹⁶ Kadınlar arasında Hazreti Ayşe, Hafsa, Ümmü Seleme de bu zümredendirler. Hz. Peygamber kadınlara da Kur’an’ı öğretmek için ayrıca muallim tayin etmişti¹¹⁷.

Sahabenin de Kur’an’ı öğrenme ve hıfz etmeye yönelik gayret ve çabaları da gayet ibret vericidir. Kur’an tilaveti gerek namazın şartlarından olması gerekse müstakil bir ibadet olması sebebiyle ashab ayetleri belleme ve hıfz hususuna gayret ve azimle devam ediyordu. Resul-i Ekrem Efendimizin de bu husustaki tavsiyeleri ile müjdeleri onların iştiağını katkat arttırmıştı. Peygamber Efendimiz (s.a.s.) bizzat kendisi de Kur’an’ın öğretilmesi ile birlikte ezberletilmesi için de çaba göstermiş, hicretten önce Mus’ab ibn Umeyr ve İbnü Ümmi Mektum’un Medine’ye; hicretten sonra da Muaz ibn Cebel’i Mekke’ye Kur’an’ı öğretmek ve ezberletmek için gönderdiğini biliyoruz.¹¹⁸. Müslümanlar, ya Peygamber Efendimizden ya da onun öğretip te yetkili kıldığı ashabından Kur’an parçalarını öğrenip ezberliyorlardı. Peygamberimiz islama yeni girenleri Kur’an’ı iyi bilen sahabeye gönderirdi. Mescide Kur’an’ı öğrenip öğretenlerin çıkardığı seslerin birbirlerini şaşırtmaması için Hz. Peygamber (s.a.s.) ashabına kısık sesle okumalarını emretmişti¹¹⁹. Gecenin karanlığında, ashabın meskenlerinin yanından

¹¹³ İbn Sad, *Tabakatü’l-Kübra*, 2/59.

¹¹⁴ Beyzavi, *Envârü’t-Tenzil*, 2/160.

¹¹⁵ Keskiöglü Osman, *Kur’an Tarihi*, s.151.

¹¹⁶ Yıldırım, Suat, *a.g.e.*, s.61.

¹¹⁷ Keskiöglü Osman, *Kur’an Tarihi*, s.151.

¹¹⁸ Ez-Zerkani, *Menahil* I/234.

¹¹⁹ Yıldırım, Suat, *a.g.e.*, s.60.

geçenler arı kovarı uğultusu gibi Kur'an sesleri işitirlerdi.¹²⁰

Sahabe'nin de hayatında önem verdikleri şeyin başında muhakkak ki Allah'ın kitabı Kur'an gelmekteydi. Kur'an'ı ezberleme, öğrenme ve anlama konusunda adeta birbirleri ile yarışıyor, ezberledikleri miktarı birbirlerine aktarıyorlardı. Evlerinde çocuklarına ve eşlerine de öğretiyorlardı. Evlenirken sahabe hanımlarından birisine kocası tarafından mehir olarak bir sureyi öğretmesi onu son derece mutlu etmekteydi.¹²¹ Geceleyin insanlar uykuda iken uykunun lezzet ve rahatını bırakıp teheccüd namazında, seher vaktinde Kur'an okuyarak namaz kılmayı, ibadet etmeyi tercih ediyorlardı.¹²²

Resulullah (s.a.s.) uzak yerlerde oturanlara da onlara Kur'an okutacak, Kur'an öğretecek kimseleri mutlaka gönderiyordu. Kur'an okuma, ezberleme, öğrenme, öğretme faaliyetinin son derece yoğun olduğu Resulullah'ın hayatında şüphesiz Kur'an'ın tamamını veya imkânları nisbetinde kısmen ezberleyenlerin sayısı önemli bir yekün teşkil etmekte idi. Resulullah'ın sağlığında Kur'an'ın tamamını ezberleme fırsat ve imkânını bulamayan pek çok sahabe onun vefatından sonra ezberlerini tamamlamışlardı.¹²³ El-Ayni, "*Resulullah (s.a.s.)'in zamanında Kur'an'ı hıfz edenlerin adedi sayılamayacak kadar çoktur*"¹²⁴ demiştir.

İbnü'l- Cezeri gibi birçok âlim, Kur'an'ın ezberlenebilir vasfı dolayısıyla Kur'an'ın naklinde esas dayanak, kalplerin ve göğüslerin hıfzettığıdır, Mushafların ve kitapların cem ettiği değil demişlerdir.¹²⁵

Kur'an-ı Kerim bu ezberlenebilir vasfı ile mü'minlerin gönlüne taht kurmuş ve münzel kitaplar içerisine mümtaz bir mevkie kazanmıştır. Ta Peygamber Efendimiz zamanından günümüze kadar sayısını ancak Cenab-ı Hakk'ın bileceği büyük bir hafız kitlesi tarafından ezberlene gelmiş ve aynı şekilde devam edip gitmektedir. "Enaaciilühüm fii sudüürühim" hikmeti gereğince, Allah'ın seçkin kulları tarafından, bir harekesi, bir sükunu bile ihmal edilmeksizin muhafaza olunmakta, onun uğrunda ömürler harcanmakta ve "hayırlı ümmet" olmanın icabatı yerine getirilmektedir.¹²⁶

Kur'an'ın ezberlenmesinde önemli bir faktör de onun parça parça iniyor

¹²⁰ Ez-Zerkani, *Menahil* I/241.

¹²¹ Ez-Zerkani, *Menahil*, I/234.

¹²² Şengül, İdris, *Kur'an'ın Mucizevi Korunması (Kur'an-ı Kerim'in istinsahı)* s.99.

¹²³ Ez-Zerkani, *Menahil*, I/234-235.

¹²⁴ Ayni, Bedruddin, *Umdetü'l-Kari*, 9/315.

¹²⁵ İbnü'l-Cezeri, *en-Neşr fi'l-Kıraati'l-Aşr*, I/6.

¹²⁶ Karaçam, İsmail, *Kur'an-ı Kerim'in Nüzulü ve Kıraati*, s.156.

olmasıdır. Ayetler peyderpey nazil oldukça ezberlenerek gönüllere nakşolunmaktaydı. Peyderpey inişi ezberini de kolay kılmıştı.¹²⁷ Ayet-i kerime bu hususa da dikkat çekmiştir; “Bir de o kâfirler dediler ki: *“Bu Kur’ân ona toptan, bir defada indirilmeli değil miydi?”* Hâlbuki Biz vahiyle senin kalbini pekiştirmek için böyle ara ara indirdik ve onu parça parça okuduk.”¹²⁸

وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لَوْلَا نُزِّلَ عَلَيْهِ الْقُرْآنُ جُمْلَةً وَاحِدَةً كَذَلِكَ لِنُثَبِّتَ بِهِ فُؤَادَكَ وَرَتَّلْنَاهُ تَرْتِيلًا

Ayette geçen “Kalbini pekiştirmek” ifadesi bazı müfessirlere göre aslında “Kur’an’ı ona ezberletmemiz için” demektir. Çünkü Nebi (s.a.s.), okuma yazma bilmeyen “Ümmi” idi. Kur’an’ı ezberlemesi kendisine kolay olsun diye kısım kısım indirilmiştir. Diğer Peygamberler ise okuryazar olduklarından onların kitaplarının tamamını toplamaları mümkün olurdu.¹²⁹

Kur’an-ı Kerim’i ezberleme işi daha ilk dönemde yaygınlaşmaya başlamıştır. Çoğunluğu okuma yazma bilmeyen ümmi ve kültürlerin de yazıdan çok sözle devam edegelen bir toplum olması dolayısıyla yazıdan ziyade ezbere ağırlık verilmiştir. Okuma-yazma bilen sayısının az olması sebebiyle onların en büyük dayanakları hafızalarıydı. Hafızaları da sürekli işletildiğinden çok güçlüydü. Onlar, zekâlarının kıvraklığı, hafızalarının kuvveti ve safi tabiatları ile örnek gösteriliyorlardı. Şurası açık bir gerçektir ki, onların kimisi adeta şiir divanı, kimisi nesep sicili, kimisi de tarih kitabı gibiydi. İslam, teşrifinden itibaren onların bu kabiliyetlerini vahye yöneltip, inkişaf ettirmiş, böylelikle sahabe, Kur’an’ın kendilerinden sonra gelecek insanlara intikalinde çok önemli bir görevi yerine getirmiştir.¹³⁰ Ayrıca gözden kaçırılmaması gereken bir nokta da şudur: Kur’an’ın nazil olduğu dönemde Arapça altın çağını yaşıyordu. Kur’an’ın belagatı ve i’cazı karşısında sahabe adeta büyülenmişti. Mesela Hz. Ömer, cahiliye edebiyatına, cahiliye şiirine vakıf bir insandı. Kendi ifadesiyle “Gözümü yumsam hiç duraklamadan cahiliye şiirinden bin beyit okuyabilirim.” derdi. İşte bu parlak dimağ, Peygamber Efendimiz’i öldürmeye karar vermiş olmasına rağmen, Taha

¹²⁷ Alusi, *Ruhu’l-Meani*, 15/188; İbn Kesir, *Tefsiru’l-Kur’ani’l-Azim*, 5/125.

¹²⁸ (25) Furkan, 32.

¹²⁹ Tefsiru’l-Keşaf.2/407; Muhammed ibn Ali b. Muhammed eş-Şevkani, *Fethu’l-Kadir*, 4/70-71; *El-Bürhan*, 1/23.

¹³⁰ Ez-Zerkani, *Menahil*, 1/290-296; Kevseri, *Zahid*, *Makalat*.

suresini dinlediğinde müslüman olmuştur.¹³¹

Kur'an-ı Kerim'i ibadetlerde okuma ihtiyacı da sahabenin bu husustaki iştiafinin önemli sebeplerindendir. Müslümanların ilk dönemden itibaren namaz kıldıkları bilinmektedir. Esasen başka hiçbir sebep olmasa bile namaz için belli miktarda ayeti ezbere bilme ihtiyacı vardır. Bu miktar; Hanefîlere¹³² göre en az üç kısa âyet veya o uzunlukta bir âyet, Malikî,¹³³ Şafîî¹³⁴ ve Hanbelîlerde¹³⁵ ise Fatiha suresidir.

Ayrıca gelen ayetleri, diğer müslümanlara haber verme, islamdan haberdar olmayanlara duyurma gibi mühim sebeplerle de Kur'an ezberleme faaliyeti sahabe arasında yayılmıştır. Hafızalarda Kur'an'dan ayetler bulunmasına dair teşvik ve müjdelere de şüphesiz etkili bir sebeptir. Bu dönemde Resulullah s.a.s.'ın evi, Erkam'ın evi ve hicretten sonra da Mescidi Nebevi ve Suffa bu mühim faaliyet için önde gelen mekânlardan olmuştur. Suffa ilk hafızların yetiştiği mekân olması bakımından özel bir öneme sahiptir. Burada, ailesi ve geçim temin telaşı olmayan Müslümanlar yatılı olarak kalıyor, bu kimselerin her türlü ihtiyaçları Müslümanlar tarafından karşılanıyordu. Buna karşılık özel bir eğitime tabi tutuluyorlardı. Fakat suffa sadece fakir ve aciz kimselerin sığındığı yer değildi. Aksine burası Kur'an'ın hıfzedilip ahkâmının öğrenildiği bir medrese idi.¹³⁶ Burada bizzat Hz Peygamber ders veriyor, Kur'an'ın ayetlerini ve islamın hükümlerini bu insanlara öğretiyordu. "Suffa Kur'an'ın hıfz edilip ahkâmının tedris edildiği bir medrese idi."¹³⁷ Bu eğitim medresesinde sadece yatılı kalanlar ders görmüyor, dışarıdan gelen, vakti müsait olan her Müslüman ilim öğreniyordu. Buradaki ders halkalarında kadınların da bulunduğu, hatta kadınlara ait suffanın da bulunduğu söylenir.¹³⁸ Medine'de mescid ve suffa dışında bir eğitim yeri olan Abdullah İbn Ümmi Mektum'un Medine'ye hicretten sonra Kur'an öğretmek için kullandığı yer *Dariülkurra* adıyla anılmaktadır. Hicretin ikinci yılında Mahrame ibn Nevfel'in evinde oluşturulan bu mektepte sahabe Kur'an öğreniyor ve ezberliyordu.¹³⁹ Daha sonra Abdullah İbn Ümmi Mektum Medine döneminde Peygamber sefere çıktığında ona vekâleten birkaç

¹³¹ İbn Hişam, *es-Siretü'n-Nebeviyye*, 2/188.

¹³² Serahsî, *el-Mebsût*, I, 221; Kâsânî, *Bedâiu's-Sanâi'*, I, 296; Merginânî, *el-Hidâye*, I/55.

¹³³ Sahnûn, *el-Müdevvenetu'l-kübrâ*, I/163; İbn Abdilber, *el-İstizkâr*, I/446.

¹³⁴ Şafîî, *el-Üm*, I/305; Nevevî, *el-Mecmu'*, 3/221.

¹³⁵ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 2/381. Ayrıca bkz: Vecdi Akyüz, *Mukayeseli İbadetler İlmihali*, I, 148.

¹³⁶ Yazır, Elmalılı Hamdi, *Hak Dini Kuran Dili*, 2/940-941.

¹³⁷ Sengül, İdris, *a.g.e.*, s.129.

¹³⁸ Gözütok, Şakir, *İlk Dönem İslam Eğitim Tarihi*.

¹³⁹ Kazırcı, Ziya, *Ana Hatlarıyla İslam Eğitim Tarihi*, s.22.

kere idareci olarak bırakılmıştır. Bu, belki de devletler tarihinde merkezde bir devlet başkanına ve hem de peygamberliği de olan bir başkana vekâlet etmek için bırakılan ilk ve son a'ma kişi olmaktadır.¹⁴⁰ İbnü Ümmi Mektum hakkında Hz. Bilal gibi Peygamber (s.a.s.)'in müezzini olduğu da ifade edilir. Onun hakkında bu bilgiler, Hz. Peygamber'e (s.a.s.) uyarının yapıldığı ayette ifade edildiği gibi¹⁴¹ Kur'an'dan tümüyle ders almayı başaran birisi olduğunu,¹⁴² Resulullah s.a.s.'in Ehl-i Kur'an olan bir sahabeye verdiği değeri, ayrıca "Darülkurra" isminin daha Resulullah (s.a.s.) döneminde kullanıldığını göstermesi bakımından önemlidir.

Netice olarak şu hususa dikkat çekilmelidir ki; Allah Rasülü (s.a.s.) hicretle Medine'ye gelir gelmez bir mescid inşa ettirdiği, mescidin içinde suffa denen bir mektep tesis edip, başına yazı ve kıraat muallimleri tayin ederek ciddi bir okuma yazma seferberliği başlattığı, icabında okuma yazma bilen müşriklerden bile halkın yetişmesinde istifade yoluna gittiği, bu yolda bazı hususi evleri ve hatta Medine dâhilinde tesis ettiği on kadar mescidi de bu maksatla kullanmış olabileceği, bütün bunlara ilaveten geceleri, sabahlara kadar hizmet veren müstakil bir Darülkurra'nın da mevcudiyeti¹⁴³ göz önüne alınınca¹⁴⁴ kısa zamanda yüzleri, binleri bulan kurraların yetişmiş olabileceği, dolayısıyla bu sadette gelen rakamların ihtiyatla karşılanabilse de toptan inkar edilemeyeceği ortaya çıkar. Ayrıca, Kur'an-ı Kerim, bi'l-icma bütün ümmetçe mütevatir bilinirken, son dönemlerde ileri sürülen aksi iddiaların hiçbir ilmi değeri olamaz.

2. Hz. Peygamber (s.a.s.) Döneminden Sonra Hafızlık

Hz. Peygamber zamanında onun fethedilen yerlere vali ile birlikte bir de Kur'an öğretmeni göndererek Kur'an ve İslami bilgilerin öğrenimi, çeşitli coğrafyalara ulaşmaya başlamıştı. Bu yapılan öğretimin Kur'an ile ilgili olan kısmında bizim kanaatimiz Kur'an'ın ezberlenmesi yönündeki öğretimin öncelikli olduğudur. Zira yeni Müslüman olan bu memleketlerdeki insanlar öncelikli olarak en azından ibadetleri için gerekli olacak kadar ayet ezberleme ihtiyacında idiler. Resulullah s.a.s.'in öğretmen

¹⁴⁰ Yeniçeri, Celal, *Peygamber, Devlet Başkanı ve Aile Reisi Hz. Muhammed ve Yaşadığı Hayat*, s. 34.

¹⁴¹ (80)Abese, 1-10.

¹⁴² Yeniçeri Celal, *a.g.e.* ve yer.

¹⁴³ İbn Sa'd, *et-Tabakatü'l-Kübra*4/205-26; *Müsned*, 3/137.

¹⁴⁴ Canan, İbrahim, *Peygamberimizin Okuma-Yazma Seferberliği ve Öğretim Siyaseti*.

gönderme uygulaması Hulefa-i Raşidin devrinde de aralıksız olarak devam etti. Özellikle Hz. Ömer devrinde Kur'an öğretme faaliyetlerine hız verildi. İslam coğrafyasının sınırları genişledikçe çeşitli bölgelere İslam Tarihinde Kur'an'ın ilk hafızları olan sahabeler gönderilerek bu şerefli neslin devam etmesine vesile oldular. Rivayetlere göre Hz. Ömer çeşitli şehirlere maaşlı Kur'an öğretmeni tayin etmiştir. Ubade, Humus'a; Ebu'd-Derda, Şam'a; Muaz, Filistin'e gönderilmiştir. Ebu Musa el-Eşari, Hz Ömer'e bir mektup yazarak Basra'da birçok kimsenin Kur'an'ı ezberlediğini haber verince halife cevaben hafızlara maaş bağlanmasını emretmiştir.¹⁴⁵

Hz. Osman devrinde ise Medine'de Zeyd b. Sabit, Mekke'de Abdullah b. Saib, Şam'da Muğire b. Ebi Şihab, Kufe'de Ebu Abdurrahman Sülemi ve Basra'da Amir b. Abdülkays Kur'an öğretmeni olarak görevlendirilmiştir. Bu konuda dikkati çeken bir husus da, İslam Tarihi boyunca bu işin sıkı tutulması ve sağlam bir esasa bağlanmış olmasıdır. Buna göre Kur'an'ı ezberleyen yahut mütevatir kıraetlere göre okumayı öğrenen kimseye bir diploma (eski adıyla icazetname) verilirdi. Her üstad öğretmen, kendisi tarafından verilen bu diplomada, öğrencisinin kıraatinin doğruluğunu ve ayrıca kendi üstadından öğrendiği kıraete uygun olduğunu ve kendi üstadının da üstadından bunu böyle okuduğunu isimlerini vererek zikreder ve bu üstad öğretmen zinciri Hz. Peygamber'e kadar ulaşırdı.¹⁴⁶

Emevi ve Abbasi dönemlerinde Kur'an öğretimi küçük yaştakiler için kütütlarda, yetişkinler için ise camilerde devam etti. Camilerdeki öğretim, ders halkaları şeklinde veriliyordu. Bu ders halkalarının kiminde hadis, kiminde kelam, kiminde fıkıh, kiminde de Kur'an dersleri veriliyordu. Mesela Şam'daki Ümeyye Camiinde ders halkalarının çoğunda Kur'an talimi yapılmaktaydı. Öğrenci sayısı zaman zaman bin beşyüz ve daha fazla olabiliyordu.¹⁴⁷ Ebu'd-Derda (r.a.)'ın sayıları bin altı yüzü aşan öğrenciye toplu Kur'an öğretimi yaptırdığı kaynaklarda ifade edilmektedir. Şam'daki Camii avlusunda talebeleri onarlı gruplara ayırır ve her bir grubun başına kaynaklarda "arîf"olarak geçen bugünkü anlamda kalfa diyebileceğimiz eğitimcileri görevlendirir, kendisi de mihraptan onları takip ederdi. On kişilik gruptan biri hata ederse arif olan kişi takip ederek düzeltir, arif olanlardan hata eden olursa Ebu'd-Derda

¹⁴⁵ Hamidullah Muhammed, *Kur'an'ı-Kerim Tarihi*,37-38.

¹⁴⁶ Hamidullah Muhammed, *a.g.e*, s.37-38.

¹⁴⁷ Bozkurt, Nebi, *Dariülkurra*, DİA, İstanbul, 1993, 8/543

(r.a.) onu takip eder, düzeltirdi. Kıraat imamlarından İbn Amir bu on kişilik gruplara Kur'an eğitimi esnasında "arîf" lik yapan kimselerdendi.¹⁴⁸ Seyahatleri esnasında Şam'a da uğrayan İbn Cübeyr, bu şehirde bütün gün devam eden Kur'an dersleri hakkında bilgi vermektedir. Sabah namazından sonra seb' denilen meclisle başlayan kıraat dersleri ikindiden sonra "Kevseriyye" adı verilen derslerle devam ederdi. Burada kendilerine "Kevseri" denilen ve Kur'an'ı ezberlemede güçlük çeken yüzlerce kişiye Kevser suresinden itibaren namaz sureleri talim ettirilirdi.¹⁴⁹ Bu bilgi bize o dönemde Kur'an öğretiminin ne kadar yaygın olduğunu göstermesi bakımından önemlidir.

Camilerdeki ders halkaları herkese açıktı. Buraya katılmak isteyenler hocadan izin alma gereği hissetmeden oturur dersi dinlerlerdi. Eğer hocayı kendine göre yetersiz görürse katılırken izin almadığı gibi ayrılırken de izin almadan halkadan ayrılabilirdi.

Bu dönemde Kur'an öğretiminde iki ayrı yöntem uygulanırdı. Bunlardan birincisi arz yöntemi idi. Talebe daha önce ezberlediği dersi hocasına sunar, hocası dinler ve yanlış olması durumunda düzeltirdi. İkinci yöntem ise hocanın okuması, talebenin dinlemesi şeklindeydi.¹⁵⁰

Kur'an ayetlerinin ezberlenmesinde ise hocalar kendilerine göre yöntem belirlemişlerdi. Bazı hocalar günde sadece birkaç ayet okuturken, bazıları birkaç sayfa okutuyordu.

Müslümanlar hicri ikinci asrın başlarından itibaren Ashabdan nakledilen yedi kıraati öğrenmeye başladılar. Kıraatlerin ortaya çıkması ile "kurra" adı verilen hafızlar tarafından bu ilim öğretilir oldu. Kıraat ilmindeki bu çalışmalar, şüphesiz hafızlık müessesesinin bir parçası olup aynı zamanda bu müessesenin gelişmesine büyük katkı sağlamışlardır. İbnü'l-Cezeri, Kıraati; "*Kur'an-ı Kerim'e ait kelimelerin edâ (okunuş ve söyleniş) tarzlarıyla bunların çeşitlerini, ravilerine isnad ve atfederek bildiren bir ilim*"¹⁵¹ olarak tarif etmiştir. Ortaya çıkışı hakkında ise şöyle bilgi verilmiştir:

"7 harfin (lehçenin) hikmeti, Tirmizi'nin rivayet ettiği hadisten de anlaşıldığı

¹⁴⁸ Zehebi, *Ma'rifetü'l-Kurra*, 1/41-42; Yüksel, Ali, Osman, "*Mütevâtir Kıraatlar*", *Kur'an ve Tefsir Araştırmaları-III, (Tartışmalı İlmi Toplantı, 14-15 Ekim 2000)*, Ensar Neşriyat; Hasan Azvan, *Kıraatü'l-Kur'aniyye fi Biladi's-Şam*, s.43.

¹⁴⁹ Bozkurt, Nebi, "*Darülkurra*", *DİA*.

¹⁵⁰ Ahmet Fatih Çaylı, *Basılmamış master tezi* s.20, Temel, Nihat, *Kıraat ve Tecvid İstılahları*, "arz" md.

¹⁵¹ Yüksel, Ali, Osman, *İbn Cezeri ve Tayyibetü'n-Neşr*, s.115.

üzere Kur'an okumayı kolaylaştırmaktır. Kur'an'ın ilk muhatapları kabileler halinde dağılmış olduklarından, aralarında telaffuz farkları vardı. Bu özür sebebi ile onlara bir ruhsat verildi. Ruhsat; "Asli hükmün sebebi devam etmekle beraber, bir özre binaen, şer'i hükmün daha kolayca doğru değişmesidir." 7 farklı vecihle okuma (kıraat) izni verilmişse de, kitabet (hat, yazı) sadece Kureyş lehçesi üzere olmuştur. Bu da ihtilafı asgariye indirmiştir. Zira kolaylaştırmayı gerektiren özrün zail olmasından sonra, asli harfin kitabeti tilavet için de esas olmuştur."¹⁵²

Burada bahsedilen yedi kıraatın (Kıraat-i Seb'a) imamları ise şunlardır; İbn Kesir, Nafi, İbn Amir, Ebu Amr, Hamza, Kisai ve Asım. Bunlardan başka Ebu Cafer Yezid ibn Ka'ka, Yakub el- Hadrami ve Halef ibn Hişam'ın kıraatleri ile mütevatir kıraatlerin sayısı ona çıkmıştır. Bu on kıraat daha sonra Darülkurra'ların başlıca ders konusu olmuştur.¹⁵³

İslam Tarihinde ilk dört asırda Kur'an öğretimi ve hafızlık için camiler etkili olmuştur. Çocuklar için ise bu hizmetleri daha önce de bahsi geçtiği gibi kütüphaneler üstlenmiştir. Camilerden sonra Kur'an öğretimi için müstakil olarak kurulan ilk medreseler "Darü'l-Kur'an"lardır. İlk kurulan Darü'l-Kur'an Dimaşk'ta hicri 391 de Sadiriyye Medresesidir. Fakat esas Kur'an eğitim merkezleri Darülkurralar olmuştur. Bunların ilki, kurucusu ve hocasına izafeten Rişaiyye Darülkurrası adıyla 391 (1001)de yapılmıştır.¹⁵⁴

Hafız yetiştiren hocalar kendilerine has metodlar geliştirmişlerdi. Ayetler onar onar veya beşer beşer ezberletilir, bunlar iyice öğrenilmeden yeni ders verilmezdi. Bazı öğreticiler talebenin çokluğu sebebiyle birkaç öğrenciyi aynı anda dinlemek zorunda kalırdı. Yolda yürürken bile öğrencilerini dinleyen hocalar vardı.¹⁵⁵

Şam'da, Bağdat'ta ve diğer Müslüman şehirlerinde az önce bahsi geçtiği şekilde Kur'an öğretimi yapıldığı kaynaklardan bilinmektedir. Ayrıca Mısır'daki meşhur Ezher'de kurulduğu günden beri Kur'an dersleri okutulmuştur.

Darülkurralara Selçuklu döneminde Darü'l-Huffaz ismi verilmiştir. Konya ilinde otuz kadar Darü'l-Huffaz olması onların ne kadar yaygın olduğunu göstermesi

¹⁵² Yıldırım Suat, *Kur'an-ı Kerim ve Kur'an İlimlerine Giriş*, s.68.

¹⁵³ Bozkurt, Nebi, "Darülkurra" DİA.

¹⁵⁴ Bozkurt, Nebi, "Darülkurra", DİA.

¹⁵⁵ Bozkurt, Nebi, "Hafız", DİA.

açısından önemlidir.¹⁵⁶ Bu Darü'l-Huffazların çoğu şahıslar tarafından açılmış ve pek azı bugüne kadar ulaşmıştır. Ama Osmanlı zamanında bunların büyük kısmı faaliyetini devam ettirmiştir. Bu medresedekilerin başındaki kişilere “Reisu'l-Huffaz” denilirdi. Buralarda ileri seviyede Kıraat dersleri okutulurdu.¹⁵⁷

Selçuklu dönemi medreselerin ortaya çıktığı dönem olması bakımından önemlidir. Medreselerde okutulan dersler arasında Kur'an da vardı.¹⁵⁸ Darülkurraların yanında medreselerde de hafızlık yaptırılmaktaydı.¹⁵⁹ Yine bu dönemde bazı türbeler Kur'an öğretimine uygun tarzda bina edilir, türbe sahibi kabrin yanında Kur'an öğretilmesinden, ezberletilmesinden büyük hayır umardı. Bu mekanlar da Darülkurraların bir çeşididir. Ebu Şame'nin meşihatü'l-kırâa görevinde bulunduğu Eyyubi Hükümdarı el-Melikü'l-Eşref'in türbesi bunlardandır.¹⁶⁰

Sonuç olarak Hz. Peygamberden sonra Kur'an öğretimi ve hafızlık müessesesi daha yaygınlaşarak ve sistematik bir hale gelerek devam etmiştir. Bu dönemde hafızlık kütaplarda ve medreselerde yapılmış Kur'an ilimleri üzerine açılan Darülkurralarda ise ihtisas diyebileceğimiz Kur'an'ın yedi veya on vecihle okumak için öğretim yapılmaktaydı. Bu müesseseler faaliyetlerini Osmanlı döneminde arttırarak sürdürdüler.

3. Osmanlı Döneminde Hafızlık

Osmanlı döneminde hafızlık eğitimi, Darülkurraların bir alt bölümünde yapılıyordu. Bu alt bölüm için de bazı kaynaklarda Darülkurra ismi kullanılmıştır. “Sıbyan mektebini bitiren veya o seviyede özel bir öğrenim görmüş olan bir talebe Darülkurra da okumak istediği zaman, önce en alt seviyedeki bir Darülkurra'ya gider ve orada hıfzını tamamladıktan sonra yüksek seviyedeki bir Darülkurraya devam ederdi. Buralarda ilm-i kıraat ve maharic-i huruf'u öğrenirdi.”¹⁶¹ Bu bilgidен biz, Darülkurraların alt seviye, ihtisas seviyesi gibi farklı seviyelerde eğitim ve öğretim yaptığı sonucuna varıyoruz.

¹⁵⁶ Bozkurt, Nebi, “*Darülkurra*”, *DİA*.

¹⁵⁷ Baltacı, Cahit, “*Türk eğitim Sistemi İçinde Kur'an Kursları*”, *Kur'an Kurslarında Eğitim-Öğretim ve Verimlilik Sempozyumu (Tartışmalı İlmî Toplantı)*, Ensar Neşriyat, s.16.

¹⁵⁸ Köymen Mehmet, Altay, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, 3/379; Çelebi A. *İslam'da Eğitim-Öğretim Tarihi*.

¹⁵⁹ Bozkurt, Nebi, “*Hafız*”, *DİA*.

¹⁶⁰ Bozkurt, Nebi, “*Darülkurra*”, *DİA*.

¹⁶¹ Kazıncı, Ziya, *İslam Medeniyeti ve Müesseseleri Tarihi*, s. 375.

Osmanlıların ilk Darülkurrası, Bursa'daki Yıldırım Bayezid Darülkurrasıdır. Bu tesis, Ulu Camide açılmıştı. Bu müessesenin başında bulunana “Şeyhül-kurra” denirdi. Bunlar devrin en iyi Kur’an okuyanları idi.¹⁶² Darülkurralar genellikle camilerin içinde veya çevresinde tesis edilmiş mekânlardır. Buralarda sıklıkla tekrara ve uygulamaya dayanan bir öğretim metodu takib edildiğinden camiler de uygulama için en güzel mekânlardı. Osmanlılardan önce olduğu gibi Osmanlıda da “kari”ler ile cami hizmetlileri genelde bu müesseseden yetişirlerdi. Bu müessesede ders kitabı olarak Cezeri ve Şatibi’nin eserleri okutulurdu.¹⁶³

Osmanlıların Darülkurralara büyük önem verdikleri anlaşılmaktadır. Zira gezdiği yerlerdeki Darülkurraların bazı özellikleri hakkında bilgi veren Evliya Çelebi, kendi asrında oldukça fazla sayıda Darülkurradan bahsetmektedir. Nitekim onun verdiği bilgiye göre Amasya’da dokuz Darülkurra vardı. Bunlardan sadece Sultan Beyazid Darülkurrasında 300’den fazla hafız bulunmakta idi. Bunların arasında kıraat-ı seb’a, aşere ve takribi bilenler de vardı.¹⁶⁴ İlk bakışta abartılı gibi görünen bu bilgi, Amasya tarihi yazarı Hüseyin Hüsameddin’in buradaki mevcut sekiz Darülkurra hakkında ayrıntılı bilgi vermesi,¹⁶⁵ Seyahatnamedeki sayının abartılmamış olduğunu göstermektedir. Yine Evliya Çelebi’nin verdiği bilgiye göre o dönemde İstanbul’da üç bini kadın olmak üzere dokuz bin hafız bulunmaktaydı.¹⁶⁶

Alt seviyedeki Darülkurrada ihtiyat sınıfı ve huffaz sınıfı olmak üzere iki sınıf bulunurdu. İhtiyat sınıfı, öğrenciyi hafızlığa hazırlayan sınıftı. Burada Kur’an-ı Kerim, yazı, Hesab-ı zihni dersleri okutulurdu. Huffaz sınıfı ise; Kur’an-ı Kerim ve tecvid ile hüsnü hat dersleri okutulurdu.

Bu mekteplerde hafızlık öğretim metodu şu şekilde idi: “mektebe getirilen çocuk yazmaktan ziyade biraz okumayı öğrendi mi babası ve hocası tarafından kararlaştırılarak hafızlığa başlatılırdı. Bundan sonra çocuğa her gün biraz daha arttırılmak şartıyla Kur’an’dan yarım sahifeden başlayarak yavaş yavaş iki sahifeye, belki de üç sahifeye kadar ezberletilmek üzere ders verilirdi. Bu ders her gün sabahları

¹⁶² Kazıcı, Ziya, *Ana Hatlarıyla İslam Eğitim Tarihi*, s. 91-92.

¹⁶³ İstanbul Beyazıt Camiinin içinde müezzin mahfeline benzer şekilde ve günümüzde hala var olan “Darülkurra” Kasrı isimli bölme osmanlıcaolarak bu isim de bölüm girişinde yazılı olduğu halde bulunmaktadır.

¹⁶⁴ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, 2/188; Kazıcı, Ziya, *İslam Medeniyeti ve Müesseseleri Tarihi* s.375.

¹⁶⁵ Yasar, Hüsamettin, Hüseyin, *Amasya Tarihi*, 1/ 265-268.

¹⁶⁶ Bozkurt, Nebi, “Hafız” *DİA*.

umumi ders başlamadan önce hocaya dinlettirilirdi.¹⁶⁷

Hafızlık öğretim süresi ise çocuğun zekâ durumuna göre bir seneden üç-dört seneye kadar sürebilmekteydi. Hafızlığını tamamlayan öğrenciler için hafızlık töreni yapılırdı. Konya öğretmenlerinden İsmail Zühtü bu töreni şöyle anlatmaktadır: “hafızlığını bitiren çocuğun babası önce hocasına dışından tırnağına kadar bir elbise yaptırır ve biraz daha zengin ise bir kat da iç çamaşırı gönderir. Şayet fakir ise hocanın hakkı kalmamak üzere ayağına bir ayakkabı olsun tedarik eder. Hali ve vakti yerinde ise yemekler yapılır, bildik hocalar davet olunarak yenilir, içilir, dualar tilavet olunur.

Hıfzı ikmal eden çocuk gayet temiz giyinir, başına taze ve temiz bir abani sararak omzuna bir şal örter. Yanında hafız namzetleri olan birkaç refikıyla sıra ile bütün mektepleri dolaşarak hocanın kulağına eğilir. Yavaşça bir sır tevdi ediyormuş gibi kimseye asla duyurmayarak hocayı , “Hocam.... Efendinin mahsus selamı var. Yarın sabah, bizde yemeğe, öğle üzeri de camiine buyuracaksınız. Dua var.” Diye davet eder. Bir mektebe davetçi hafız geldi mi, hocanın susturamadığı o büyük gürültü birden bire kendiliğinden kesiliverirdi. Artık bütün talebelerin nazarı hafızdadır. Hafızın boynuna, sarığına, kundurasına, yüzüne bakarak açıktan açığa gıpta ederlerdi. Çünkü o hafız olmuş mektebe veda ediyordu. Ah ne olurdu, onlar da bir an önce hafız olsalardı. Acaba o günleri görecekler mi idi? Hepsinin kalbinde yeni yeni ümitler canlanır, herkes dersine yeniden sarılırdı. Hele o mektebin hafız namzetleri onu (hafız davetçiyi) görünce olanca kuvvetleriyle yeni ve taze hevesle iki büklüm olurcasına Kur’an-ı Kerimler üzerine eğilip doğrulmaya başlarlardı.

Hafızlık töreni günü, sabah dua hangi camide okunacaksa hafızın babası ve akrabalarından üç-beş erkek giderek büyük kazanları, güğümleri hazırlarlardı. Çünkü hafız içerde Kur’an okurken camiye gelen her ferde, hocalara bardak bardak şerbet dağıtırdı. Bu arada Ulu camiinin muhtelif yerlerine ateşler, buhurdanlıklar konarak öd ağacı, vs. gibi maddeler yakılıp çevreye güzel kokular yayılırdı. Bu işler yapılırken vakti gelince hafız, Kur’an-ı Kerim’den amme cüzünü okur, şayet yanılırsa tashih etmek üzere yanında birkaç hafız namzedi veya hafız oturtulurdu. Okuyup bittikten sonra çocuklardan güzel sesli biri tarafından aşr-ı şerif okunur, şerbetler dağıtılır, dualar edilirdi. Sonra herkes yavaş yavaş dağılır, dışarıda kadınlar hafızın validesini tebrik edip

¹⁶⁷ Arabacı, Caner, *Osmanlı Dönemi Konya Medreseleri*, s. 128.

“biz de evlatlarımızı hafız yapalım” derlerdi.¹⁶⁸

Yukarda bahsi geçen mektep Darülkurraların alt kademe olanıdır. Zira daha önce de ifade edildiği gibi ihtisas seviyesinde olan Darülkurralara hafızlık eğitimi almış talebeler gelerek kıraat tedrisine devam etmekteydi.

Osmanlının son döneminde eğitimde yapılan ıslah hareketleri neticesinde bazı Darülkurralarda da değişiklikler yapılmış ve ihtisaslaşma düşünceleri ile bir kısmı Medresetü'l-eimme ve'l-Huteba, Medresetü'l-Müezzinin ve'l-Kurra, Medresetü'l-Vaizin ve Medresetü'l-Müderresin olarak değiştirildi.

Bahsi geçen müesseseler dışında Osmanlı'da sadece kız çocuklarına eğitim veren ve özellikle de hafize yetiştiren mekteplerden de burada söz etmemiz yerinde olacaktır. Bu mekteplere sıbyan mektebini bitirmiş 10 yaş üstü kız çocukları devam ettiği için “Kadın Mektebi” denilmekteydi.¹⁶⁹ Mektebe özellikle Kur'an'ı ezberlemek (hafize olmak), musiki ve hat dersi almak isteyenlerden sesleri müsait, musikiye kabiliyeti olan kızlar alınırdı. Bu okullar, genel olarak Kur'an'ı iyi hıfzetmiş, iyi hocalardan eğitim almış, ilahi ve kasideyi müzik kurallarına göre öğretebilecek dereceye gelmiş olgun yaştaki hanımların kendi evlerini öğrencilere açmalarıyla ortaya çıkmıştır. Evlerini bu şekilde eğitime açan hanımlar, kendilerinden sonra da öğretimin devam etmesi için yerlerine salahiyetlerine güvendikleri hanımları vekil bırakırlardı.¹⁷⁰

Bu mekteplerden pek çok kibar (ileri gelen yüksek makam sahipleri) ailelerin ve büyük zatların hanımları, hafizeler, hattatlar, müzik dalında derinleşmiş pek büyük ve önemli hanımefendiler, şaire ve edebiyatçılar yetişmiştir.¹⁷¹

4. Cumhuriyet Dönemi ve Günümüzde Hafızlık

Cumhuriyetin ilanından sonra, birçok alanda olduğu gibi eğitim faaliyetlerinde de bazı inkılâplar olmuştur. Bunlardan biri de 3 Mart 1924 tarihinde eğitimde birliği sağlamak amacıyla yürürlüğe giren Tevhid-i Tedrisat kanunudur. Bu kanun ile diğer tüm okullar gibi Darülkurralar da maarif vekâletine bağlanmak istenmiştir. Fakat zamanın Diyanet İşleri Başkanı Rıfat Börekçi bu kurumların birer ihtisas okulu olduğu için başkanlığa bağlı kalması gerektiğini savunmuştur. Böylece bu tarihten itibaren

¹⁶⁸ Arabacı, Caner, *Osmanlı Dönemi Konya Medreseleri* s.128-130.

¹⁶⁹ Başkurt İrfan, *Din Eğitimi Açısından Kur'an Öğretimi ve Yaz Kur'an Kursları*, DEM, s.71.

¹⁷⁰ Başkurt İrfan, *age*, s.72.

¹⁷¹ Başkurt İrfan, *age*, s.73.

Darülkurralar bünyesinde bazı değişiklikler yapılarak Kur'an Kursu adı altında Kur'an ve hafızlık öğretimi vermeye devam etmiştir.¹⁷² Dolayısıyla hafızlık eğitimi hızı kesilse de bölgesel ya da bireysel denilebilecek çalışma ve gayretlerle kesintiye uğramamıştır. Ancak burada dikkat edilmesi gereken husus Kur'an Kursları, Darülkurraların devamı mahiyetinde eğitim veren bir müessese olmamıştır. Zira bir önceki bölümde de geniş bir şekilde ifade edildiği gibi Darülkurralar hafız yetiştiren bir kurum değil, hafız öğrencilerin ihtisas yaptıkları okullardı. Ancak bugün Darülkurraların eğitim programını incelediğimizde bu müesseselerin devamı olarak günümüzde ancak Diyanetin İhtisas kursu olan "Haseki Eğitim Merkezi" tarzındaki merkezleri gösterilebilir. Bu merkezin ilk açılış tarihine de baktığımızda Cumhuriyetin kuruluş yıllarından çok sonra olduğunu görüyoruz. Dolayısıyla Cumhuriyet'in ilk yıllarında hafızlık sonrası kıraat ve ihtisas eğitiminin müesseseleşmiş halinin bir dönem kesintiye uğradığını görmekteyiz.

Türkiye Cumhuriyeti Devrinde ihtisas kursunun ilk açılışı hakkında kaynaklarda şu bilgiye rastlamaktayız; Diyanet İşleri Başkan Yardımcısı Yaşar Tunagür ve arkadaşları kendi aralarında "Kıraat İlminin" unutulup gideceği endişelerini dile getirirler. Bu ilmin canlandırılabilmesi için İstanbul, Mısır, Suudi Arabistan'da Kıraat ilmini okutabilecek bir hoca aramaya başlarlar. İstanbul'da Yer altı Camii imamı meşhur Üsküdarlı Ali Hoca efendiye görüşülüp kursun başına getirme teklif edilir. Kendisi de İstanbul'da bu işi başaracak kişinin olmadığını ayrıca Mısır'a Arabistan'a da gerek olmadığını Of'un Uğurlu köyünde bulunan Mehmet Rüştü Aşıkkutlu hocaya gidin. Bu işi ancak o başarabilir demesi üzerine Yaşar Tunagür ilk defa ismini duyduğu hoca efendiyle görüşmek için birkaç arkadaşıyla birlikte Of'a gider.

Aşıkkutlu, böyle bir kursun açılmasını memnuniyetle kabul eder ve her türlü yardımı yapabileceğini ifade eder. Yaşar Tunagür, kursun Ankara'da açılacağını ifade edince kendisi; Ankara'ya gelmesinin mümkün olmadığını zira yaşlı ve hasta yatan annesine hizmetini kendisinin yaptığını, eğer kurs Of'ta açılırsa her türlü yardıma hazır olduğunu ifade eder. Bu görüşme neticesinde Diyanet İşleri Başkanlığının emri ile 1968 yılında Of Kazasının Uğurlu beldesinde Aşere, Takrib ve Tayyibe kursu açılır ve dört aylık bir eğitim ve öğretim neticesinde kurs başarıyla tamamlanır.¹⁷³

¹⁷² Ayhan Halis, *Cumhuriyet Dönemi Din Eğitimine Genel Bakış*, AÜİF Dergisi, Özel Sayı, s.250.

¹⁷³ 25 Mayıs 2003 tarihinde Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde "Mehmet Rüştü Aşıkkutlu Anısına" düzenlenen sempozyuma konuşmacı olarak katılan Yaşar Tunagür hocanın anlattığı bu hatırayı

Kaynakta nakledildiğine göre kıraat eğitimi bir buçuk ila iki yıl kadar süren bir eğitim olmasına rağmen hoca efendinin kendine mahsus metodu sayesinde kursun dört ayda bitirdiği ifade edilmektedir.¹⁷⁴

Bir sonraki kurs Ankara’da dönemin Diyanet işleri Başkanı Tayyar Altıkulaç tarafından açılır. Tayyar Hoca, Aşıkkutlu hocayı ikna ederek Ankara’ya getirir. 1974 yılında yüksek tahsilli ve hafız sekiz talebe imtahanla seçilerek kurs başlatılır.¹⁷⁵ On sekiz aylık eğitim sonunda Ankara Maltepe Camii’nde icazet merasimi düzenlenerek diplomalar verilir.¹⁷⁶

İlk İhtisas kursunun açılışı hakkında zikrettiğimiz bilgilerden de anlaşılacağı gibi Tevhid-i Tedrisat kanunu ile diğer eğitim ihtiyaçlarını karşılayacak daha modern yeni okullar açılırken Darülkurrarın yerini tutacak herhangi bir okul ilk dönemde açılmadı. Bunun yerine Tevhid-i Tedrisat kanununun 4. Maddesinde yer alan; “Maarif vekâleti yüksek diniyyat mütehassısları yetiştirmek üzere Darü’l-fünun’da bir İlahiyat Fakültesi tesis ve imamet ve hitabet gibi Hidemat-ı Diniyyenin ifası vazifesi ile mükellef memurların yetişmesi için de ayrı mektepler küşat edecektir.” Hüküm gereği İstanbul Üniversitesinde bir İlahiyat Fakültesi açıldı ve kapatılan medreselerden 29 tanesi İmam-Hatib Mektebine dönüştürüldü.¹⁷⁷

Fakat bu okullarda hafızlık eğitimi olmadığı için bu ihtiyacın farkına varan 50 milletvekili 2 Nisan 1925 tarihinde meclise verdikleri bir takrirle “Hafız-ı Kur’an yetiştirmek üzere 10 kişi için 50 bin liralık bir tahsisat konulması” nı sağlamışlardır.¹⁷⁸ Ancak bu kurslar 1928’e kadar varlıklarını sürdürebilmiştir. Çünkü 1 Kasım 1928’deki harf inkılâbı ile o dönemdeki sayısını bilemediğimiz Kur’an Kursları kapatılmıştır.¹⁷⁹ 10 Aralık 1930 tarihine kadar bu konuda bir gelişme olmamıştır. Bu tarihte ise 12 yaşından küçükler hiçbir şey öğretilmemek, 12 yaşından büyükler ise sadece Kur’an-ı Kerim ve namaz sure ve dualarını –sıkı kontroller altında- öğretebilmeleri için bazı hoca

nakleden Mehmet Günaydın, *Karadeniz Güneşi Reisü’l-kurra ehmet Rüştü Aşıkkutlu’nun Hayatı ve Din Eğitimi Katkıları*, Kahramanmaraş 2004, s.88.

¹⁷⁴ Günaydın Mehmet, *age*, s.90.

¹⁷⁵ Günaydın Mehmet, *age*, s.94-107.

¹⁷⁶ Günaydın Mehmet, *age*, s.107.

¹⁷⁷ Cebeci Suat, *Din Eğitimi Bİlimi ve Türkiye’de Din Eğitimi*, s.137.

¹⁷⁸ Bulut Mehmet, *Kuruluşunun 74. Yıl Dönümü Münasabeti ile Diyanet İşleri Başkanlığın Kronolojisi*, Diyanet İlmî Dergi, yıl:1998,cilt:34, sayı:1, s.102.

¹⁷⁹ Ceylan Hasan *Hüseyin Cumhuriyet Dönemi Din Devlet İlişkileri*, Risale Y. İst. 1990, 2.Baskı, 2/262.

efendilere izin verildi.¹⁸⁰

İşte bu gayretli ve himmetli hoca efendilerin sayesinde bu hizmet devrin imkânsızlıklarına rağmen sürdürülmüştür. Bu hususta ismi geçen kıymetli hoca efendilerden hatıratını okuyup fahri hizmetlerini öğrendiklerimizden Aşıkkutlu hoca 1936 yılında fahri olarak köyünde resmi Kur'an Kursu açmaya muvaffak olmuştur.¹⁸¹ Çok sayıda hafız yetiştirdiği ve erkek çocuğu olmadığından bahis geçtiğinde “binlerce hafız evladım var” sözünü söylemeyi adet edinmişti.¹⁸²

Yine Cumhuriyet devrinde bir köy hocası olan Kutuz Hoca 1926 yılında hafızlığa başladığını, beraber hafızlık yaptıkları talebelerin sayısının bazen 50-60'ı bulunduğunu ifade etmektedir.¹⁸³ Bu hizmetler özellikle bu dönemlerde gönüllülük esasına dayalı yürütülen çalışmalardır. Köy halkının ya da talebelerin velilerinin mütevazı hediyeleri, gıda türünden köy ürünleri hoca efendinin geçimini idame ettirirdi. Kutuz hoca kendi okuduğu yıllarda hafızlardan “Rize Müftüsü Nuh Efendi'nin oğlu Hafız Mehmet Toprak hariç hocaya hediye vereni hatırlamıyorum, çünkü hepsi fakirdi” diye not düşmüştür.¹⁸⁴

Kutuz Hoca'nın anlatmış olduğu icazet töreni ise tam bir tarihi öneme sahiptir. Zira biz bu şekil törene Osmanlıda dahi rastlamadık (bkz. “Osmanlı Döneminde Hafızlık” bölümünde bahsi geçen icazet merasimi). Kur'an'ın tamamının hafız tarafından cemaat huzurunda okunması geleneğini dikkat çekici ifadelerle bize nakledilmiştir. “Topal Hoca” diye meşhur olan M. Hanefi Kutluoğlu'nun hatıratında da benzerine rastladığımız olay Kutuz Hoca'nın dilinden şöyle anlatılmaktadır.¹⁸⁵ “Mezun olacak hafızlar için mahalli tabirle “dinleme” denen mütevazı bir merasim düzenlenirdi. Şöyle ki: Ezberini tamamlayan hafız birkaç gün izin yaptıktan sonra hocanın tayin ettiği günde sabahleyin erkenden gelir ve bütün Kur'an'ı bir veya iki günde ezbere okurdu. Hafız bir yerde takılır veya yanlış okursa doğrusu hemen kendisine söylenmez, hatasını kendisinin bulması beklenirdi. Bu okuma ve dinlemeye hocanın daveti üzerine bazı

¹⁸⁰ Baltacı Cahit, “Türk Eğitim Sisteminde Kur'an Kurslarının yeri”, *Kur'an Kurslarında Eğitim Öğretim ve Verimlilik, (Tartışmalı İlmî Toplantı)*, s.16.

¹⁸¹ Günaydın Mehmet, *age.*, s.29.

¹⁸² Günaydın Mehmet, *age.*, s.30.

¹⁸³ Kara İsmail, *Kutuz Hoca'nın Hatıraları*, s.36-37.

¹⁸⁴ Kara İsmail, *a.g.e.*, s.41.

¹⁸⁵ Kara İsmail, *a.g.e.*, s.40; Kutluoğlu Mehmet Yahya, *Topal Hoca (Hacı Lekur) Mehmet Hanefi Kutluoğlu*, s.34.

misafir hocalar da katılırdı. Sonunda dua edilir ve hafızın evinden gelen yemek, tatlı, meyve gibi şeyler birlikte yenirdi. Dinlenme merasimleri bizim için başlı başına bir ziyafetti. Hafızın bütün Kur'an okuması sırasında kaç yerde takıldığı, kaç yanlışının çıktığı birkaç hafta, köyde, bu işlerden iyi kötü anlayanlar arasında konuşulurdu. Yanlışsız dinlenmişse doğrusu bu övünülecek bir şeydi."

Topal Hoca'nın icazet merasiminde ise yazarın ifadesiyle; "Topal hoca'nın sadece Maide suresinin 61. Ayetinin son cümlesinde ki ya'lemun ile 62. Ayetin son cümlesindeki yasnaun kelimelerini birbirinin yerine okumuş, yer değişikliği yapmıştı. Aslında olay zannedildiği kadar basit bir şey değildir. Dokuz yaşında bir çocuk hocasının yanı sıra tanımadığı bir çok alim, hafız ve kalabalık cemaat huzurunda 600 sayfa okuyor ve sadece bir yerde takılıyor. Onu da başkalarının ikazı üzerine yine kendisi düzeltiyor. İşte bu, arzu eden, seven, benimseyen, çalışan, inanmış bir çocuğun güçlü hafızasının ürünüdür, Allah'ın lütfudur. Kur'an-ı Kerim'in erişilmez büyüklüğü ve mucizevî yönüdür."¹⁸⁶

Cumhuriyetin ilk yıllarında hafızlık adeta sosyal hayatta dindarlık ile eş görülmüş ve insanımızın yoğun talebi ve gayretiyle çok sıkıntılı günlerde dahi kesintiye uğramadan hafız yetiştirilmeye devam edilmiştir. Bu belki de ancak ilahi mucize ve inayet ile açıklanabilir.

Ülkemiz insanı için bu dönemde hafızlık, çocuklarının dini öğrenmesi, yaşaması ve dini duygularını güçlü tutması ile eş değerde görülmesi sebebiyle azami gayret gösterilmiştir. Ancak İmam-Hatib okullarının açılması ile bu müessese zayıfladı. Zira ilk dönemde resmi öğretime karşı belki de bir tepki diyebileceğimiz şekilde gelişen hafızlık müessesesi İmam-Hatib okullarının resmi olarak Kur'an ve dini eğitim vermesi ve beraberinde çağın ihtiyacı olan eğitime ve diplomaya sahip olunabilmesi insanımızın bu okullara yönelmesini ve hafızlık müessesesine rağbetinin azalmasını beraberinde getirmiştir. Zira Hafızlık belgesinin diyanet dışında bir kurumda işlerliğinin olmayışı ve tek başına bir hafızlık belgesinin diyanette de yeterli olmayışı insanların resmi öğretime yönelerek hafızlığı ikinci plana bırakmasına sebep olmuştur.¹⁸⁷

1950'de ülkede meydana gelen siyasi değişikliğin getirdiği hava ile Kur'an Kurslarının sayısı hızla arttı. Ancak bu zamana kadar yani özellikle Cumhuriyetin

¹⁸⁶ Kutluoğlu Mehmet Yahya, *a.g.e.*, s.35.

¹⁸⁷ Bekir Topaloğlu ile 27.04.07 tarihinde İSAM'da yaptığımız mülakat.

kurulmasından sonra Milli Eğitim’de din eğitim ve öğretiminin kesintiye uğradığı çeyrek asırlık dönemde az sayıda olsalar da, yegâne din eğitimi kurumları olarak Kur’an Kursları hizmet vermişlerdir.¹⁸⁸

1965’te Diyanet İşleri Başkanlığı Kuruluş ve Görevleri Hakkında çıkan 633 sayılı kanundan sonra yayınlanan bir yönetmelikle Kur’an Kursları bir yönetmeliğe kavuştu. Zaman içerisinde bu yönetmelikte değişiklikler ve ilaveler yapılarak en son 16 Kasım 1990 tarih ve 20697 sayılı Resmi Gazetede yayınlanan DİB Kur’an Kursları yönetmeliği ile Kur’an Kursları bu güne geldi. Bu yönetmeliğin 10. Maddesine göre “Hafızlık yaptırmak Kur’an Kurslarının başta gelen görevidir.”¹⁸⁹ 18 Ağustos 1997 tarihine kadar Kur’an Kursları’nın sayısı katlanarak çoğalmıştır.¹⁹⁰ Bu tarihte çıkarılan “Zorunlu Kesintisiz İlköğretim Kanunu” ile Kur’an Kurslarına en az sekiz yıllık ilköğretimi bitiren öğrenciler alınmaya başlanmıştır. Böylece beş yıllık ilköğretim diploması ile son olarak 1997’de Kur’an Kurslarına kayıt yapılmıştır. 1998’de ise hemen hiçbir Kur’an Kursuna ne beş ne de sekiz yıllık diploma ile yeni kayıt gerçekleşmemiştir. Her ne kadar sekiz yıllık öğretim sistemi mezun vermeye başladıktan sonra Kur’an Kurslarına kayıt yaptırıp Kuran ve hafızlık eğitimi sürdürülmeye devam etse de öğrenci bulma konusunda önceki döneme nisbetle ciddi sıkıntılar yaşanmaya başlanmıştır.

Cumhuriyetten önceki dönemde müstakil medreselere sahip olan hafızlık müessesesi burada özetlemeye çalıştığımız kısa tarihinde de görüleceği üzere müstakil bir eğitim merkezine bugün sahip değildir. Aslında yaygın öğretim kurumları olarak tanımlanan Kur’an Kurslarında yürütülmeye çalışılmaktadır. Ancak Kur’an Kurslarında ve de istekli talebe olursa diğer öğrencilerin arasında eğitimine devam edilebilmektedir. Bu noktada talebenin istekli olması için ise görevin büyüğü öğreticiye düşmektedir. Zira bilgi olmadan istek de olmaz. Bu sebeple öğrencinin bu müessesenin ehemmiyeti, kıymeti, fazileti, önemi hakkında bilgilendirilmesi öğreticinin vazifesidir. Bizim çalışmamızın da bu noktada bilinçlendirme yolunda bir katkısının olması en büyük temennimizdir.

¹⁸⁸ Cebeci Suat, *Din Eğitimi Bİlimi ve Türkiye’de Din Eğitimi*, s.220.

¹⁸⁹ Bayraktar Faruk, “*Beklentileri Doğrultusunda Öğrencilerin Yönlendirilmesi*”, (*Kur’an Kurslarında Eğitim Öğretim ve Verimlilik*), s.157.

¹⁹⁰ Bu konudaki istatistiki bilgiler için bkz: , *Kur’an Kurslarında Eğitim Öğretim ve Verimlilik*, Ensar Neşriyat, s.23; Cebeci Suat, *Din Eğitimi Bİlimi ve Türkiye’de Din Eğitimi*, s.220-221.

Kur'an Kurslarında hafız olanlar için her ders yılı sonunda Diyanet İşleri Başkanlığınca tesbit edilen bölgelerde imtihan açılmakta, başarılı olanlara hafızlık belgesi verilmektedir. 1970'ten bu yana Türkiye'de Kur'an kurslarında yetişen ve belge alan hafız sayısı 30.000'den fazladır.¹⁹¹

Bu belgeye sahip olup Diyanet İşleri Başkanlığında görevli olanlara 1975 yılı itibarıyla 657 sayılı devlet memurları kanununun 36. Maddesinde yapılan değişiklikle mükteseplerinin üstünde bir derece (üç yıllık kıdem) verilerek hafızlığın teşviki sağlanmıştır.

Hafızlık müessesesinin bugün artık ihtiyaç olmaktan çıktığı yönünde bir iddia söz konusudur. Bu görüşe göre: Bilgisayarların, teyp kasetlerinin, CD'lerin, DVD'lerin zamanında Kuran ezberlemenin ne gereği var. Kuran nüshalarının çoğaltılamadığı çağlarda, okuma-yazmanın olmadığı dönemlerde kutsal kitabı ezberleyen insanlara gereksinim vardı. Şimdi yok. Her hafızın elinin altında milyonlarca nüsha Kur'an, her müminin elinin altında gene milyonlarca elektronik kayıt var...

Gerçekten de teknolojik imkânların insanların işini çok kolaylaştırdığı ve artık vazgeçilemez olduğu doğrudur. Elbette ki bizler de gerek İlahiyat sahasında gerekse Kur'an eğitimi noktasında bu imkânlardan azami ölçüde istifade ediyoruz. Ancak hafızlık geleneği için artık gereksiz olduğu boyutuna varacak iddialara girmenin anlamsız olduğu kanaatindeyiz. Öncelikle Kur'an, tilavetiyle ibadet edilen bir kitaptır. Teknolojik cihazların okuduğu Kur'an ise kulun ibadeti ile aynı anlama gelemeyeceğinden, ya da namaz kılarken kişinin okumasıyla ancak kıraat gerçekleşmiş olabileceğinden cihazın okuması amel hanesine sevap olarak geçmeyecektir. Burada en çok dikkatlerden kaçan ve ihmal edilen bir husus da Kur'an'ın manevi tesir yönüdür. Bu üç kıymetli meziyeti teknoloji ile kazanmak mümkün değildir. Hayatın herhangi bir safhasında karşılaştığımız bir durum mukabilinde o duruma uygun yapılması gerekeni teknoloji bizim yerimize düşünemez. Çünkü teknolojinin düşünme özelliği yoktur. Ancak hazır bilgileri verebilir. Aslında bahsi geçen iddia adeta "artık bilgisayar var kalem kâğıda gerek yok" demek kadar anlamsızdır. Zaten hafızlığın ne demek olduğunu ve gerekliliğini belki de en iyi İslamî ilimlerde çalışıp hafız olmayanlar eksikliğini hissettiklerinden anlarlar. Gelişen teknolojinin asla bir demir hafızın her an zihninde

¹⁹¹ Bozkurt Nebi, "Hafız" DİA .

aktif halde olan Kur'an ayetlerine istediği zaman ulaşma zindeliğini vermesi mümkün değildir. Halbuki hafız zihinde olduğu gibi bir bütün halinde zihinde yerleşmiş olan Kur'an ayetlerinden o anda ihtiyaç olan bir kelimesini sisteme girdiğinde arama motorundan daha da geniş şekilde tüm bağlantıları ile üstelik her koşulda, cihaza, elektriğe veya herhangi bir enerji türüne ihtiyaç bırakmaksızın gece veya gündüz, eller başka bir işle meşgul iken istenilen anda ulaşılması rahatlığını sağlayacak bir teknoloji icad edilebilmiş değildir.

Tüm bunlara ilaveten bugün hiçbir kitabın veya yayının tek harfi değişmeden muhafazası mümkün olmamış iken Kur'an metninin on dört asır boyunca hiçbir değişime uğramadan gelmiş olmasında bu ümmetin gayretinin payının büyük olduğunu ve burada maddi muhafaza materyalleri ile bir yere kadar gelinse de nihayetinde insan zihninin muhafaza kabiliyetinin daha önde olduğu inkar edilemez bir gerçektir.

C. KUR'AN METNİNİN GÜNÜMÜZE İNTİKALİNDE HAFIZLIK

İlk dönemde yüzlerce diyebileceğimiz, sonraki dönemlerde ise giderek belki de geometrik denilebilecek bir artışla binleri, onbinleri bulan sayılarda Hamele-i Kur'an vasfına haiz olan insanlar yetişerek bu mucizevî gelenek günümüze kadar gelmiş, Cenab-ı Hakk'ın lütfuyla bundan sonra da devam edecektir. Büyüklerimizin ifadesiyle bu vasf gerçekten tam bir nasip meselesidir. Ne şan şöhrat sahibi olmaya, ne zenginliğe hatta ne de çok zeki olmaya bakmadan kulun istediği ve Yüce Allah'ın da meşietine uygunsa nasib ettiği bir makamdır.

Özellikle Kur'an'ın ilk nazil olduğu döneme baktığımızda hafızlık müessesesi Kur'an metninin muhafazası ve sonraki döneme aktarılması hususunda asli bir vazife üstlenmiş olduğunu görüyoruz. Hz. Ebu Bekir zamanında Kur'an'ın mushaf haline getirilmesi esnasında yapılan titiz çalışmada hafızlara nasıl bir sorumluluk verildiğine bakıldığında bu anlaşılmaktadır. Yazı malzemelerinin çok da gelişmemiş olduğu bu ilk dönemlerde hıfz müessesesi ilahi garantinin yeryüzündeki tecellisi, vasıtası, elçisi olmuştur.¹⁹² Zira Allah Teâlâ kitabını korumayı vaad etmiştir. Draz bu hususa şöyle

¹⁹² Konumuzla ilgili güncel bir bilgi de şöyledir: Hz. Osman'a nisbet edilen mushaflardan Türk İslam Eserleri müzesi nüshası İSAM tarafından yayımlandı. Mushaf, eski Diyanet İşleri Başkanlarından Dr. Tayyar Altıkulaç'ın yedi yıldır sürdürdüğü projenin ikinci adımı olarak basıldı. Projenin ilk eseri olan Topkapı Sarayı Müzesi nüshası IRCICA tarafından yayımlanmıştı. Tayyar Hoca bu konuda verdiği

dikkat çekmektedir;

Diğer semavî kitaplar, ebedi olarak kalmak üzere değil, muvakkat birer merci olmak üzere gönderilmişti. Kur'an ise daha önceki semavi kitapları te'yid etmek ve onlar hakkında müheymin (gözetmen) olmak için gönderildi. Böylece onlardaki sabit hakikatleri havi olduğu gibi, Allah'ın dilediği ilaveleri de ihtiva etti. Kur'an onların yerini tuttuğu halde onlar Kur'an'ın yerini tutamadı. Allah Teâlâ O'nun kıyamete kadar huccet olarak kalmasını diledi. Allah bir şeyin olmasını diledi mi onun sebeplerini kolaylaştırır."¹⁹³

Çünkü O, mutlak ilim ve hikmet sahibidir. İşte bu vaadin gereği olan sebeplerin belki en başta geleni hafızlar olmuş ve on dört asır boyunca Kur'an metni nesilden nesile aktararak gelmiştir. Zikri geçen ayet¹⁹⁴ Kur'an'ın hadimlerinin her dönemde bulunacağını müjdelemiştir. Elbette bu hıfzdan ibaret değildir. Tefsirinin anlaşılmasına çalışılması, ahkâmının uygulanması ve daha pek çok izahı mümkündür, ama bir husus da hıfz olarak anlaşılabilir.

İlk dönemde hafızların Kur'an metninin intikalinde etkin rolü sonraki dönemde mushafın istinsahı ile eğitim yuvaları olan Darülkurrallar ve daha sonra Kur'an kursları ile paylaşılarak bugünlere gelinmiştir. Tarihte öyle dönemler yaşanmıştır ki, kimi zaman Kur'an okunması ve öğretilmesine engel konulabilmiş sonra bu milyonlarca nüfusu olan toplumdan bir ya da birkaç kişi çıkmış ve onların Kur'an'a yapmış oldukları hizmet sayesinde o dönem atlatılmış, Kur'an'ı sonraki nesle aktarma şerefi de o kişilerin olmuş, sonra Kur'an tedrisinde bolluk, bereket hâsıl olmuştur.¹⁹⁵ Bu durumu hıfz ile bağlantısı olmayanın idrak etmesi zor bir durumdur.

إِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا الذِّكْرَ وَإِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ

*Hiç şüphe yok ki o zikri, Kur'an'ı Biz indirdik. Onun koruyacak olan da Biziz.*¹⁹⁶

bilgide; Topkapı Sarayı, İslam Eserleri Müzesi, Taşkent ve Kahire'deki Hz. Osman'a nisbet edilen mushafların bu çalışma ile ilk kez ayet ayet, harf harf incelenerek İslam'ın ilk yıllarında yazılan mushaflar ile günümüzdekiler arasında tam bir paralellik bulunduğunu ifade etti.

¹⁹³ Draz, Muhammed A., *En Mühim Mesaj Kur'an*, s.6.

¹⁹⁴ (15)Hicr, 9.

¹⁹⁵ Emin Aşıkkutlu ile 05.05.2008 tarihinde İlahiyat Fakültesi'nde yaptığımız mülakat.

¹⁹⁶ (15)Hicr, 9.

لَا يَأْتِيهِ الْبَاطِلُ مِنْ بَيْنِ يَدَيْهِ وَلَا مِنْ خَلْفِهِ تَنْزِيلٌ مِّنْ حَكِيمٍ حَمِيدٍ

“Ona ne önünden, ne de ardından batıl gelemez. O hüküm ve hikmet sahibi, öğülmeye layık olan Allah tarafından indirilmiştir.”¹⁹⁷

Kur'an'ın muhafazasına bu ayet-i kerime kefildir. Tarihe baktığımızda mushaf üzerinde yapılmaya kalkışılan birtakım yanlışlar dahi dönemin idarecileri tarafından derhal bertaraf edilmiştir. Mushafları Tetkik Kurulu'nun ilk kuruluşu bunun göstergesidir. Kurulun arşivlerinden temin edilen belgelerde şu bilgiler yer almaktadır;

Kur' an-ı Kerim metninin çeşitli baskı ve basıcılar yüzünden, bilerek-bilmeyerek bir takım hatalara maruz bırakılması nedeniyle, Mushaf-ı Şerifin tahrifine yol açılmaması bakımından bir "Otorite"nin tesisine zaruret hâsıl olmuştur.

Bu nedenle; 1888 tarihine kadar, İstanbul'da, "Meşihat-ı İslamiye" bünyesinde yer alan "Huffaz Meclisi" adıyla mütehassıs Hafız ve Kurra'lardan müteşekkıl bir heyetin; o zamanki dini neşriyatın ve Mushaf-ı Şeriflerin tetkik, tab' ve kontrolünü ifa ettiği görülür.

Sultan Abdulhamit devrine rastlayan hicri 1305 (1888) yılında, "MECLİS-İ TEFTİŞ-İ MESAHIĞ-İ ŞERİFE VE MUELLEFAT-I ŞERİYYE" adıyla kurulan bu ilmi heyet mevcut "Huffaz Meclisi" nin de iştiraki ile vazife görür. O yıllarda, matbaalarda basılan bazı Mushaflarda bir kısım hataların görülmesi ile 1308 (1891) den itibaren, Mushaf-ı Şeriflerin basılmadan önce, tetkik ve tashihlerinin mezkûr meclisçe yapılmasının mecburi olması için "Meşihat" tan "Maarif Nezareti" ne bir yazı da yazılmıştır.

Osmanlı İmparatorluğunun bütün ülke ve vilayetlerinde, dini ve ilmi eserlerin basılmadan önce tetkiki, teftişi, tab ve kontrolü bu heyet tarafından yürütülmektedir. Kanun ye Nizamnamelere aykırı dini esaslara muhalif, yanlış ve ruhsatsız basılan dini eserler, Mushaf-ı Şerif, Mealli Mushaf-ı Şerifler Kur'an-ı Kerim cüzleri piyasada toplattırılmaktadır.

¹⁹⁷ (41)Fussilet, 42.

Cumhuriyetin ilanını müteakip Şer'iyeye ve Evkaf Vekaleti' nin ilgasından sonra 3 Mart 1924 tarihinde 429 sayılı Kanunla "DİYANET İŞLERİ REİSLİĞİ" kurulmuş ve İstanbul'daki "Tetkik-i Mesahif Heyeti" bu Riyasete bağlanmıştır. Söz konusu heyet İstanbul Müftülüğü bünyesinde Mushafları Tetkik ve tashih görevine devam etmiştir.

Mushafların karışıklık, ilave ve değiştirilme ihtimalini ortadan kaldıracak sağlam ve güzel bir şekilde yazılması veya basılması hususunda dikkat ve özen göstermek Müslümanlar üzerine vacip olan hususlardan biridir. Ve mushafları inceleme kurulu da bu farz-ı kifayeyi yerine getirmekle görevlidir.¹⁹⁸ Üyelerinin tamamı hafız olan bu kurul ümmetin bu husustaki sorumluluğunu üstlenerek üzerine düşeni yapmaktadır.

Müslümanlar on dört asırdır kitapları Kur'an-ı Kerim'i "hafızalarına nakşetmek için büyük gayret göstermişlerdir. Engel konulsa da bir yerden bir filiz biterek etrafına birçok insana hayat verebilmiştir. 1930'lu yıllarda Merhum Aşıkutlu hocanın bu iş için resmi izin alabilmesi belki de bu ayetin tecellisidir. İstanbul'da eğitimini tamamladıktan sonra Of'a dönen hoca din eğitimi ve öğretimine sınırlama getirildiğinden dolayı yaptığı Kur'an öğreticiliğini yürütemeyeceğini anlar ve yapacağı işin yasal olması için bizzat devlet yetkililerinden izin alması gerektiğine inanır. Bu fikirden hareketle Ankara'ya giderek bizzat dönemin Diyanet İşleri başkanı Rıfat Börekçi ile görüşür ve aldığı şifahi izinle fahri olarak köyünde kurs açmaya muvaffak olur.¹⁹⁹ 1936 yılında ise resmi yazısı da Ankara'dan Of Müftülüğü'ne gönderilir. O günün şartlarında bu izni almaya nasıl muvaffak olduğu sorulduğunda kendisi bunun Allah'ın takdiri ve bir lütfu olduğunu ifade eder. Gerçekten de bunun başka türlü bir izahını yapmak pek kolay değildir. Hangi şartlarda bu hizmeti sürdürdüğü o dönemi yaşayanların aktardığı sahnelerdir. Talebelerin yemeklerini hocanın hanımının pişirdiğine dair notlar dahi dönemi anlatan kitapta mevcuttur. Anlatıldığına göre o dönemde talebe sayısı bazen 150-250 yi bulduğu oluyordu. Bu talebelerin barınması başlı başına bir sorumluluktur. Bir kısmı caminin odalarında kalmakta ikiye üçer kişilik gruplar da köylünün evlerine misafir olmaktadır. Bu insanların bu fedakârlıkları gösterirken Allah rızası ve öğrencilerin okuduğu Kur'an

¹⁹⁸ Yazır, Elmalılı, M. Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili, Azim Dağıtım*, 1/27.

¹⁹⁹ Günaydın Mehmet, *Karadeniz Güneşi Reisü'l-kurra Mehmet Rüştü Aşıkutlu'nun Hayatı ve Din Eğitimi Katkıları*, s.39; Aşıkutlu, Emin, "Aşıkutlu Mehmet Rüştü", DİA, c.4, İstanbul, 1991.

sevabına ortak olmaktan başka hiçbir gayeleri olmamıştır.²⁰⁰

İşte bu üstün fedakârlık ve gayretler neticesinde yetişmiş öyle hafızlar vardır ki tanıyıp anlatanların ifadesiyle “yeryüzünde şu an hiçbir mushaf ya da Kur’an’a dair kayıt kalmasa Kitabullah’ı baştan sona secavendlerine kadar eksiksiz yazdırabilecek kalitede ve sağlamlıktadırlar.”²⁰¹

II. TEŞVİK EDİCİ SEBEPLER

A. HAFIZLIĞIN FAZİLETİ

Kur’an-ı Kerim muhtevasında da sık sık ifade edildiği gibi “üzerinde düşünölsün ve anlaşölsün diye”²⁰² gönderilmiş ilahi bir kitaptır. Onun bu vasfı önceliğün onu iyice anlamak olduğünü açıkça ifade etmektedir. İnsanlık ancak onun içeriğini iyice öğrenip anladığı takdirde Kur’an gönderilme maksadına ulaşmış olacaktır. Bu öncelikli vasfı hiçbir zaman göz ardı etmeden Kur’an’ın muhafazası hususunda onun nüzulünden itibaren ümmetin gayreti hususunda Kur’anî teşvikleri burada zikretmenin yerinde olacağı kanaatindeyiz.

Allah Teâlâ’ya isim olmuş bir vasfın kullar üzerinde de tezahürüne dair bundan fazla söze hacet olmadığını düşünüyoruz. Şimdi Kur’an’ı Kerim’de hafızlığın faziletine işaret edildiği anlaşılan ayet-i kerimelere bakalım:

1. Hafızlığın Fazileti Hakkındaki Ayet-i Kerîmeler

Birinci Ayet:

إِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا الذِّكْرَ وَإِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ

²⁰⁰ Günaydın, Mehmet, *a.g.e.* s.43-44.

²⁰¹ Aşikkutlu hocanın ilk iki talebesinden biri olan Mahmut Sarıca Hoca ile halen hafız yetiştirmeye devam eden İbrahim Tanrıku hoca bu ölçüde hafızlardandır. Şüphesiz bu vasma uyan başka hafızlar da mevcut olmalıdır.

²⁰² “Biz sana feyizli ve bereketli bir kitap indirdik ki insanlar onun âyetlerini iyice düşönsönlere ve aklı yerinde olanlar ders ve ibret alsönlere.” (38) Sad, 29.

Hiç şüphe yok ki o zikri, Kur'an'ı Biz indirdik. Onun koruyacak olan da Biziz.²⁰³

Ayette geçen ٱ zamiri iki ayrı şekilde açıklanmıştır. Birincisi; zikre raci olduğudur ki cumhurun görüşü bu yöndedir. İkincisi ise Ferra ve İbnü'l Enbari'ye ait görüştür ki münzelün aleyh olan Resulullah'a (s.a.s.) raci olmasıdır. Bu surette mana onu cin, şeytan şerrinden, düşman tecavüzünden hıfzeden ve hıfzedecek olan da yine biz Allah azimüşşanız demek olur. Bu da sahîh bir mana olmakla beraber ayetten ilk bakışta anlaşılacak olanın ilki olması daha uygundur.²⁰⁴ Nitekim Yüce Allah, son derece elverişsiz şartlar içinde ortaya çıkıp İslamı yaymaya çalışan Resulünü pek çok zorluğa, amansız düşmanların baskı ve zulümlerine karşı korumuş ve sonuçta hiçbir Peygamberin ulaşamadığı genişlikte başarılar gerçekleştirmesini sağlamıştır. Kuşkusuz Peygamber'in korunması, dolaylı olarak vahyin de korunması anlamını içerdiğinden her iki yorumu birleştirmek mümkündür.²⁰⁵ O halde bu vaad varken sahabe, Kur'an'ın mushafta toplanması ile niçin meşgul oldular? Sorusu da sorulamaz. Çünkü hafızların Kur'an'ı ezberlemesi gibi, sahabenin onu toplaması da Allah Teâlâ'nın koruma sebepleri cümlesindendir. Allah onun korunmasını üzerine aldığı içindir ki, onları bu şekilde toplamaya ve zabtetmeye muvaffak etmiştir.²⁰⁶

Hicr suresindeki bu ayet-i kerimeye ve hakkında yazılan tefsirlere bakıldığında özetle şöyle bir sonuç çıkarılabilir, Yarattıcı, göndermiş olduğu kitabının muhafazasını da ilahi teminat altına almış ve bu kutsal vazifeye çeşitli vasıtalar halketmiştir. İşte hafızlık da bu vasıtaların önde gelenlerindendir. Ömer Rıza Doğrul, bu ayeti kerimenin izahı hakkında Kur'an'ın en büyük müjdelerinden olduğunu ve bu müjdenin on üç asırdan (günümüzde on dört asırdan) beri tahakkuk edegeldiğini, Kur'an-ı Kerim'in nasıl nazil oldu ise öylece mahfuz kaldığını ve tahrife uğramadığını ifade etmiştir.²⁰⁷

Tefsirciler Allah Teâlâ'nın Kur'an'ı korumasının keyfiyeti hakkında birkaç ayrı görüş açıklamışlardır:

1. Kur'an'ı insan sözünden ayrı bir mucize kılarak halkı arttırma ve eksiltmeden aciz bırakması şeklindedir. Kur'an'ın benzerini getirmekten insanları aciz

²⁰³ (15)Hicr, 9.

²⁰⁴ Yazır Elmalı M.Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, s.3041.

²⁰⁵ *Kur'an Yolu*, Heyet, 3/ 337.

²⁰⁶ Yazır Elmalı M.Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, s.3042.

²⁰⁷ Doğrul Ömer Rıza, *Tanrı Buyruğu*, s.308.

birakması bir şehri kuşatan sur ve istihkâm gibi onu korunmuş tutar.

2. Allah Teâlâ hiç kimseye Kur'an'a sözlü mücadele edebilecek kuvvet vermemek suretiyle onu korumuş ve muhafaza etmiştir. Bu iki yorum şekli birbirine yakındır.

3. Allah Teâlâ teklif (yükümlülük) süresinin sonuna kadar Kur'an'ı okuyacak, okutacak ve halk arasında neşrecek bir topluluğu görevlendirmek suretiyle, onu halkın iptal etmesinden ve bozmasından koruyup muhafaza edecektir.

Fahreddin Razi der ki: “Kur'an'ınki gibi koruma hiçbir kitaba nasib olmuş değildir. Başka hiçbir kitap yoktur ki, az çok tashif (kelimeyi yanlış yazma), tahrif (yazarken harflerin yerini değiştirme) ve bozulma girmemiş olsun. Bunca dinsizlerin, Yahudilerin ve hristiyanların Kur'an'ı değiştirmek ve bozmak üzere birçok arzuları ve hırsları bulunduğu halde, bu kitabın her yönden korunmuş olarak kalması en büyük mucizelerdendir. Bir de Allah bunun böyle korunmuş olarak kalmasını bu ayetle haber vermiştir. Şimdiye kadar da altıyüz seneye yakın bir zaman geçmiştir. Bundan dolayı da bunun bir gayb haberi olduğu gerçekleşmiş bulunuyor. Bu ise üstün bir mucizedir”.²⁰⁸ Gerçekten de Kur'an'da bu ayet açık bir ifade olmasaydı bile, hiçbir kitaba nasib olmayan bu koruma ile bu kadar senedir korunması, Razi'nin dediği gibi başlı başına büyük bir fiili mucize olurdu. Bunun bu ayetle başlangıçtan itibaren açık olarak ifade edilmesi, özellikle pekiştirilerek anlatılması ise, hiç söz götürme ihtimali olmayan ilmi bir mucizedir. Ve işte on dört asırlık zamandan beri dünya böyle hem ilim hem de amelle ilgili yönleri toplayan bir mucizenin şahidi olagelmiştir.²⁰⁹ Yüce Allah'a bu şerefli göreve yaratılmışların en şerefli insanı da bir vesile kıldığı için hamd, emanetinin sorumluluğu altında ezilmemek ve hakkıyla yerine getirebilmek için de dua ediyoruz.

İkinci ayet:

وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لَوْلَا نُزِّلَ عَلَيْهِ الْقُرْآنُ جُمْلَةً وَاحِدَةً كَذَلِكَ لِنُثَبِّتَ بِهِ فُؤَادَكَ وَرَتَّلْنَاهُ تَرْتِيلًا

“Bir de o kâfirler dedilerki: “Bu Kur'an ona toptan, bir defada indirilmeli değildi?” Hâlbuki biz vahiyle senin kalbini pekiştirmek için böyle ara ara indirdik

²⁰⁸ Fahrü'r- Razi, *Mefatihul-Gayb*, 19/165.

²⁰⁹ Yazır Elmalılı M.Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili* s.3043.

*ve onu parça parça okuduk.*²¹⁰

Bilindiği üzere Kur'an-ı Kerim'in nüzulü yirmi üç yıl gibi bir sürede tamamlanmıştır. Bu diğer ilahi kitaplardan farklı bir durumdur. İnkârcılar Kur'an'a inanmamak için bahaneler üretmeye devam ederken bu iddiayı da dile getirmişlerdir. Maksatları Allah'ın malumu olmakla birlikte, bu sözlerin iyi niyetli insanların zihnini karıştırması ihtimali bulunduğu için ayette iddiaya kısaca cevap verilmiştir. Buna göre Allah Teala, Kur'an'ın tamamını bir defada değil de yaklaşık yirmi üç sene zarfında, ayet ayet, bölüm bölüm indirmekle Resûlullah'ın (s.a.s.) her gelen ayeti gerek metni gerekse anlamıyla zihnine iyice yerleştirmesini amaçlamış; Resûlullah da Kur'an'ın bütününe eksiksiz ve yanlışsız olarak hafızasına yerleştirdiği gibi, diğer insanlara tebliğ etmeden önce bizzat kendisi, başta iman esasları olmak üzere Kur'an'ın ilkeleriyle kişiliğini bütünleştirmiş, Hz Aişe'nin ifadesiyle Kur'an onun ahlakı haline gelmiştir.²¹¹

Sabuni bu ayetin tefsirinde **كَذَلِكَ لِنُثَبِّتَ بِهِ فُؤَادَكَ** ifadesini; “O Kur'an'ı böyle parça parça indirdik ki onu yüklenmek, ezberlemek ve içindekilerin icabını yerine getirmek için kalbini kuvvetlendirelim” şeklinde açıklamıştır.²¹² Mevdudi, Kur'an'ın neden parça parça indirildiğini izah ederken ilk açıkladığı husus; “Hz. Peygamber onu hafızasına nakşetsin ve yazılı olarak sunmaktan çok, kavmine ezberden okusun diye” şeklindedir.²¹³

Kur'an'ın peyderpey inişi Kur'an Tarihi ve Ulumu'l-Kur'an'a dair eserlerde geniş şekilde ele alınmıştır. Bu eserlerde Kur'an'ın her parçasına necm denir. Bu kelimenin başlıca anlamı yıldızdır. Kur'an semasının yıldızlarının ayrı ayrı zamanlarda tulu etmesine de bu kökten bir tabir olarak Kur'an'ın tencimi denilmiştir.²¹⁴ Münecemen ifadesi ayetlerin peyderpey inişinin hikmetlerinden bahsedilirken kullanılarak bu hususta birçok hikmet zikredilmiştir.²¹⁵ Bu hikmetler şöylece özetlenebilir:²¹⁶

1. Diğer Müminler gibi Resulullah da, insan olarak müşriklerin dalalette

²¹⁰(25) Furkan, 32.

²¹¹Kur'an Yolu, Heyet, 4/138

²¹²Sabuni, Muhammed Ali, *Safvetü't-Tefasir* c.2, ilgili sure.

²¹³Mevdudi, *Tefhimü'l-Kur'an* İnsan y. 3/ 586.

²¹⁴Yıldırım, Suat, *a.g.e.*, s.98.

²¹⁵Bkz. Zerkani, *Menahilü'l İrfan* c:1, 3.b; Suphi, Salih, *Mebahis*, s.157,v.d.

²¹⁶Yıldırım, *a.g.e.*, s.98.

direnip alay ve hatta işkence etmeleri karşısında müteessir olduğundan teselliye -ama insanların tesellisine değil, bir iltifatına cihan bedel olmayan Rahmanın tesellisine- ihtiyaç ve iştihak duyardı. Üzüntü ve meşakkatin tekerrürüne karşılık, teselli ve takviyenin de yenilenmesi, ona bütün çektiklerini unuttururdu. Bu takviye de değişik tarzlarda olurdu. Bazan daha önceki resullerin maruz kaldığı durumlar anlatılırdı.²¹⁷ Bazan sabretmesi açıkça hatırlatılırdı.²¹⁸ Bazan da üzülmesi nehyedilirdi.²¹⁹ Bazan da Allah'ın Resulünü koruyacağı, onu teyid edeceği teminatı verilirdi.²²⁰ Cibril gibi bir ilahi habercinin, kuvvetli bir dostun desteği de bu tesellinin başka bir yönüdür.

Ayrı ayrı inişlerin her birinde, gelen her vahiy parçasının benzerini getirmekten muarızların aczi ortaya çıktıkça da yeni bir mucize gerçekleşmiş oluyordu.

2. Kur'an belli başlı İslam ahkâmını ihtiva etmektedir. Bunun bir yaşam biçimi olarak hayata tatbiki, hükümlere bağlanmaları -hele ki birde vahyin ilk muhatablarının İslam öncesi her türlü kayıttan, bağlayıcılıktan uzak kanunsuz nizamsız yaşama alışkanlıkları düşünülürse- oldukça zordu. Bundan dolayı Yüce Allah ahkâmını münecemen (azar azar) indirdi.

Kur'an müminlerin ihtiyacına cevap verecek şekilde inmesi, yenilenen hadiselerde müminlerin ihtiyaçlarını ve müşküllerini halletmesi ve bu hususta bir döneme canlı rehberlik ederek sonraki dönemlere hayatın içinden bir örnek timsali olması da belki ayrı bir hikmet olarak bile zikredilebilir. Bu hususta Kur'an'da sayılamayacak kadar çok misal vardır. Bütün nüzul sebepleri de bu kısma misal teşkil etmektedir.

3. Kur'an'ın ancak Âlemlerin Rabbi Allah'ın sözü olduğuna işaret etmek. Kur'an ayetleri yirmi üç sene gibi uzun bir süreye yayılan, değişik hadiseler sebebiyle

²¹⁷ "Peygamberlerin haberlerinden, senin kalbini takviye edecek her şeyi sana anlatıyoruz. Bu sûrede de sana hak ve gerçek, müminlere de bir öğüt ve talimat gelmiştir." (11) Hûd, 120.

²¹⁸ "Onların söylediklerine karşı sabret, onlardan güzel bir tavırla uzak dur!" (73) Müzzemmil, 10; "O halde ey Resulüm! O üstün azim sahipleri olan peygamberler nasıl sabrettilerse, sen de öyle sabret. Onlar hakkında azap gelmesi için acele etme! Onlar, tehdit edildikleri azabı gördükleri gün, dünyada gündüzün, sadece bir saatinden daha fazla kalmadıklarını düşüneceklerdir. Bu bir duyurudur. Sözü'n kısası: "Allah'ın yolundan çıkmış güruhtan başkası helâk edilmez.", 46 Ahkaf, 35.

²¹⁹ "O halde ey Resulüm, üzülmeye sen onların laflarına, onların gizlediklerini de iyi biliriz, açıkladıklarını da, sen hiç tasalanma!", (36) Yasin, 76; "Şimdi, bu söze inanmazlarsa, demek sen onların ardına düşüp nerdeyse kendi kendini yiyip tüketeceksin!" (18) Kehf, 6; v.d.

²²⁰ "Ey Peygamber! Rabbinden sana indirilen buyrukları tebliğ et! Eğer bunu yapmazsan risalet vazifesini yapmamış olursun. Allah seni, zarar vermek isteyenlerin şerlerinden koruyacaktır. Allah kâfirleri hidâyet etmez, emellerine kavuşturmaz.", (5) Maide, 67; "Rabbinin hükmü yerine gelinceye kadar sabret. Çünkü sen Bizim himayemiz altındasın. Namaza kalktığında Rabbini hamd ile tenzih et. (52) Tur, 48.

nazil olduğu halde, ayetlerin yerinden oynatılamayacak derecede yerli yerinde oluşları beşer takatinin üstünde ilahi bir eser olduğunu gösterir. Herhangi mahir bir müellifin, hayatın akışı içinde, değişik hadiseler vesilesiyle, çok değişik ilim dallarının muhtelif konularına temas ederek, yirmi küsur senede yazdığı yüzlerce parçanın bütün paragraf, cümle ve kelimelerinin mana ve lafızca tam yerlerini bulmuş olması nasıl mümkün değilse, telifi bu tarzda olan Kur'an'ın da beşer sözü olması mümkün değildir.

4. Kur'an'ın hıfzını kolaylaştırmak ve muhtevasını hazmettirmek. Kur'an bir defada nazil olsaydı, sahabe onu ezberleyemezdi. Bütün talimatlarını kavrayıp bir yaşam biçimi haline getirmeleri zor olurdu. Zira eğitimde tedricilik esastır. İnsanın biyolojik gelişimi bile tek hamlede olmayıp zamana yayılmış halde mümkün oluyorken eğitim gibi diğer canlılardan farklı olarak insana has olan bir faaliyet bir hamlede nasıl mümkün olabilirdi. Hele Kur'an'ın indiği ortamın ümmi bir muhit olduğunu, okur-yazar sayısının ve vasıtalarının çok mahdud olduğunu da hatırlarsak öğretimin azar azar ilerlemesinin ne büyük hikmet ihtiva ettiğini daha kolay anlayabiliriz.

Esasen bizim konumuzla tam bağlantısı olan hikmet işte budur. Yüce Allah Kur'an'ı münecemen indirişine dair inkarcılara bir cevap veriyor ve “biz onu senin kalbine yerleştirmek, onu pekiştirmek için..” buyuruyor. İşte müfessirlerin de ifade ettiği şekilde buradan hıfz manası sarahaten anlaşılmaktadır.

Bu hikmetlere daha nicesini ilave etmek mümkündür. Ancak bizim bahsimizin sınırlarını genişleteceğini düşündüğümüz için bu temel dört maddenin zikredilmesi ile yetiniyoruz.

Üçüncü Ayet:

ثُمَّ أَوْرَثْنَا الْكِتَابَ الَّذِينَ اصْطَفَيْنَا مِنْ عِبَادِنَا فَمِنْهُمْ ظَالِمٌ لِّنَفْسِهِ وَمِنْهُمْ مُّقْتَصِدٌ
وَمِنْهُمْ سَابِقٌ بِالْخَيْرَاتِ إِذْنِ اللَّهِ ذَلِكَ هُوَ الْفَضْلُ الْكَبِيرُ

“Sonra Biz, kitabı seçtiğimiz kullarımıza miras verdik. Kullarımızdan kimi nefsine zulmeder. Kimi mûtedildir, orta yolu tutar. Kimi de Allah'ın izniyle hayırlarda

öne geçer. İşte büyük lütuf budur.”²²¹

Yüce Allah Peygamberine: ثُمَّ أَوْرَثْنَا الْكِتَابَ الَّذِينَ اصْطَفَيْنَا مِنْ عِبَادِنَا “Senden

sonra Kur’an’a sana ümmet olan kullarımız arasından seçip beğendiğimiz seçkin kulları (yani Mustafa’ları) Kur’an’a varis, malik ve sahip yaptık.” Buyurdu. Bu suretle Hz. Muhammed ümmeti en yüksek ve en seçkin ümmet olduğu gibi, onların içinden de en seçkin olanları Hamele-i Kur’an -yani hafız- olarak Peygamber’e varis olan âlimlerdir.²²²

Görüldüğü gibi Merhum Elmalılı Hamdi Yazır bu ayeti hafızlar ve hafız olan âlimler olarak tefsir ediyor. Ayette “*Mustafa*” diye isimlendirilen bu kulları vasıflandırırken seçilip beğenilen, güzide kullar olarak tavsif ediyor.

Ki onlar içinden de:

فَمِنْهُمْ ظَالِمٌ لِنَفْسِهِ Kimisi var nefsine zulmetmekte, Kur’an’a varis olduğu halde

O’nu gereği gibi okuyup amel etmemekte;

وَمِنْهُمْ مُقْتَصِدٌ Kimisi de muktesıd yani orta haldedir. Onunla kâh amel edip kâh

amel etmemekte;

وَمِنْهُمْ سَابِقٌ بِالْخَيْرَاتِ بِإِذْنِ اللَّهِ Kimisi ise Allah’ın izniyle hayırlarda ileri gidip

öne geçer, önde durur. İşte asıl Peygamber varisi bunlardır ki neim cennetlerinde Allah’a en yakın olanlar da bunlar olacaktır.

إِذْكَ هُوَ الْفَضْلُ الْكَبِيرُ İşte fadl-ı kebir (büyük lütuf) de budur. Böyle hayırlarda

önde olup ileri geçmektir.²²³İbn Kesir bu ayetin tefsiri hakkında der ki; Bana Abd İbn Humeyd.... Abdullah İbn Mesud’un şöyle dediğini nakletti: Bu ümmet kıyamet günü üç kısma ayrılacaktır. Üçte biri cennete hesapsız girecek, üçte biri kolay bir hesaba çekilecek ve üçte biri de büyük günahlarla götürülecektir. Nihayet Allah Tebareke ve

²²¹ (35)Fâtır, 32.

²²² Yazır Elmalılı M.Hamdi, *Hak Dini Kur’an Dili*, s.3993.

²²³ Yazır Elmalılı M.Hamdi, *Hak Dini Kur’an Dili*, s.3993.

Teâlâ –en iyi bilen olduğu halde- bunlar kimlerdir? diyecek, Melekler de; bunlar, büyük günahlarla gelenlerdir, ancak Sana şirk koşmamışlardır, cevabını verince Rab Azze ve Celle bunları rahmetimin genişliği içerisine sokun, buyuracaktır. Sonra Abdullah İbn Mes’ud “Sonra Biz Kitabı seçtiğimiz kullarımıza miras verdik....” ayetini okumuştur.²²⁴

Dördüncü ayet:

وَلَقَدْ يَسَّرْنَا الْقُرْآنَ لِلذِّكْرِ فَهَلْ مِنْ مُدَكِّرٍ

Yemin olsun: Biz ders alınsın diye Kur’an’ın anlaşılmasını kolaylaştırdık. Haydi, var mı düşünen ve ibret alan?²²⁵

Cenab-ı Hakk, bu ayetinde Kur’an’ın anlaşılmasını kolay kıldığını dört tefa tekrar edip adeta tekrar tekrar vurgulayarak dikkat çekmiştir. Kur’an’da tekrarların pek çok hikmeti vardır. Bunlar Ulumu’l Kur’an’a dair eserlerde izah edilmiştir. Şüphesiz bu ayetin tekrar edilmesinde de pek çok hikmet ile beraber zikredilen hususun iyice te’yidinin murad edilmesi mümkün olabilir. Prof. Dr. Suat Yıldırım, Kur’an-ı Hâkim ve Açıklamalı Meali isimli eserde ayetle ilgili yapmış olduğu açıklamada şu hususları dile getirmektedir.²²⁶

“Bu ayeti yanlış anlayanlar, Kur’an’ın bütün manalarını herkesin anlayacağını iddia ederler. Sathi bir şekilde okumakla anlaşılır, diye onu anlamak için öğrenime gerek olmadığını ve tefsir, hadis, fıkıh ilimlerini dikkate almaksızın açıklanabileceğini ileri sürerler. Hâlbuki bu ayetin yerleştiği muhtevaya bakacak olursak şu mana anlaşılır: İnsanlara gerçeği anlatmanın bir yolu da, inkârda direten geçmiş ümmetlerin başlarına gelen kötü akıbetleri bildirmektir. Bir diğer vasıta ise Kur’an’ın doğru yolu gösteren delilleri, öğüt ve telkinleridir. Biz o kötü akıbet tehlikesiyle karşı karşıya gelmenizi istemiyoruz. Onun için size kolay olan tarafı gösteriyoruz. Kur’an’ın davetine uyar, ayetlerini düşünürseniz kolayca doğru yolu bulursunuz.

Öte yandan bu ayet, Kur’an’ın hafızlarının çok olacağını bildirir. 600 sayfalık çok uzun bir Kitabın her nesilde milyonlarca hafızının bulunması, bu

²²⁴ İbn Kesir, *Tefsiru’l Kur’ani’l-Azim*, ilgili ayet.

²²⁵ (54)Kamer, 17,22,32,40.

²²⁶ Yıldırım, Suat, *Kur’an-ı Hâkim ve Açıklamalı Meali*, s.528, İstanbul, 1998.

ayetin müjdelediği mucizeyi, kıyamete kadar imzalamaya devam etmektedir. Başka hiçbir kitap için bulunmayan bu özellik şunu ispatlar; İnsanı kim yaratmışsa Kur'an'ı gönderen de Odur. O da kitabını korumak için, insanların onu ezberlemesini kolaylaştırmıştır.”

Bu Ayet-i Kerimenin tefsiri hakkında Sabuni, Allah'a yemin olsun ki biz, ezberlenmesi, düşünülmesi ve öğüt alınması için Kur'an'ı kolaylaştırdık. Çünkü o, çeşitli öğütler ve ibretleri kapsamaktadır. Hazin der ki: Burada Kur'an'ı öğretmeye ve onunla meşgul olmaya teşvik vardır. Çünkü Yüce Allah, onu dilediği kuluna kolaylaştırmıştır. Şöyle ki küçüklere, büyüklere, Arab'a ve Arab olmayana onu ezberlemek kolay olur. Said ibn Cübeyr şöyle der: Ayetin manası, “Onun ezberlenmesini ve okunmasını kolaylaştırdık.” demektir. Zira Allah'ın kitaplarından Kur'an'dan başka hiçbiri tümüyle ezbere okunmaz.²²⁷

Kurtubi, ayete “Yemin olsun ki Biz Kur'an'ı hafız olmak için hazırladık” şeklinde mana vermenin caiz olacağını ifade etmektedir. Buna göre Yüce Allah Kur'an'ın içeriğini düşünsünler de ders ve ibret alsınlar diye müslümanlara kitabın ezberlenmesini kolay kılmıştır. Yani onlar zikir ihtiyacı duyduklarında bir başkasını değil, Kur'an'la zikir edebilir ve zikir olarak yalnız Kur'an'ı kullanabilirler. Öyle ki Kur'an'ın zikri, okunması onlar üzerinde öyle bir etki yapar ki adeta onların kendileri Kur'an olur ve onunla birleşip tek vücut haline gelirler.²²⁸

Celaleyn, Hasan Basri Çantay ve Zemahşeri de “zikir için” ifadesini hafızlık olarak açıklamışlardır.²²⁹

Yahya Abdurrazzak Gavsani'nin Keyfe Teahfezu'l-Kur'ani'l-Kerim isimli eserinde bu ayeti kerimedeki “li'z-zikri” kısmını: tezekkür, hıfz ve fehm olarak tefsir ediyor.²³⁰ Müellifin yorumunda dikkat çektiği üç nokta Kur'an eğitiminde üç merhale olarak da anlaşılmıştır.²³¹ Bu yoruma göre:

1. Tezekkür Safhası veya Yüzünden Okuma Merhalesi:

²²⁷ Sabuni M.Ali, *Safvetü't-Tefasir*, c.3, İlgili ayet.

²²⁸ Kurtubi, *el-Camiu li Ahkami'l-Kur'an*, 17/134.

²²⁹ Celaleyn, *Kur'an-u'l-Kerim ve Tefsiru'l-İmameyni'l-Celaleyn*, s:448, Kahire; Çantay, Hasan Basri, *Kur'an-ı Hakim ve Meal-i Kerim*; Zemahşeri, *Keşşaf*, 4/435.

²³⁰ Gavsani, *Keyfe Tahfezu'l-Kur'ani'l-Kerim*, s.23.

²³¹ Yüksel Ali Osman, *Kur'an Öğretimi ve Hafızlık*, Basılmamış Seminer Notları, İstanbul 2005,s.20.

Kur'an-ı Kerim'i öğrenip öğretme ve mushafın yüzünden doğru okuyup okutma safhası demektir. Öğrenciyi hafızlığa hazırlama ve onu yapabilecek seviyeye getirme safhası olarak da ifade edilen bu zikir safhasında olmazsa olmaz olan tecvid kültürü kesinlikle kazandırılmalıdır.

2. Hıfz ve Hafızlık Kademesi:

Yüzünden okuma safhasında hedeflenen ve hafızlık için hazırlık sınıfı sayabileceğimiz birinci safhayı geçebilen her öğrenci için hafızlık safhası, Kur'an kültürü edinme bakımından en etkin safhadır.

Çünkü bu safha zikri daim safhası olup, artık öğrenci ömür boyu bununla meşgul olacak ve Kur'an'ı dilinden düşürmeyecektir. Esasen bu durum hafızlık yapıyor olsun veya olmasın, hafız olsun veya olmasın her müslümanın olması gereken bir durumdur.

3. Fehm: Tefsir Safhası:

Fehm anlamak demektir. Artık hafızlığını tamamlayan öğrenci – bir hafızın bilgisayardan daha çok usta ve mahir olduğunu vurgulayıp altını çizerek söylüyorum- belleğine yüklediği ilahi kelamın mana ve tefsirini öğrenmeye hazır hale gelmiş demektir.

Bundan böyle hafızlar artık Mushaflarını çok daha sık açarak yoğun bir şekilde ve düşünce düşünce okuyarak ezberledikleri ayetler arasında kendi yer ve konumlarını, tiplerini ve niteliklerini dikkatlice arayıp mutlaka çalışmalıdırlar. Bulunca da -ki şüphesiz bulacaklardır- gereken tedbir ve tavırları almak durumundadırlar. Bunlar; amelise amel, tevbe ise tevbe, sevinmekse o; korumak-kollamak, sakınmaksa bunlar; ağlamak, sızlanmak, ürpermek, çekinmek, kuşkulananmak, bakmamak, yemek-içmekten uzaklaşmak, dokunmamak, dinlememek, konuşmamak ve gülmemekse bütün bunlar..... Kısaca Kur'ani mesajları pratiğe taşıma amacıyla ayetlere bakmak, yoksa: “Göklerde ve yerde nice ayetler vardır ki onlar sanki bu ayetleri hiç görmemiş gibi ve sanki bu ayetler kendilerine bir şeyler demiyormuş gibi üzerinden geçip giderler.”²³² Mealindeki ayetle verilmek istenen mesajın muhatabı olurlar. Allah korusun!²³³

Dikkat çekici bir husus da bu surede bahsimiz konusu olan ayetin tekrarlar dört defa zikredilmiş olmasıdır. Kur'an'da tekrarların hikmeti üzerine birçok izah

²³² (12)Yusuf, 105.

²³³ Yüksel Ali Osman, *a.g.e*, s.22.

yapılmıştır. Bu ayetin tekrarı ile adeta Yüce Yaratıcı Kur'an'ın ezberlenmesini kolaylaştırarak müminlere verdiği lutfu tekrar tekrar dikkat çekti.

Özet olarak diyebiliriz ki, Yüce Allah, Kur'an-ı Kerim'i ezberlemek, anlamak ve öğüt almak isteyenler için kolay bir hale getirmiştir. O, dünya ve ahiret saadetinin başıdır.²³⁴

2. Hafızlığın Fazileti Hakkındaki Hadis-i Şerifler

Hadis mecmualarında Kur'an'ın üstünlüğü ile ilgili hadisler “Fezâilu'l-Kur'an”la birlikte “Sevâbü'l-Kur'an” ve “Menâfiu'l-Kur'an” müstakil başlıkları altında toplanmaktadır. Bazı eserlerde ise ilgili hadisler farklı başlıklar altında yer almaktadır. Müstakil başlık altında ele almayanlarda dahi bir ya da bir kaç bab olarak mutlaka Fezailü'l-Kur'an bahsi geçmekte ve bu konudaki hadisler zikredilmektedir.

Fezâilu'l-Kur'an çerçevesindeki hadisler incelendiğinde, burada yer alan hadislerin şu alt başlıklar altında toplandığı görülmektedir:

- Kur'an'ın diğer kelimelere olan üstünlüğü
- Kur'an'ı öğrenmenin ve öğretmenin önemi
- Kur'an'ı okumanın önemi ve okuyanın üstünlüğü
- Kur'an'la amel etmenin gerekliliği ve üstünlüğü
- Kur'an'ın tamamını ezberlemenin önemi ve hafızların üstünlüğü
- Kur'an'ın bazı ayet ve surelerini ezberlemenin önemi
- Kur'an'ı öğrendikten veya ezberledikten sonra unutmamanın gerekliliği
- Kur'an'ın bazı ayet ve surelerinin üstünlüğü
- Kur'an'ı topluluk içinde müzakere etmenin önemi
- Kur'an'ın vahyi ve toplanması
- Kıraat farklılıkları²³⁵

Görüldüğü gibi Kur'an'ın fazileti ile alakalı rivayetleri incelediğimizde çoğunluğunun okumak ve öğrenilen ya da ezberlenen Kur'an'ı unutmamakla ilgilidir. Kur'an hafızlığı hakkında rivayetlerin bu hadislerin içinde daha az yer tuttuğu görülmektedir. Ancak sahabenin bu konuda iştiafına ve ayetleri hayata geçirme

²³⁴ Sabuni M.Ali, *Safvetü't-Tefasir*, 3/110.

²³⁵ Çakmak, Mesut, *Kur'an'ın ezberlenmesiyle ilgili rivayetlerin değerlendirilmesi*, Basılmamış Yüksek Lisans tezi, s.8.

hususundaki gayretini bildiğimizden, bununla birlikte Kur'an o dönemde tamamlanmamış olduğundan tamamının ezberlenmesinin elbette çok mümkün olmayacağı ve Kur'an okumanın faziletine dair hadislerin dolaylı olarak hafızlığın teşvikine delalet etmesi anlamına da gelebileceği kanaatindeyiz.

Biz burada hem Fezailü'l-Kur'an'a dair rivayetlerin zenginliği burada ciddi bir hacim oluşturacağından hem de konumuzun sınırlarını aşacağından Bu kısımda Kur'an'ın tamamının ezberlenmesine dair rivayetlerin zikri ile yetineceğiz. Ancak Fezailü'l-Kur'an bölümlerinde sıkça karşılaştığımız ve Bu husustaki kaynaklar taranarak Kur'an'ın tamamının ezberlenmesi ile ilgili hadisler tesbit edilmiş bir Yüksek Lisans Tezi olarak istifadeye sunulmuştur.²³⁶

İslam eğitim anlayışında Kur'an eğitimi merkeze yerleşmiştir. Kur'an öğrenilmesi ve öğretilmesine dair teşvik edici hadisler aynı zamanda dolaylı olarak hafızlığı da teşvik etmiş olmaktadır diye düşünüyoruz. Fezailü'l-Kur'an bölümlerinde de bazı rivayet farklılıklarıyla olsa da en başta karşımıza çıkan ve Kur'an öğretme-öğrenme faaliyeti denince akla ilk gelen hadisi şerifi biz de hadisler hakkında nakledilecek bilgilerin en başında zikretmek istiyoruz. Zira bu hadis doğrudan Kur'an hafızlığını teşvik eden bir hadis olmamakla beraber Kur'an öğrenme hususunda efendimizin tavsiyesini bize haber vermekle aslında hafızlığın da temelini oluşturmuş olmaktadır.

قال رسول الله صلى الله عليه وسلم خيركم من تعلم القرآن وعلمه

“Rasulullah sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurdu: Sizin en hayırlılarınız, Kur'an'ı öğrenen ve öğretenlerinizdir.”²³⁷

Resulullah (s.a.s.) bu hadisiyle ümmetinin en hayırlılarının Kur'an öğrenen ve öğretenler olduğunu ifade buyurmuştur. Kur'an'ı öğrenme ve öğretme faaliyeti kişinin, ümmetin en hayırlısı olmasına sebep ise onu ezberlemenin bundan çok daha üst mertebe olacağı aşikârdır. Şimdi artık konuyu özelleştirerek Kur'an Hafızlığı hususunda Resulullah'ın (s.a.s.) teşviklerine bakalım. Bahsi geçen çalışmaya göre hafızlığı teşvik eden hadisler şunlardır:

²³⁶ Çakmak, Mesut, *Kur'an'ın ezberlenmesiyle ilgili rivayetlerin değerlendirilmesi*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.

²³⁷ *Buhârî, Fezâilü'l-Kur'ân 21; Tirmizî, Fezâilü'l-Kur'ân 15; İbni Mâce, Mukaddime 16.*

Birinci Hadis:

عن ابن عباس عن رسول الله صلى الله عليه و سلم قال إِنَّ الَّذِي لَيْسَ فِي جَوْفِهِ مِنَ

الْقُرْآنِ شَيْءٌ كَالْيَتِّ الْخَرَبِ

İbn Abbas, “Rasulullah sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurdu” demiştir: **“Hiç şüphe yok ki, ezberinde Kur’ân’dan bir şey (âyet, sûre) bulunmayan kimse harâbeye dönmüş eve benzer.”**²³⁸

Harap ev; terk edilmiş, işe yaramayan, bakımsız²³⁹ ve içinde yalnızca şeytanların oturduğu evdir.²⁴⁰ Ezberinde Kur’an’ın tamamı olmasa da, birkaç cüzü veya birkaç suresi bu da mümkün değilse en azından namaz kılacak kadar bir miktar ezberi olmayan kimse harap eve benzetilmiştir. Çünkü kalbin imarı imanla ve imanının temeli olan Kur’an’la mümkündür. Kalbin ve gönlün süsü, zineti doğru inançlar, güzel düşüncelerdir. Bunları sağlayan ise Kur’an’dır. İnsan Kur’an sayesinde değer ve kıymet kazanır.²⁴¹ İçinde Kur’an’ın olmadığı kalp ise herhangi bir yarar sağlamayan nesne haline gelir²⁴² ve boş eve cinlerin, şeytanların girmesi gibi, kalp de cinlerin ve şeytanların vesveseleriyle dolar.²⁴³

Kendisinde Kur’an’dan hiç bir şey bulunmayan kalbi ifade ederken, Hz. Peygamberin insanın bozulmasına işaret eden derin ve ince bir temsili de görüyoruz.²⁴⁴ Bununla alakalı bir hadisinde Rasûlü Ekrem şöyle buyurmuştur: “*Dikkat ediniz! İnsan vücudunda bir et parçası vardır. O sağlam olursa bütün vücut sağlıklı olur. O bozulursa bütün vücut bozulur gider*”²⁴⁵

²³⁸ Ahmed b. Hanbel, 1/ 223.

²³⁹ İbn Allân, *Delîlu’l-fâlihîn*, 3/420; Kandemir-Çakan-Küçük, *Riyazu’s-salihin, Peygamberimizden Hayat Ölçüleri*, 5/109.

²⁴⁰ İrfan b. Selim, *Ravzatü’l-müttekîn*, 3/ 44.

²⁴¹ Tibî, *el-Kâşif an hakâiki’s-sünen*, 4/ 242; Ali el-Kârî, *Mirkâtü’l-mefâtih*, 5/ 33; Münâvî, *Feyzu’l-kadîr*, 2/ 484; İbn Allân, a.g.e, a.yer; Ahmed el-Bennâ, a.g.e, 18/ 6; Mubârekfûrî, *Tuhfetü’l-Ahvezî*, 7/ 333; Ebû Âsım Nebil b. Hâşim, *Fethu’l-mennân*, 10/ 405; Kandemir-Çakan-Küçük, a.g.e, a.yer; İrfân b. Selim, a.g.e, a.yer.

²⁴² İbnü’l-Arabî, *Ârızatu’l-Ahvezî*, 11/ 30.

²⁴³ M. Zekerîya Kandehevî, *Fezâil-i A’mal*, (tercüme: Yusuf Karaca), s. 380.

²⁴⁴ İrfan b. Selim, a.g.e, a.yer.

²⁴⁵ İbn Ebû Şeybe, *Musannef*, 4/ 448; Ahmed b. Hanbel, 4/ 270; Dârimî, *Büyu’* 1; Buhârî, *İman* 37; Müslim, *Müsâkât* 20; İbn Mâce, *Fiten* 14; Ebû Nuaym, *Hilyetu’l-Evliyâ*, 4/ 336; Beyhakî, *Sünenu’l-Kübrâ*, 5/ 264.

Neticede her Müslüman gücü yettiği ölçüde Kur'an'dan âyetler ezberlemeli ve böylece güzelliğine güzellik katmalıdır. Allah'ın ezberleyene²⁴⁶ Kur'an'ı kolaylaştırdığını²⁴⁷ göz önünde bulundurarak yaşı ne olursa olsun her mümin ömrünün sonuna kadar Kur'an ezberini arttırmaya çalışmalıdır.

İkinci hadis:

عن أبي موسى الأشعري قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم إِنَّ مِنْ إِجْلَالِ اللَّهِ إِكْرَامَ
ذِي الشَّيْبَةِ الْمُسْلِمِ وَحَامِلِ الْقُرْآنِ غَيْرِ الْعَالِي فِيهِ وَالْجَافِي عَنْهُ وَإِكْرَامَ ذِي السُّلْطَانِ
الْمُقْسَطِ

Ebû Mûsa, “Rasulullah sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurdu” dedi: **Yaşlanmış bir müslümana, aşırı gitmeyen ve ahkâmıyla amel etmekten geri durmayan Kur'ân hâfızına ve âdil hükümdara saygı göstermek, Allah'a duyulan saygı ve tazimden ileri gelir.**²⁴⁸

İnsanları lâıyk oldukları yere koymak, onların kıymetini bilmek, öncelik tanımak ve onlara hak ettikleri değeri kendilerine vermek gerekir.²⁴⁹ Bu hem dini bir emirdir²⁵⁰ ve hem de toplumun huzuru için gerekli bir görevdir. Değerlendirdiğimiz bu hadiste ise özellikle toplumda özel yerleri olan üç kişiye yapılacak ayrı muameleden bahsediliyor.

Bunlardan ilki, yaşadığı ömrün sonuna gelen, saçı sakalı ağarmış bir Müslümana saygı göstermektir. Bu hürmet; sosyal ilişkilerde onlara öncelik tanımak, meclislerde yer vermek, nazik olmak, yanlarında yüksek sesle konuşmamak ve işlerine

²⁴⁶ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 9/555; Kurtubî, *el-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'an*, 17/118; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 4/ 339.

²⁴⁷ (54) Kamer, 17.

²⁴⁸ *Ebû Dâvûd, Edeb* 20.

²⁴⁹ Yeniel-Kayapınar, *Süneni Ebû Dâvûd Terceme ve Şerhi*, 16/54.

²⁵⁰ Hz. Peygamber “İnsanlara (layık oldukları şekilde) muamele yapınız” buyurmuştur. (Ebû Dâvûd, Edeb 20)

yardımcı olmaktadır.²⁵¹ Bu, hem insan ve hem de Müslüman olmanın bir gereğidir. Bu görevi yerine getirmek kişideki Allah saygısından ileri gelmektedir.²⁵²

Hadiste bildirilen ikinci ve konumuzla ilgili olan husus da hâfızlara gösterilen saygının Allah’a duyulan tazim duygusundan ileri geliyor olmasıdır.

Hadiste herhangi bir hâfıza değil “aşırı gitmeyip ahkâmıyla amel etmekten kaçınmayan hâfıza” saygılı olmak kaydı vardır. Aşırı gitmemekten maksat; tecvid kurallarına uymak, manayı değiştirecek ölçüde süratli okumaktan kaçınmak ve Kur’an kıraatini mûsikiye boğmamak ve Kur’an ahkâmında itidal sınırlarını aşmama hususunda titiz davranmak olarak ifade edilmiştir. Amel etmekten kaçınmamaktan kasıt da; Kur’an’ı okuma, anlama ve yaşama konusunda gayretli davranmak olarak değerlendirilmiştir.²⁵³ Kur’an’ı ezberledikten sonra unutan, onu güzel okumak için gayret göstermeyen ve Kur’an’ı yaşamada gevşek davranan bir kimse bu gruba dâhil değildir.²⁵⁴

Üçüncü olarak da hadisimizde, kırk yılın başında adil olan değil,²⁵⁵ sürekli adeletle hükmetmeye gayret eden, yöneticilere hürmetin yine Allah’a duyulan tazimden ileri geldiği belirtilmiştir.²⁵⁶

Üçüncü Hadis:

عن ابن عباس قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم أَشْرَافُ أُمَّتِي حَمَلَةُ الْقُرْآنِ

İbn Abbas, Rasulullah sallallahu aleyhi ve sellem’in şöyle buyurduğunu rivâyet etmiştir: “Ümmetimin en şereflipleri Kur’ân’ı ezberleyenlerdir.”²⁵⁷

Bu hadiste Kur’an’ı ezberlemek suretiyle kalplerinde taşıyanlar ve gerektiği şekilde onunla amel edenlerin İslam ümmeti içerisindeki yerleri belirtilmiştir. Ümmetin en şerefli olma mertebesine ulaşmak için Kur’an’ı ezberlemenin ötesinde Kur’an’a göre

²⁵¹ Münâvî, *a.g.e.*, 2/ 671; İbn Allân, *a.g.e.*, 2/ 187; Azîmâbâdî, *Avnû'l-ma'bûd*, 13/133; İrfân b. Selîm, *a.g.e.*, 1/ 390.

²⁵² Kandemir-Çakan-Küçük, *a.g.e.*, 2/ 532.

²⁵³ Ali el-Kârî, *a.g.e.*, 9/ 184; Münâvî, *a.g.e.*, a.yer; İbn Allân, *a.g.e.*, a.yer; Azîmâbâdî, *a.g.e.*, a.yer; Sehâranfûrî, *Bezlû'l-mechûd*, 19/ 91; Kandemir-Çakan-Küçük, *a.g.e.*, a.yer; İrfân b. Selîm, *a.g.e.*, a.yer.

²⁵⁴ Kandemir-Çakan-Küçük, *a.g.e.*, a.yer.

²⁵⁵ Kandemir-Çakan-Küçük, *a.g.e.*, 2/ 533.

²⁵⁶ Ali el-Kârî, *a.g.e.*, a.yer; Münâvî, *a.g.e.*, a.yer; İbn Allân, *a.g.e.*, a.yer; Azîmâbâdî, *a.g.e.*, a.yer; Kandemir-Çakan-Küçük, *a.g.e.*, a.yer; İrfân b. Selîm, *a.g.e.*, a.yer.

²⁵⁷ Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebir*, 11/ 125.

bir hayat sürmek de gerekmektedir. Aksi takdirde yani Kur'an'ı ezberlediği halde onunla amel etmeyen kimse ümmetin şerefli olmak bir yana, Allah'ın Kur'an'daki “kitap yüklü merkepler,”²⁵⁸ tehdidiyle karşı karşıya kalmış olur.²⁵⁹

Dördüncü Hadis:

عن عائشة عن النبي صلى الله عليه وسلم قال مَثَلُ الَّذِي يَقْرَأُ الْقُرْآنَ وَهُوَ يَتَعَاهَدُهُ وَهُوَ عَلَيْهِ شَدِيدٌ فَلَهُ أَجْرَانِ قَالَ وَ مَثَلُ الَّذِي يَقْرَأُ الْقُرْآنَ وَهُوَ حَافِظٌ مَثَلُ السَّفَرَةِ الْكِرَامِ الْبَرَّةِ

Hiz. Âişe Hiz. Peygamberden naklen rivâyet etti ki Rasulullah (s.a.s.) şöyle buyurdu: **Kur'an'ı zorlanarak okuyan kimseye iki kat sevap vardır. Kur'an'ı okuyan hâfız ise vahiy getiren şerefli melekler gibidir.**²⁶⁰

Bu hadiste Kur'an'ı güzel okuyan hâfızların üstünlüğü anlatılmaktadır. Önceki hadislerde olduğu gibi burada da mutlak olarak hâfızların üstünlüğü üzerinde durulmuyor. Kur'an'ı usulüne uygun, bir başka ifade ile hakkını vererek okuyan hâfızların melekler nezdindeki yerleri ifade ediliyor.

Hadiste geçen “sefere” farklı şekillerde yorumlanmıştır. “Sefere”yi kimileri levh'i taşıyan ve Peygamberlere Allah'ın haberlerini ulaştıran meleklerdir derken,²⁶¹ bazıları da bunun kulların amellerini yazan melekler olduğunu düşünmüş²⁶² diğer bazıları da “sefere”den kastın Allah'ın emir ve yasaklarını insanlara ulaştıran

²⁵⁸ (62)Cuma, 5.

²⁵⁹ Münâvî, a.g.e, 1/667.

²⁶⁰ Ahmed b. Hanbel, 6/ 110.

²⁶¹ Beğavî, *Şerhu's-sünne*, IV, 430; Kadı İyâz, *İkmâlü'l-Mu'lim*, 3/ 166; İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 8/630; Aynî, *Umdu'tü'l-kârî*, 25/ 192; Münâvî, a.g.e, 6/ 337; Kamil Miras, *Tercid-i Sarih tercemesi ve Şerhi*, 11/ 214; Haydar Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Tercümesi ve Şerhi*, 9/ 568; Kandemir-Çakan-Küçük, a.g.e, 5/ 99; İrfân b. Selim, a.g.e, 3/ 39.

²⁶² İbn Melek, *Mebâriku'l-ezhâr*, 2/ 422.

peygamberler olduğunu söylemişlerdir.²⁶³ “Sefere”yi Hz. Peygamberin ashabı olarak yorumlayanlar da olmuştur.²⁶⁴

“Sefere” kelimesinin tefsirindeki bu farklı anlayışlar, kelimenin manasından kaynaklanmaktadır. Çünkü “sefere” kelimesi “sâfir” kelimesinin çoğuludur. Bu kelime de “aracı” manasını içine alır. Onun için bu farklı anlayış biçimleri ortaya çıkmıştır. Ama hepsinde müşterek olan nokta, her grubun gıptaya layık, beraber olunmaya değer efdal varlıklar oluşlarıdır.²⁶⁵ Biz de hadisi tercüme ederken, günümüzdeki Türkçe tercümelerin ekserisinin bu yönde olmasını göz önünde bulundurarak, Beğavî, Kadı İyaz, İbn Hacer, Aynî ve diğer bazı âlimlerin görüşlerine, itibar ederek “sefere”yi vahiy getiren melekler olarak, ifade ettik.

“Kirâm” ve “Berara” kelimeleri de “sefere”nin sıfatıdır ve günahlardan uzak, Allah’a itaat eden müttakiler manasına gelmektedir.²⁶⁶

Hadiste Kur’an’ı güzel okuyan hâfızların vahiy getiren şerefli meleklerle birlikte olmasını, âlimlerimiz “böyle kimseler elçilik görevi yapan meleklerin amelini işlediğinden onlarla meslektaşdır veya âhirette onlarla beraber olacaktır” diyerek yorumlamışlardır.²⁶⁷ İbnü’l-Ârabî ise bu mertebeye sadece Kur’an’ı güzel okumakla erişilemeyeceğini kişinin aynı zamanda Kur’an’ı yaşayan biri olması gerektiğini kaydeder.²⁶⁸

Hadiste üzerinde durulan bir diğer husus da Kur’an’ı zorlanarak okuyan kimselere iki kat sevap verilmesidir. Onlara verilen bu ecirlerden biri Kur’an’ı okuma diğeri de zorlanması nedeniyle²⁶⁹ alacağı sevaptır. Fakat böyle kimselerin alacağı iki kat sevap, güzel okuyan hâfızların kavuşacağı mertebeden daha kıymetli değildir.²⁷⁰

²⁶³ Nevevî, *el-Minhâc*, 6/ 84; Tîbî, *a.g.e.*, 4/ 217; Kastallâni, *İrşâdu’s-sârî*, 7/ 412; Suyûtî, *ed-Dîbâc*, 3/ 397; Ali el-Kârî, *a.g.e.*, a. yer; İbn Allân, *a.g.e.*, 3/417; Azîmâbâdî, *a.g.e.*, 4/ 230; Sehâranfûrî, *a.g.e.*, 7/ 288; Mübârekfûrî, *a.g.e.*, 7/ 322; Cabir Ahmed el-Osmânî, *Fethu’l-mülhim*, 4/ 228; Ahmed Davudoğlu, *Sahihi Müslim Tercüme ve Şerh*, 4/ 359.

²⁶⁴ Mîrak’dan naklen Ali el-Kârî, *a.g.e.*, a.yer.

²⁶⁵ Yeniel-Kayapınar, *a.g.e.*, 5/ 404.

²⁶⁶ Zamehşerî, *el-Fâik*, 2/ 415; İbnü’l-Esir, *en-Nihâye*, 1/ 294.

²⁶⁷ Kadı İyâz, *a.g.e.*, a.yer; Nevevi, *a.g.e.*, a.yer; İbn Melek, *a.g.e.*, a.yer; İbn Hacer, *a.g.e.*, VI, 107; Aynî, *a.g.e.*, 19/ 280; Suyûtî, *a.g.e.*, a.yer; Ali el-Kârî, *a.g.e.*, a.yer; Münâvî, *a.g.e.*, a.yer; İbn Allân, *a.g.e.*, a.yer; Azîmâbâdî, *a.g.e.*, a.yer; Mübârekfûrî, *a.g.e.*, a.yer; Cabir Ahmed el-Osmânî, *a.g.e.*, a.yer; Davudoğlu, *a.g.e.*, a.yer; Hatipoğlu, *a.g.e.*, 9/ 569; İrfân b. Selim, *a.g.e.*, a.yer.

²⁶⁸ İbnü’l-Arabî, *a.g.e.*, 11/ 29.

²⁶⁹ İbnü’l-Arabî zorlanarak okuyanlara verilecek iki kat sevabı, Kur’an’ı güzel okumaya ve ezberlemeye niyet etmesinden dolayı alacağını söyler. Bkz. İbnü’l-Arabî, *a.g.e.*, 11/ 29.

²⁷⁰ Kadı İyâz, *a.g.e.*, 3/ 167; Nevevi, *a.g.e.*, 6/ 85; Kirmânî, *Kevâkibu’d-derârî*, 19/ 181; İbn Melek, *a.g.e.*, a.yer; İbn Hacer, *a.g.e.*, a.yer; Aynî, *a.g.e.*, a.yer; Tîbî, *a.g.e.*, a.yer; Kastallâni, *a.g.e.*, a.yer; Suyûtî, *a.g.e.*,

Hâfızların sevabı iki kat değil yedi yüz kata kadar çıkabilmektedir²⁷¹ ve vahiy getiren melekler mertebesinde olma makamı yalnızca Kur'an'ı güzel okuyan hâfızlara nasip olacağından, Kur'an'ı hıfz-u itkanla okuyamayanlar hiç bir zaman onlar kadar sevaba nail olamazlar.²⁷²

Neticede Kur'an'ı usûlüne uygun, gereklerini yerine getirerek güzel okuyan bir hâfız, vahiy melekleri mesabesindedir. Onlarla meslektaşdır. Ve âhirette de onlarla beraberdir. Kur'an'ı zorlanarak okuyan kimseler de Kur'an okurken çekmiş oldukları sıkıntılardan dolayı ayrıca sevap kazanırlar.

Beşinci Hadis:

سَكِينَةُ بِنْتُ الْحُسَيْنِ بْنِ عَلِيٍّ عَنْ أَبِيهَا قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حَمَلَةُ الْقُرْآنِ

عُرَفَاءُ أَهْلِ الْجَنَّةِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ

Sükeyne binti Hüseyin b. Ali babasından naklen babasının “Rasulullah sallallahu aleyhi ve sellem’in şöyle buyurdu” dediğini rivâyet etti: **Kur’ân’ı ezberleyen kimseler kıyamet günü cennet ehlinin reisleridir.**²⁷³

Hz. Peygamber Kur'an'ı ezberleyen ve Kur'an hükümleriyle amel eden bir kimsenin ahirette ulaşacağı mertebeyi bildiriyor. Böyle kimseler dünyada iken ümmetin en şerefli olma bahtıyarlığına ermiş, ahirette de Kur'an'ı hıfz etmelerine mükâfat olarak cennetlikler arasında onların reisi olma gibi bir makama kavuşmuşlardır.²⁷⁴

Altıncı Hadis:

a.yer; Ali el-Kârî, a.g.e, a.yer; İbn Allân, a.g.e, a.yer; Azîmâbâdî, a.g.e, a.yer; Sehâranfûrî, a.g.e, a.yer; Mübârekfûrî, a.g.e, a.yer; Cabir Ahmed el-Osmânî, a.g.e, a.yer; Davudoğlu, a.g.e, a.yer; Hatipoğlu, a.g.e, IX, 569; Yenieîl-Kayapınar, a.g.e, a.yer; Kandemir-Çakan-Küçük, a.g.e, a.yer; İrfân b. Selim, a.g.e, a.yer.

²⁷¹ Azîmâbâdî, a.g.e, a.yer.

²⁷² Kadî İyâz, a.g.e, a.yer; Nevevi, a.g.e, a.yer; Azîmâbâdî, a.g.e, a.yer; Sehâranfûrî, a.g.e, 7/ 289; Mübârekfûrî, a.g.e, a.yer; Davudoğlu, a.g.e, 4/ 360; Hatipoğlu, a.g.e, a.yer.

²⁷³ Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, 3/ 132.

²⁷⁴ Münâvî, a.g.e, 3/ 526.

عن علي بن أبي طالب رضي الله عنه قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم مَنْ تَعَلَّمَ
الْقُرْآنَ فَاسْتَظْهَرَهُ وَحَفِظَهُ أَذْخَلَهُ اللَّهُ الْجَنَّةَ وَشَفَّعَهُ فِي عَشْرَةِ مِنْ أَهْلِ بَيْتِهِ كُلُّهُمْ قَدْ
وَجَبَتْ لَهُمُ النَّارُ

Ali b. Ebû Talib'den naklen (dedi ki) Rasulullah sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurdu: **Kim Kur'an'ı öğrenir, ezberler ve onu muhafaza ederse Allah o kimseyi cennete koyar ve ailesinden cehennemlik olan on kişiye de şefaati kılar.**²⁷⁵

Kur'an'ın ezberlenmesi ile ilgili bu son hadiste Rasûlü Ekrem, hâfızlara cennete girmenin ötesinde ailesinden cehennemi hak etmiş olan on kişiye de şefaati etme yetkisinin verileceğini (mükâfat olarak) haber veriyor.

Hadisin bütün rivâyetlerini göz önünde bulundurduğumuzda şefaati yetkisi verilecek olan hâfızların bazı hususiyetlere de sahip olması isteniyor. Bunlar; öncelikle Kur'an'ın helalini helal bilip haram kıldığını da haram saymasıdır.²⁷⁶ Yani bir hâfızın Kur'an'a iman etmesi gerekiyor. Dolayısıyla, günümüzde kimi müsteşriklerin Kur'an'ı ezberlemesi gibi, Kur'an'a iman olmayan kimseler için böyle bir mükâfattan söz etmek yanlış olur. İkinci olarak ise, ezberlenen Kur'an'ın gerek tekrar edilmek suretiyle zihinde ve gerekse yaşantıya aksettirilerek hayatta muhafaza edilmesi de şart olarak öne sürülüyor.²⁷⁷ Bu sebeple Kur'an'ı ezberlediği halde unutmamak için gayret göstermeyen ve hayatına Kur'an'ı yansıtmayan hâfızların bu mükâfata kavuşacaklarını söylemek yanlış olur. Ayrıca Kur'an'ı okuduğu ve hatta ezberlediği halde onunla amel etmeyen kimseler cahiller grubundan sayılmışlardır.²⁷⁸

Hadiste geçen "cennete koyar" ifadesinden maksat kişinin cehenneme girmeden doğrudan cennetlik olması demektir.²⁷⁹

Hâfızların ailelerinden şefaati edecekleri kişilerin de küfür içerisinde ölmeleri gerekmektedir.²⁸⁰ Çünkü şefaati edicilerin şefaati²⁸¹ küfür içerisinde ölenler için herhangi bir fayda sağlamayacaktır.²⁸²

²⁷⁵ Ahmed b. Hanbel, 1/ 149.

²⁷⁶ Tirmizi, a.yer; Taberânî, a.g.e, V, 260.

²⁷⁷ Ahmed b. Hanbel, a.yer; İbn Mâce, a.yer; Taberânî, a.g.e, V, 217; Beyhakî, a.g.e, a.yer.

²⁷⁸ Sîndî, Şerhu Sünen-i İbn Mâce, I, 94.

²⁷⁹ Ali el-Kârî, a.g.e, V, 41; Mûbârekfûrî, a.g.e, VII, 323; Hatipoğlu, a.g.e, I, 375.

Hadisimiz Mutezilenin “Büyük günah işleyenler cehennemdedir, onlara şefaah edilmez, şefaah yalnız derecelerin yükselmesi için söz konusudur”²⁸³ görüşünü de reddeder²⁸⁴ ve aynı zamanda Peygamberlerin haricinde bazı kimselerin de şefaah edebileceğine delildir.²⁸⁵

Netice olarak bu hadis, Kur’an’a gönülden iman eden, onu unutmamak için sık sık tekrarlayan ve Kur’an’ı yaşamaya gayret eden bir hâfızın, cennete gireceğini, ailesinden cehennemlik olan kişilere de şefaah etme yetkisinin kendisine verileceğini müjdelemektedir.

Bütün bunlar hiç kuşkusuz özde hâfızlığın kıymetini gözler önüne sermekte, Kur’an eğitimi ve özellikle hâfızlık hususunda güçlü bir teşvik anlamı taşımaktadır.

B. KUR’AN-I KERİM’İN İ’CAZ VECİHLERİNDEN BİRİ OLARAK HAFIZLIK

1. İ’cazın Tarifi:

Sözlükte “gücü yetmemek, yapamamak” anlamındaki **acz** kökünden türetilen **İ’caz** kelimesi “aciz bırakmak” demektir. Terim olarak genellikle “Kur’an’ın sahip bulunduğu edebi üstünlük ve muhteva zenginliği sebebiyle benzerinin meydana getirilememesi özelliği” diye tanımlanır.²⁸⁶ Aynı kökten gelen mucize kelimesi de benzerini getirmekten muhataplarını aciz bırakması yönüyle Kur’an’ın sıfatı olarak da kullanılmıştır. Kur’an’da İcazü’l-Kur’an terkibi geçmemekle birlikte Kur’an-ı Kerim’in beşer sözü değil, insanların benzerini getirmekten aciz kaldıkları ilahi bir kelam olduğu ısrarla belirtilmekte ve benzerini getirme hususunda muhataplarına meydan okumaktadır.²⁸⁷ Burada bahsedilen meydan okuma Kur’an’ın aynı lafız ve üslubunla benzerini istemek değildir. Zira ifade tarzı herkesin kendine mahsustur. Aciz kalınan husustan maksat şudur: Üslubu ve ifade tarzı nasıl olursa olsun, belagat ve beyanca,

²⁸⁰ Sindî, a.g.e, a.yer.

²⁸¹ (74) Müddessir, 48.

²⁸² Taberî, a.g.e, 12/ 319; Kurtubî, a.g.e, 19/ 80; İbn Kesîr, a.g.e, 4/ 574; M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, 8/ 336.

²⁸³ Adudü’l-dîn el-İcî, *Mevâkıf*, 3/ 809.

²⁸⁴ Tîbî, a.g.e, 4/ 251; Ali el-Kârî, a.g.e, a.yer; Ahmed el-Bennâ, a.g.e, 18/ 6; Mûbârekfûrî, a.g.e, a.yer; Hatipoğlu, a.g.e1/ 376.

²⁸⁵ Muhammed b. Hüseyin el-Bağdâdî, *eş-Şerîa*, s. 359.

²⁸⁶ Yavuz, Yusuf Şevki, *İ’cazü’l-Kur’an*, DİA.

²⁸⁷ Tehaddi (meydan okuma) aşamaları hk. Bkz. (52)Tur, 34;(11) Hud, 13;(10) Yunus, 38 ve(2)Bakara 23;(17) İsrâ 88; İbn Kesir, *Fezailü’l-Kur’an*, s.13.

hakikatli etkili bir tarzda ifade etme bakımından, Kur'an'ın seviyesinde bir kelim getirmeleridir.²⁸⁸ İcazü'l-Kur'an konusunda Ulumu'l-Kur'an ve Tefsir Usulüne dair eserlerdeki müstakil başlıklarda özet bilgiler bulunmakla birlikte çok sayıda müstakil eser de kaleme alınmıştır.²⁸⁹

2. İ'caz Vecihlerinden Biri Olarak Hafızlık:

İcazü'l Kur'an literatüründe bu ifade Kur'an hakkında üzerinde durulan başlıca icaz yönlerine dair görüşleri ifade eder. Kur'an; ilim, hüküm ve beyan bakımından mahluk takatini aşan bir takım meziyetleri haiz olduğundan, zaruret haddine ulaşan ve kat'i bir bilgi ile sabit olan i'cazın vecihlerini tahdid hususunda alimler hayrette kalmışlardır.²⁹⁰ Doğru olan birçok âlimin belirttiği üzere, i'caz vecihlerini tahdid etmemektir.²⁹¹ Ancak biz burada inhisaren bir kısmını zikrederek bahsimizle bağlantılı olanların üzerlerinde duracağız.²⁹²

1. Belagat ve Üslubu

2. İhtiva ettiği esasların insanlara kifayeti

3. Gaybi haberler vermesi

4. Daima yeni kalması, müstakbel keşifleri haber vermesi

5. Kur'an vahyinin Peygamberimizin arzusuna uymaması

6. *Muhtevasının zenginliği (camüiyyeti):* Kur'an'ın bu yöndeki i'cazı O'nun gerek lafzında gerekse mana ve muhtevasında tezahür eder. Kıyamete kadar baki kalacak son ilahi kitab olduğu düşünüldüğünde belki de ciltler dolusu bir eser tahayyül edilebilir. Ancak Kur'an son derece veciz ifadelerle maksadı açıkça ifade eder. Kur'an'ın bu özelliğini ifade eden, sözü kısa ve çabuk söylemek anlamındaki "v.c.z" kökünden gelen îcâz; az, öz, kısa ve özlü konuşma, az sözle çok mâna anlatma, eşsiz olma demektir. İcâzü'l-Kur'ân, Kur'ân'ın veciz ve özlü oluşuna, kelime ve cümlelerinin derin ve eşsiz anlamlar taşımasına, içerdiği manaları en az lafızla ifade etmesine ve eşsizliğine denir.²⁹³ Lafzın azlığı ve anlamın çokluğu nispetinde söz îcâz derecesine

²⁸⁸ Yıldırım, Suat, *Kur'an-ı Kerim ve Kur'an İlimlerine Giriş*, s. 174.

²⁸⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz. DİA, *İ'cazü'l-Kur'an*.

²⁹⁰ M. Abduh, M. R. Rıza, *Tefsiru'l-Menar*, 1/198.

²⁹¹ Yıldırım Suat, a.g.e. ve yer.

²⁹² Bakıllani, Ebû Bekr Muhammed b. Tayyib b. Muhammed Basri, *İ'cazü'l-Kur'ân*; Er-Rafii, Mustafa Sadık, *İ'cazü'l-Kur'ân ve'l-belagatü'n-nebeviyye*.

²⁹³ D.İ.B, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, s.290.

ulaşır. Kur’ân’ın, birkaç kelime ve cümle ile ifade ettiği ancak açıklaması uzun süren veciz cümleleri vardır. 30, 40, 50 ciltlik tefsirler yazılması Kur’ân’ın îcâzının sonucudur. Mesela bir satırlık İhlâs sûresi, iki satırlık Nahl sûresinin 90. âyeti²⁹⁴, bir satırlık Bakara sûresinin 179. âyeti²⁹⁵ ancak onlarca sayfa ile îzah edilebilir. Bu, Kur’ân’ın îcâzının sonucudur.²⁹⁶

Kur’an-ı kerim çok veciz olup, bitmez tükenmez manalarının bulunduğu, bütün manaları bildirilse bile, yazmak için kâğıt ve mürekkep bulunamayacağı bizzat Kur’an-ı Kerimde bildirilmektedir:

قُلْ لَوْ كَانَ الْبَحْرُ مِدَادًا لِّكَلِمَاتِ رَبِّي لَنَفِدَ الْبَحْرُ قَبْلَ أَنْ تَنْفَدَ كَلِمَاتُ رَبِّي وَلَوْ جِئْنَا بِمِثْلِهِ مَدَدًا

*“De ki, Rabbimin sözlerini yazmak için en büyük okyanus mürekkep olsaydı, hatta onun bir misli de takviye gönderseydik, bu deniz tükenir, Rabbinin sözleri yine de bitmezdi.”*²⁹⁷

İşte Kur’an’ın bu vech ile i’cazı bizim konumuzu da ilgilendirmektedir. Zira manasındaki zenginliğin yanında lafzındaki bu muhtasarlık onun kolay ezberlenebilmesini sağlamıştır. On dört asırdır yaşanan hafızlık tarihine baktığımızda bu kıymetli sa’yin insan ömründe en fazla iki- üç yıl aldığı malumdur. Hatta belki bu süre bazı kişilerde çok daha kısalmıştır. Ömrün tamamı düşünüldüğünde ve bu sürenin sonunda edinilecek kazanım dikkate alındığında hıfz ile geçecek zamanın fazla bir ehemmiyeti olmadığı görülecektir. İslam Eğitim Tarihine bakıldığında da dini ilimlerin tahsiline başlamadan halledilmesi gereken ilk iş de Kur’an hafızı olmaktır.

7. **Kur’an’ın Hıfzı ve Bekası:**²⁹⁸ Kur’an’ın mucize bir kitap oluşunun delillerinden birisi de, onun hıfzının ve bekasının teminat altına alınmış olmasıdır. Kur’an bunu açıkça beyan etmiştir.²⁹⁹ Semavi kitaplar içerisinde, nazil olduğu şekliyle hiçbir tahrife maruz kalmaksızın mevcudiyetini koruma mazhariyetini Allah yalnız Kur’an’a nasip etmiştir. Zamanımız itibarıyla on dört asır önce ümmî bir insan tarafından tebliğ edilmiş olan böyle bir kitabın benzerinin hala getirilememiş olması ve

²⁹⁴ “Allah adaleti, hatta adaletten de fazla olarak ihsanı, en güzel davranışı ve muhtaç oldukları şeyleri yakınlarla vermeyi emreder. Hayâsızlığı, çirkin işleri, zulüm ve tecavüzü yasaklar. Düşünüp tutasınız diye size öğüt verir.”(16) Nahl, 90.

²⁹⁵ “Ey akıl sahipleri! Kısasta sizin için hayat vardır. Böylece korunmayı umabilirsiniz.”, (2)Bakara, 179.

²⁹⁶ D.İ.B. a.g.e. ve yer.

²⁹⁷ (18)Kehf, 109.

²⁹⁸ Karaçam İsmail, *En Büyük Mucize Kur’an’ı-Kerim’in İlmi ve Edebi Sırları*, s.633.

²⁹⁹(15) Hicr, 9, (75)Kıyame, 17,(41) Fussilet, 42 v.d.

daha da getirilemeyeceğinin anlaşılması, onun ilahi bir kelim oluşunun ayrıca bir delilini teşkil etmektedir.

Kur'an-ı Kerim'in i'cazının bir delili de ezberlenebilir nitelikte, çok manalı az kelimeden oluşan ifadeler ile nazil olmuş olmasıdır.³⁰⁰ Onun, ta Resul-ü Ekrem (s.a.s.) zamanından bugüne kadar milyonları geçen Kur'an hafızları tarafından ezberlenegeldiği ve halen de bütün Müslüman memleketlerinde bu konuya layık vechile ilgi gösterilerek devam edilmesi, tarihin kaydettiği eşsiz bir hadisedir.

Demek oluyor ki Allah aziz kitabını, bir taraftan metni okumanın ve dinlemenin Müslümanlarca bir ibadet, hem de nafile ibadetlerin en faziletlisi kılması, diğer yönden de sayısız mü'min tarafından ezber edilmesi ve ona tahsis etmiş olduğu çeşitli yönlerdeki orijinal durumların ilim âleminde devamlı şekilde elden bırakılmaksızın tetkik ve tetebbu edilmesi gibi hususiyetleri sebebiyle hıfzını ve bekasını garanti eden imkanlarla inzal buyurmuştur.³⁰¹

Kur'an vahyinin muhafazası hususunda dikkate değer bir husus da; okuma, yazma ve kayda geçirme imkanlarının çok sınırlı olduğu bir dönemde ve bir coğrafyada ortaya çıkmasına rağmen –diğer ilahi kitapların aksine- tahrife maruz kalmayıp aslını korumuş ve bu husus Mekkî bir surede³⁰² haber verilmek suretiyle asırlar boyu sürececek bir gerçek önceden ortaya konmuştur.³⁰³

Elbette Cenab-ı Hakk'ın muhafaza garantisi ayetlerle sabit olmakla beraber ümmetin de bu hususta göstermiş olduğu iştıyak takdire şayandır.

i'caz vecihleri hakkında daha pek çok husus kaynaklarda zikredilmiş olmakla beraber biz bu kadarıyla yetinmeyi konumuzun fazla genişlememesi açısından uygun bulduk. Maksudımızı ifade eden hususları zikretmeye ve teferruata girmemeye gayret ettik. Bu bilgilerin oldukça genişletilmiş hali zikri geçen kaynaklarda mevcuttur.

³⁰⁰ İtîr, Hasan Ziyaeddin, *Mecelletu Külliyyeti's-Şeriatî e'd-Dirasatî'l-İslamiyye, (Şeğafu'r-Rasulî ve Eshabihi bi hıfzî'l-Kur'an)*, Mekke, 1402, s.228.

³⁰¹ Karaçam İsmail, a.g.e. ve yer.

³⁰² (15)Hicr, 9.

³⁰³ Yavuz, Yusuf Şevki, “i'cazü'l-Kur'an”, DİA.

İKİNCİ BÖLÜM
HAFIZLIĞIN MÜSLÜMANIN DİNÎ HAYATINDAKİ
ÖNEMİ VE KUR’AN EHLİNİN AHLAKI

I. HAFIZLIĞIN MÜSLÜMANIN DİNÎ HAYATINDAKİ ÖNEMİ

A. HAFIZLIĞIN BİREYSEL AÇIDAN KİŞİYE KATKILARI

1. İslamî İlimler Alanındaki Çalışmalar Açısından Önemi

İslami ilimlerin temelinde şüphesiz İslam'ın temel kaynağı olan Kur'an-ı Kerim vardır. Dolayısıyla pergel misali diğer ayağı ne kadar açılsa da biri daima merkezde olmak durumundadır. Bazı ilimlerde Kur'anî merkeze çok daha yakın olup bazılarında biraz daha mesafe açılsa da asıl kaynak bellidir. Bu sebeple asıl kaynağın ezberde olması çalışma yapacak kişiye daha işin en başında bir kazanç olmakta, araştırma yapacağı alana ya da çalışmaya Kur'an merkezli bakabilme imkânı sağlamaktadır. İslamî ilimler ile meşgul olanlar için hafızlık neredeyse bu işin olmazsa olmazıdır.³⁰⁴ Hem lafız hem de mana bakımından sağlam olan bir hafızın beyni *mu'cemu'l-müfehres* gibi çalışır.³⁰⁵ Böyle bir hafızın yapacağı çalışma ise ilgili ayetleri bütün olarak ulaşma ve ele alma konusunda ciddi bir rahatlık sağlayacak ve harcanacak zamanı da asgariye indirecektir. Ayetleri siyak-sıbak ilişkisi içerisinde bilebilme ve bu sayede kendi çalışması ile alakalı olup olmadığını tesbit etmede hafız olmak önemli katkı sağlar. Bu sebeple eski âlimler ilim taleb edecek kişiye ilk iş olarak Kur'an'ın talimiyle ve tecvidiyle öğretilmesi lüzumlu olduğu, ardından da Kur'an'ı ezberlemesi daha sonra İslamî ilimlerde çalışması hususunu önemle ifade etmişlerdir.³⁰⁶

İslami ilimlerde yapılacak çalışmalarda hafızın öneminin farkında olan kuruluşlardan bir tanesi olan Mısır'daki El-Ezher Üniversitesi'ne talebe ve Hoca olmak isteyen kişilerin hafız olmaları şart koşulmaktadır. Çünkü din hizmetlisinin, hizmetinde daha başarılı olabilmesi, hafız olmasıyla orantılı olarak artmaktadır. Hafız olmayanların muvaffakiyetleri ise o nispette zayıf kalmaktadır.³⁰⁷

Bilindiği gibi Kur'an'ı tefsir eden kaynakların ilki bizzat Kur'an'ın kendisidir. Bir ayette mücmel olarak ifade edilmiş bir husus bir başka ayette mufassal olarak

³⁰⁴ Tayyar Altıkulaç ile 02.05.08 tarihinde İSAM'da yaptığımız mülakat.

³⁰⁵ Kur'an-ı Kerim'in kelimelerine göre düzenlenmiş M. Fuat Abdülbaki tarafından hazırlanmış Kur'an Fihristidir, tam adı; *El-Mu'cemu'l-Müfehres Li Elfazi'l-Kur'ani'l-Kerim*'dir.

³⁰⁶ Râmehurrmûzî, *el-Muhaddisü'l-fâsıl*, s. 188, 203; Hatib el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 1/ 55; Suyûtî, *Tedrib*, 2/ 5; San'ânî, *Tavdihu'l-efkâr*, 2/ 294; Sehâvî, *Fethu'l-muğîs*, 2/ 8; İbnü's-Salah, *a.g.e.*, s. 128.

³⁰⁷ Ahmet Cevdet Paşa, *Kur'an Tarihi*, s.134.

açıklanmış böylece ilahi murad ortaya konmuş olabilmektedir. Bu gibi hususları da Kur'an'ın manasına vakıf bir hafız benzer kelimelerden devam ederek çok rahat irtibat kurmakta ve ayetin izahını rahatça anlayabilmektedir. Yine araştırma yapılan konuda varsa Kur'an'da kıssa veya meselleri hatırlayarak çalışmayı Kur'an'ın verdiği misallerle zenginleştirme fırsatı da yakalanmış olmaktadır.

Yazma eser ile ilgili çalışmalarda kitaplara erişildiğinde eğer çalışmayı yapan hafız değilse müellifin cümleleri ile ayetleri ayırd ederek ayetleri yakalama imkânı yoktur. Çünkü o eserleri yazarların hemen hepsi hafız olduklarından cümlenin sonuna ayet olduğunu ve ayet numarası ya da sure adını zikretme ihtiyacı hissetmemişlerdir. Özellikle tefsire dair eserlerde ayetler çok yoğun bir şekilde geçtiğinden onu metin içinde seçebilme hafız olmayan için çok zordur. Bir konuya ayetten delil getirme hususunda da zaman zaman farklı surelerden ayetler metnin bütünlüğü içine yerleştirilmiştir. Bunu hafız olmayanın Kur'an'a vukufiyeti de sağlam değilse fark etmesi çok zordur. Yazma eserlerde geçen ayetlerin ayet olduğuna dair açıklama yapılarak not düşülmesine son dönemde hafız olmayanlar tarafından yapılan çalışmalarda rastlanmaktadır.³⁰⁸

Hafız olan kişi İslami ilimler alanında ilim talep etmeye başladığında da hıfzın birçok nimetinden faydalanır. Eski kitaplarda usûl, bildiğinden yola çıkarak bilmediğini öğretme şeklindeydi. Mesela; Arapça tahsilinde sarf ilminde bir kelimenin farklı bir kalıba girdiğinde anlamının ne olduğunu talebeye öğretirken Kur'an'ı Kerim'de bu kalıpta bir kelimenin kullanılışı delil getirilmiş ve böylece hafız olan talebenin yeni öğrenmekte olduğu ilmi, önceden iktisab ettiği hafızlık üzerine bina edilmiş olmaktadır.

İslami ilimlerde araştırma yapan kişi ana kaynaklara indiğinde müellifin ayetlere işaret eden cümlelerinden ayetleri yakalama imkânına da sahip olabilmektedir. Öyle ki, bazen sadece bir ya da birkaç kelime ile ayetlere telmihler yapılmakta ayeti bilmeyenin bu ifadeden ne kastedildiğini anlaması mümkün olmamaktadır. Araştırmacı nihayetinde burada bir telmih olduğunu anladığı için ayrıca bir araştırmaya girerek ifadeyi çözmeye çalışmaktadır. Hafız olan ise böyle bir ihtiyaç duymaz. Hafız araştırmacı hemen ayetleri tespit ederek “bu cümlede müellif falan ayetlere işaret

³⁰⁸ Masum Vanhoğlu (Fatih Müftülüğü İsmailağa Kur'an Kursu İdarecisi, İlahiyatçı-Hafız) ve Kerim Buladı (Zeytinburnu Vaizi, İlahiyatçı-Hafız) ile İstanbul Müftülüğü Meşihat Arşivinde yaptığımız mülakatta bizzat kendilerinin yapmış olduğu arşiv çalışması hakkında misal vererek zikri geçen hususlara dikkat çekti.

etmiştir” diyerek gerekirse o ayetleri geniş olarak ele almakta ama sonuçta o çalışmadan faydalanacak sonraki kişilere de bir yol göstererek onları yönlendirmiş olmaktadır.³⁰⁹

Yapılan ilmi çalışmada bir ayet-i kerime geçtiği zaman Kur’an fihristine ihtiyaç duymaksızın Kur’an’da ayetin metnini, suresini hatta bu ayetle konu olarak irtibatı olan diğer ayetlere kolayca ulaşma imkânı hafız için rahatlıkla mümkündür. Bu durum da ilmi çalışmaya hız kazandırır.³¹⁰

Sonuç olarak baştan beri zikredildiği gibi ilmi çalışmanın daha rahat, daha hata payı az ve alanına daha vakıf olarak yapılabilmesi için Kur’an hıfzının vazgeçilmez bir önemi vardır. Bu hususu bizzat bu işin içinde olanlardan hafız olanlar ifade ettikleri gibi hafız olmayanlar da eksikliğini devamlı hissettiklerinden dolayı sıkıntılarını dile getirmekte ve hatta yaşları ilerlemiş olsa da hıfza çalışmaya başlayarak bu konudaki ihtiyaçlarını gidermeye yönelmektedirler.

2. Hafızlığın Zihnî Kabiliyetlere Katkısı

Hafıza, bilgi ve deneyimlerin depolandığı ve korunduğu yer anlamına gelen bir kavramdır.³¹¹ Altı yüz sayfalık ilahi kelamı hafızaya almak ve orada saklamak olarak düşünüldüğünde hafızlığın elbette çalışıldığı yönde olumlu bir tesiri olacaktır. Hafızlık çalışmanın kişinin ezber kabiliyetinde yani hafıza dediğimiz yönünde ciddi bir gelişmeye sebep olduğu genel olarak tecrübe edenlerin ifade ettikleri bir gerçektir. Hatta hafızlığın yapılışında ilk aşamadaki ezberleme süresinin ilerleyen safhada giderek kısaldığı ve artık daha rahat ezber yapıldığı bu işin içinde olanların ifade ettikleri bir durumdur. Büyüklerin tabiriyle elbette işleyen demir pas tutmayacak, ısıldayacaktır. Hafızlık çalışması yapmış kimselerin tecrübeleriyle ifade ettikleri ortak husus,

³⁰⁹ Kur’an’ın Türk şiir ve nesrine kazandırdığı bir özellik de edebiyatımızda irsal-i mesel, istişhad, iktibas gibi adlarla anılan ve bir hususu anlatırken Kur’an ayetlerinden konuyla ilgili olanları tam veya kısmen bazen da o sureyi yahut ayeti ya da ona delalet eden bir kelimeyi zikrederek beyte, mısraa veya cümleye yerleştirme usulüdür: “Nağme-i bülbül yine remz eyledi gülşende kim / Hazihî cennatü adnin fedhulüha halidin” (Ahmet Paşa) beytinde “adn cennetleri” (20 Ta ha, 76) ibaresinin başına “hazihî kelimesi eklenmiş, ardından da “Ebedi olarak kalmak üzere oraya girin” manasındaki ayetin (39 Zümer, 73) bir parçası eklenmiştir. Böylece Sultan Bayezid için yazılmış olan bu Bahariyyede ki beyit, “Bahar geldiğinde gül bahçesinde öten bülbüllerin nağmeleri, “işte bu cennet bahçesidir, haydi oraya gir ve ebedi olarak kal” sözünün sembolik ifadesidir” anlamını vermektedir. Uzun, Mustafa, “Kur’an” (XII Edebiyat başlığı), DİA, c.26, Ankara, 2002.

³¹⁰ Mesela; insanın yaratılışı hakkında yapılan bir çalışmada bu konudaki ayetleri düşündüğümüzde birbirini tamamlar halde bir bütün olarak bir hafızın gözünde lafız farklarıyla birlikte ayetler ardı ardına sıralanacaktır. Böylece çalışmanın ana çerçevesini rahatça oluşturacak, sıra ayrıntılara gelecektir.

³¹¹ Demir, Ömer-Acar, Mustafa, *Sosyal Bilimler Sözlüğü*, s.127.

akıllarında birçok şeyin daha iyi kaldığı, unutkanlık sıkıntılarının hıfza çalışmadan öncesine ya da hıfza çalışmamış bir kimseye göre çok daha düşük seviyede olduğu, hatırda tutma yönünde zihninin işlerlik kazandığıdır. Bu aslında insan fizyolojisinin geneli düşünüldüğünde de ma'kuldür. Zira vücudun hangi kısmı çalıştırılırsa o kısmın gelişeceği, belli bir ivme kazanacağı bir vakıadır.

Hafız olmanın, Arapça ifadeleri zihinde daha rahat canlandırmaya, hatta Arapça bilgisini geliştirmeye önemli desteği olmaktadır. Gramer kurallarını açıklamak için bir cümle görüp anlamaya çalışıldığı zaman Kur'an'ın dili de Arapça olduğundan hafız, hemen benzer bir cümleyi ayetten getirerek ilgili kuralı daha rahat kavrama imkânına sahip olacaktır. Arapça konuşmaya da katkısı olmaktadır zira kurulacak cümlelerin benzeri ayetten hatırlanınca onu kalıba dökme, dil Arapçaya Kur'an kıraati sayesinde iyice yatkın hale geldiğinden telaffuz etme de rahat olmakta, daha fasih konuşmayı sağlamaktadır.

Diğer yandan hafızları sadece Kur'an-ı Kerim'in lafzını hafızasına alıp beynine ve belleğine hapseden insanlar olarak düşünülmemelidir. Hafızlık; yaşayan ve yürüyen Kur'an olmaktadır, Kur'an ahlakını yaşamaya talip olmaktadır, beyinde Allah'ın kitabını ebedî misafir olarak bulundurmaktadır. Allah Rasülü'nün sıfatlarından birine sahip olmaktadır. Bu vasıflara sahip bir insanı, zihninde muhafaza etmiş olduğu Kur'an elbette geliştirecek ve hayatının her aşamasında o Kur'an'ı terk etmediği müddetçe Kur'an da onu terk etmeyecektir.

3. Hafızlığın Kişiliğe Katkısı

Sosyal ortamda kişiliğe tesir bakımından hafızlık önemli bir iç denetim mekanizması olmaktadır. Zira ortamına göre farklılık göstermekle birlikte genellikle ülkemizde hafıza toplumunda saygı gösterilmekte,³¹² değer verilmekte ve bunun sonucunda da onu üst bir makama yerleştirerek hata yapma ihtimali düşünülmemektedir. Çünkü O, Kur'an ile uzunca bir süre meşgul olmuş ve onu zihnine yerleştirmiştir. Bu durum, hafız kişiye her davranışının model olabileceği sorumluluğuyla hareket etme zorunluluğu getirir. Aslında hafız kişi erken yaşta Kur'an

³¹² Emin Işık Hocaefendi bir dersinde çocukluğundan bir anısını aktarırken; kendisinin birdirbir oyununda hiç eğilmediğini, yani arkadaşlarının onun üzerinden atlamak istemediklerini, bunun sebebinin de kendisinin hafız olması dolayısıyla saygı göstergesi olduğunu nakletmesi o dönemde çocuklarda dahi oluşmuş olan bilinci göstermesi bakımından önemlidir.(1997 M.Ü.İ.Fak. Kur'an-ı Kerim Dersleri)

ile hemhâl olmuş ve bu ağırlığı belli ölçüde kazanmıştır. Ancak artık ona düşen hayatının diğer aşamalarında da bu sorumluluğu korumaktır. Hafızlık merasimleri de hafız olan kimsenin kişiliği üzerine önemli bir etki yapmaktadır. Toplum, bu merasimler ile Kur'an'ı hıfzetmiş kişi veya kişilerin ön plana çıkışına şahit olmaktadır. Bu da kişiye artık atacağı her adımda daha titiz olma sorumluluğunu vermektedir. Onu görenler gıpta etmektedir, hafız olduğunu duyan hayretlerini gizleyemeyip hayranlığını, özentisini ifade etmekte ve üzerine çevrilen bakışlar daha inceleyici bir hale gelmektedir. Bu durumda artık insan atacağı her adımda “ben hafızım, acaba bu yaptığım doğru mu” diyerek atacağı her adımda bir kere daha düşünme ihtiyacı doğurmaktadır.

Hıfzın muhafazası meselesi, hıfzın yapılmasından daha da mühimdir. Bu bir gereklilik olarak hafızlığına başladığı günden itibaren hafızın beynine, ilk ezberlediği ayetlerle beraber yerleşen bir husustur. Zira hafız hocalarının talebelerine her zaman söylediği bir tavsiyeleri vardır; “Hafız olabilmek değil, hafız ölebilmek önemlidir.”³¹³ Sorumluluk sahibi bir hafız bunu önemser ve yine hafız hocaların tavsiyesi olan her gün bir cüz okuma alışkanlığını edinir. Bu da kişiye manevi anlamda güzellikler getirir, günlük hayatını Kur'an ile iç içe yaşama imkânı sağlar. O sabah okuduğu cüzü gün içinde, boş vakti oldukça tekrar edecek hatta anlamına da vakıf bir kimse ise her okuyuşunda hayatından bir şeyler bulacaktır. Bu da hayatı Kur'an ile yaşama nimetini insana lütfetmektedir.

Hafızların kişiliği hakkında ayrı bir dünya olduklarını söylemek hiç de zor değildir. Onların önde gelen özelliklerinden birisi de şüphesiz sabırlarıdır. Çünkü hafızlık ortalama iki yıl süren bir faaliyettir. Bu süre içerisinde anlamını bilmedikleri bir metni kurallarına uygun olarak ve tek bir harfini dahi değiştirmeden ezberlemeye talip olmuşlardır. Bu sabır olmadan olabilecek bir şey değildir. Her ne kadar günümüzde hafızlık yapma yaşı önceki döneme göre yükselmiş olsa da genel olarak yaşlarının çok da büyük olmadığını göz önünde bulundurursak gerçekten sabır, bu güzel çalışma için belki de diğer çalışmalardan çok daha elzemdir.³¹⁴ Yapılan işin önemi ve kutsiyeti büyük olunca nefis, uzaklaştırmaya engellemeye daha da fazla uğraşır. Bu vehimlerden kurtulmak ise ancak bilinç ve sabır ile mümkün olur.

³¹³ Temel, Nihat, *Nasıl Hafız Olunur, Nasıl Hafız Ölüyor, Hikmete Çağrı Yaratın Rabbinin Adıyla Oku*, İstanbul Müftülüğü Kültür Yayınları, s.58.

³¹⁴ Yazıcılar, Süleyman, Ragıp, *21. Yüzyılın Dehaları: Hafızlar*, Genç Dergisi, 2007, Ağustos, Erkam Yayınları.

Hafız olan ve hayatını da Kur'an çizgisinde yaşamaya çalışan bir müslüman hakkında çok rahat ifade edilebilir ki ömrünün her aşamasında, dünyevi sıkıntılarında bir çıkış yolu, bir ilahi destek hissetmekte, hayatının her alanını Kur'an'ın bereketi kuşatmaktadır. Hiç umulmadık kapıların açıldığı, nice sıkıntılarda Cenab-ı Hakk'ın yardımını yakınında hissettiği bilim ile izah edilemese de hafızların tecrübelerinden bildikleri ve ifade ettikleri şüphesiz bir gerçektir. Cumhuriyet devrinde bir köy hocaı olan Kutuz Hoca, 1942 yılında askerlik vazifesini yerine getirmek üzere gider. Ramazan ayına geldiklerinde kışlanın bahçesinde teravîh kıldırılmaya bir keresinde kendisi geçer. Bölük komutanının da nöbetine rastlayan o gecede kendisini fark etmesi, Hocayı çağırması ve nerede, ne kadar okuduğunu, hocasının kim olduğunu, mektebe gidip gitmediğini sorduktan sonra emir erine dönerek; "Bu hafız yalnız talime çıkacak, nöbet dahil başka hizmetler ona kimse vermeyecek, vakit namazlarını da kıldırarak, üstü başı temiz olacak" demesinden sonra hoca efendi; "Komutanın bu emriyle çok rahat ettim. Kur'an-ı Kerim'in bir lütfu idi bu." diyerek hayatındaki bereketten sadece bir misali bize aktarmıştır.³¹⁵ Bu durum hafıza adeta "hâzâ min fadli rabbî"³¹⁶ ayetini tekrar hatırlatmaktadır.

B. HAFIZLIĞIN TOPLUMSAL AÇIDAN KİŞİYE KATKILARI

1. Dini Tebliğ ve İrşad Açısından Değerlendirilmesi

Dinimiz İslam en son ve en mükemmel din olduğundan evvelki dinlerden farklı ve önemli bir özelliği de din adamı sınıfının olmaması, dolayısıyla da her inananın aynı zamanda dininin görevlisi olmasıdır. Bu durum mü'mine cahil olma ihtimali bırakmamaktadır. Zira o inandığı dini hem yaşayan hem de anlatan konumundadır. Sade bir mü'min için durum böyleyken din bilgisi ve eğitimi sahasında uzmanlaşarak din hizmetini tek vazife olarak üstlenen ve bunun için sürekli sosyal hayatta tebliğ yapma konumunda olan kişi için daha geniş bilgiye sahip olmak daha önde bir sorumluluktur. Din Görevlisi makamındaki kişiye bulunduğu her ortamda İslam'ı temsil eden kişi olarak bakılmakta, her hali ve davranışı incelenmektedir. Üstelik potansiyel olarak her an alanında konuşması, bilgi vermesi kendisinden istenebilir.

³¹⁵ Kara, İsmail, *Kutuz Hoca'nın Hatıraları*, s.103.

³¹⁶ (27) Neml, 40.

Dini hitabetin temel kaynağı Kur'an'dır. Öyleyse Kur'an'ı ezbere bilmek temel kaynağa tam anlamda sahip olmak anlamına gelir. Yüce Allah, kullarına öğüt vermeyi, mü'minlere öğüdün fayda vereceğini³¹⁷ buyurduktan sonra bu öğüdün de Kur'an ile olacağını³¹⁸ bizzat kendisi açıklamıştır. O halde bir hatip için konuşacağı konudaki ayetleri öncesi, sonrası, doğrudan veya dolaylı bağlantısı olan ayetler ile bir bütün olarak zihinde sahip olmak muhakkak ki ona konusu hakkında daha rahat konuşabilmeyi, daha donanımlı olmayı ve daha doyurucu bilgi vermeyi sağlar. Kürsüde ağızdan bir kere çıkamı bir daha geri alma imkânı yoktur. Bu sebeple söylenecek her kelime büyük önem arz etmektedir. Söylenenler Allah'ın keliması olunca endişeye mahal kalmamaktadır. Sorulan bir soruda, ya da daha önce öğrenilmiş kesin olmayan bir bilgi hakkında soru sorulduğunda cevap verme noktasında hafızın bitmeyen bir sermayesi vardır. Ayet böyle buyuruyor denildiği zaman muhatap tatmin olmuştur, artık onun üzerine söylenecek söz yoktur. İnanan için en kuvvetli delil getirilmiş, söz bitmiştir. Ezbere bilinmediği zaman bir konu ile ilgili ayet okuyabilmek çoğu kimse için zor iken hafız için birçok konuda birkaç ayeti ardı ardına sıralamak dahi çok kolaydır. Yapılan istatistikî bir araştırmaya göre başarılı bir vaizin özellikleri bizzat vaizlere sorulmuş, ilim sahibi olmak, ihlâs, amel, hitabet, sürekli okumak gibi cevapların yanında Arapça bilen ve hafız olmanın da gerekli olduğu görüşüne yer verilmiştir.³¹⁹

Resulullah (s.a.s.)'in dönemine bakıldığında "irşad ekibi" olarak nitelendirebileceğimiz Bi'r-i Maune vakasında dini anlatmak üzere gönderilen sahabîlerin hafız olduğu kaynaklardan bilinmektedir.

Sosyal bir ihtiyaç nedeniyle -ki bu, düşün, cenaze, tebrik v.b. her türlü durum olabilir- bir ortamda bulunulduğunda orada dini bilen kişi vasfıyla Kur'an okuması veya günün anlamı hakkında söz söylemesi istendiğinde hafız kişinin işi hafız olmayana göre daha rahattır. Düşünde ise tilavet edeceği ayetleri ona göre, cenazede ise ona göre seçerek okur. Sonrasında da okumuş olduğu ayetlerin anlamı hakkında konu açılarak hem hatip açısından ciddi bir rahatlık hem de dinleyen açısından manevi bir doyum ve

³¹⁷ "Bununla beraber yine de hatırlatıp öğüt ver! Zira gerçeği hatırlatıp nasihatte bulunma, inananlara ve inanacaklara fayda verir." (51) Zariyat, 55.

³¹⁸ "Biz onların aykırı iddialarını pek iyi biliyoruz, ama sen onları kuvvet kullanarak imana getirecek bir zorba değilsin. Sen sadece uyarıcı bir elçisin. Senin yapacağın iş, sadece tehdidimden endişe edecek kimseleri Kur'an ile irşad etmektir." (50) Kaf, 45.

³¹⁹ Bayraktar, Mehmet, Faruk, *Türkiye'de Vaizlik*, s.31,

huzur sağlanmış olur. Söz gelimi halk arasında yaygın kanaat olan Yasin suresini sadece ölümlere okuma anlayışı ile ilgili aynı surede geçen Kur'an'ın dirileri uyarmak için indirildiğine dair ayet³²⁰ mealini aktarmak dinleyen açısından son derece çarpıcı olabilir. Üstelik böyle ortamlar oraya iştirak etmiş insanların duygusal hassasiyeti sebebiyle onları irşad açısından yararlanılabilecek iyi bir fırsattır. Bu yapılan faaliyetin sonunda sorular yöneltildiği takdirde hemen cennet ve cehennemle ilgili ayetler göz önüne gelir. Kişi özgüven sorunu yaşamadan hafızlığın lütfu ile bu ayetler ve anlamları üzerine soruları rahatça cevaplayabilir.

Diyelim ki hafız, insanların dünya meşgalesine çokça dalmış olduğu bir ortama girse, hemen aklına Kasas suresinin 76. ayeti³²¹ gelir. Oradaki insanları Karun'un kıssası ile uyarır. Dağda, kırdan, bayırda beraberinde insanlarla gezerken kâinatın yaradılışı ile ilgili ayetleri hatırlar ve beraberindekilere aktarabilir.

Hafız olan kişi diğer din mensuplarıyla da görüşme yaptığında onlarla konuşması hafız olmayan bir kimseye göre daha rahattır. Çünkü Kur'an geçmiş ümmetlerden de bahseder. Onların durumlarını ortaya koyar. Dolayısıyla hafız bu ayetleri de ezbere bildiği için Ehl-i Kitap olan kişiye Kur'an'ın hakemliğinde bilgi sunar. Ayet metinleriyle delil getirerek izah eder.

Kısacası hafızlık tebliğ ve irşad alanında da kişiye Kur'an merkezli bir bakış açısı kazandırmaktadır. Burada bahsi geçen kazanım elbette hafız olmayan için imkânsız değildir. Ancak hafız açısından durumun çok daha rahat olduğu şüphesizdir.

2. Dinî Meselelere Çözüm Getirme Açısından Önemi

Kur'an son ilahi kitap olması sebebiyle kıyamete kadar insanoğlunun yaşayacağı her sıkıntıya veya başına gelecek her şeye dair çözüm onda vardır. Ayetin ifadesiyle kuru, yaş³²² hiçbir şey onda açıklanmamış olarak bırakılmamıştır. İnsan

³²⁰ (36), Yasin, 70.

³²¹ “Yoldan sapanlardan biri olan Karun da Mûsa'nın ümmetinden olup onlara karşı böbürlenerek zulmetmişti. Ona hazineler dolusu öyle bir servet vermiştik ki o hazinelerin anahtarlarını bile güçlü kuvvetli bir bölük zor taşırdı. Halkı ona: "Servetine güvenip şımarma, böbürlenme! Zira Allah böbürleneni sevmez!" demişti.”(28) Kasas, 76.

³²² (6) En'am suresi, 59. Ayetinde; “Bilinmeyen nice hazineler ve görünmeyen gayb âleminin anahtarları O'nun yanındadır. Onları Kendisinden başkası bilemez. Karada ve denizde ne varsa hepsini O bilir.

günlük hayatında çeşitli olaylarla karşı karşıya kalır. İşte bu doğal hayat akışı içerisinde genel akışa bir bütün olarak Kur'an'î bakış açısına sahip olabilmek mü'min için çok önemlidir. Bu durum ilahi vahye vukufiyet ile alakalı bir durum olsa da şüphesiz bu vukufiyetin en iyi seviyesi onu ezbere bilmektir.

Kul bir sıkıntıya maruz kalınca teselliyi ayetten hatırlar.

قُلْ لَّنْ يُصِيبُنَا إِلَّا مَا كَتَبَ اللَّهُ لَنَا هُوَ مَوْلَانَا وَعَلَى اللَّهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ

*De ki: "Allah bizim hakkımızda ne takdir etmiş, ne yazmışsa başımıza ancak o gelir. Mevlam'ız, sahibimiz O'dur. Onun için müminler yalnız Allah'a dayanıp güvensinler."*³²³

لَكَيْلَا تَأْسَوْا عَلَى مَا فَاتَكُمْ وَلَا تَفْرَحُوا بِمَا آتَاكُمْ وَاللَّهُ لَا يُحِبُّ كُلَّ مُخْتَالٍ فَخُورٍ

*Bu da, elinizden çıkan şeylerden dolayı gam yememeniz, Allah'ın size nasib ettiği nimetlerle de şımarmamanız içindir. Allah övünüp duran, kibirli, kendini beğenmiş kimseleri sevmez.*³²⁴

Bu ayetler zihinde canlı olunca kul bilir ki; Allah'ın dediğinden başkası olamaz. O zaman tevekkülü ve imanı artar, sıkıntısına çözüm olur. Olaylara takılıp kalmaz, daha ötesini görür, onlarla ilgili yorumlar yapar ve bu sayede canlanmış olur.

Ölüm olayını yaşayınca hemen; *"Nerede bulunursanız bulunun: Sağlam, yüksek kulelerde, (hatta eflâke ser çeken) gökteki yıldız burçlarında bile olsanız, ölüm mutlaka size yetişir."* Onlara bir iyilik ulaşınca *"Bu, Allah'tandır"* derler. Bir fenalık gelince *"Bu, senin yüzündendir"* derler. De ki: *"Hepsi de Allah tarafındandır."* Fakat bu adamlara ne oluyor da, söz anlamaya bir türlü yanaşmıyorlar?³²⁵ Ayeti göz önüne gelir ve ayetin tesellisi aynı zamanda sıkıntısının çözümü olur. Yine hayatın her safhasında; örneğin mirasla, nikâhla, boşanma ile ilgili meselelerde o konulara dair ayetler göz önüne gelir ve sıkıntılara çözüm olur. Daha sıkıntılı meselelerde, psikolojik

O'nun haberi olmadan bir tek yaprak bile düşmez.Yer altı tabakalarının karanlıkları içindeki tek bir tane, hâsılı yaş ve kuru hiç bir şey yoktur ki açık, net bir kitapta bulunmasın." buyrulmaktadır.

³²³ (9) Tevbe, 51.

³²⁴ (57) Hadid, 23.

³²⁵ (4) Nisa, 78.

sorunlarda ilgili ayetler göz önüne gelir. Ayetler sayısınca misal vermek mümkündür. Zira Kur'an şifa ve rahmet olarak gönderilmiştir.³²⁶ Problemlere çözüm getirmede burada özellikle kişinin kendi içinde veya yakın çevresindeki problemler açısından konuyu ele aldık. İnsanları dini konuda bilgilendirme ve aydınlatma hususu, farklı açıdan dini tebliğ ve irşad ile ilgili başlıkta ele alınacaktır.

Yukarıda bahsedilen Kur'anî murakabe olarak da anlayabileceğimiz durum aslında esas olarak kişinin hafızlığının sağlam olmasıyla daha da geçerlilik kazanır. Neticede her ne olursa olsun hafız hıfzını sağlam tutabilmek için ayetleri tekrar edecektir. Bu durumda da ayetler diliyle birlikte gündeminde de devamlı olacağından bir anlamda Kur'an, hafızını boş bırakmayacak, devamlı gözetim altında tutacaktır.

3. İbadetlerin İcrası Açısından Önemi

Allah Teâlâ insanlığa gönderdiği son kitabını, değişik isimlerle adlandırmış olup, bunların en meşhurları el-Kur'an ve el-Kitab kelimeleridir. El-Furkan (doğruyu eğriden ayırd eden), et-Tenzil (kısım kısım indirilen vahy), ez-Zikr (şeref), en-Nur, er-Ruh, eş-Şifa gibi Kur'an'dan alınan ve sayıları, bazı âlimlerce 55'e, hatta 90'a iblağ edilen isimleri de vardır ki, bunların ekserisi isim olmayıp, aslında onun özelliklerini belirten vasıflarıdır.³²⁷

Kur'an kelimesi en tercih edilen fikre göre, lisanda *tilavet* etmek manasına gelen *kara'e* fiilinden fu'lan vezninde masdar olup "tilavet etmek, okumak" demektir. Mesela el-Kıyame, 17-18 ayetlerinde bu mana vardır. Burada daha ziyade ezberden okumak söz konusudur. İstilah olarak Kur'an'ın "efradını cami aghyarını mani" tarifi şöyledir: "Hz. Muhammed'e vahy yoluyla indirilmiş, mushaflarda yazılmış, tevatürle nakledilmiş, tilavetiyle ibadet edilen mu'ciz kelimdir."³²⁸

Kur'an'ın tanımı yapılırken zikredilen vasıflarından bir tanesi de tilavetiyle ibadet edilen bir kitap olmasıdır. Diğer ilahi kitaplardan farklı bir özelliği olarak Kur'an-ı Kerim sadece okumakla da ibadet sevabı alınacağı ayet ve hadislerde haber verilmiştir.³²⁹ Bu konuya iki farklı yönden bakmak mümkündür; İlki Kur'an tilaveti ibadetini ele alarak ve bu ibadetin yapılışında hafız olmanın önemi üzerinde durarak,

³²⁶(17) İsra, 82.

³²⁷ Yıldırım, Suat, *Kur'an İlimlerine Giriş*, s.37.

³²⁸ Yıldırım, Suat, *a.g.e.* ve yer.

³²⁹ (27) Neml, 92, (73) Müzzemmil, 4, (16) Nahl, 98.

ikincisi de diğ er ibadetlerin muhtevasında Kur'an tilavetine duyulan ihtiyaçtan dolayı hafız olunarak bu ibadetlerin nasıl daha da zenginle e eği hususuna dikkat çekilerek konuya yaklaşılabılır. Kur'an Tilaveti hususunu genişliğine binaen müstakil bir başlık altında ele almayı daha uygun bulduk. Bu nedenle burada tilavet hususuna değineceğiz.

Kur'an tilaveti müstakil bir ibadet olarak dini ya ayı ımızdaki yerini ve devamlılığını korumaktadır. Özellikle Ramazan ayında mukabele geleneğimiz bunun en önde gelen misallerindendir. Mukabele her Ramazan ayında Mü'minlerin devam edegeldikleri ibadetlerinden olmuş, son dönemlerde bu geleneğe bir de meal okumaları ilave edilerek bu ibadet aynı zamanda muhtevanın anlaşılması yönünde bir çalışmayı da kendisine katarak daha da anlam kazanmıştır. Mukabele karşılıklı okuma anlamını ifade eden bir kavramdır. Kavramın İslam Tarihi içerisindeki doğuşu ve tatbiki daha önce geçtiği için tekrara ihtiyaç duyulmamıştır. şu hususa dikkat çekelim ki, mukabele'nin ilk şekli olan arza olayında tarafların ikisi de hafız idi. Aynı zamanda iki hafız olan Cebrail (a.s) ve Hz Peygamber (s.a.s.)' in karşılıklı okuması olan bu eylem bize bu geleneğin en güzel hafız olarak yapılacağını göstermesi bakımından önemlidir. Yine son arzada bulunduğu ifade edilen sahabe Zeyd ibn Sabit de hafız idi. Kimsenin itiraz edemeyeceği bir vakadır ki mukabele geleneğinde hafız okuyucunun olması hata payını en aşağıya indirir. Tabi burada ve çalışmamız boyunca zikri geçen "hafız" vasfı "olması gereken sağlam hafız"ı nitelemektedir.

Kur'an- Kerim'de Resulullah (s.a.s)'in Allah Te    'ya "Kur'an'ı terk edilmiş bıraktılar" şikâyetinde bulunduğu ümmetten olmamanın ilk çaresi devamlı Kur'an okuyan bir mü'min olmaktır.³³⁰ Kur'an'ın bir adının da zikr olması belki de onun dilde tesbih haline getirilmesi gerekliliğini bize kısa yoldan hatırlatmaktadır. Kur'an, mü'min için başucundan ayırmayacağı her dem hemhal olacağı, zihninde daima manası hakkında tefekk r  sürdüreceği ve dilinde vird edineceği hayat kitabıdır. Bu sebeple ona bir bütün olarak hâkim olması, muhtevasından gerek genel, gerekse ayrıntılar anlamında ne kadar haberdar olduğuyla ilgilidir. şşte bu haberdar olmanın en kısa ve etkin yolu sağlam bir hafız zihnine sahip olmaktır.

Diğ er ibadetlerin yapı ında, en başta namazda; namazın r kunlarından olan kıraat için en azından belli bir miktarı ezbere bilmek farz-ı ayn'dır. Dolayısıyla her

³³⁰ (25) Furkan, 30.

müslümanın belli bir miktarı ezbere bilmesi zaruridir. Bilindiği gibi namazda Kur'an okunurken Fatihadan sonra okunacak ayetler hususunda Kur'an'ın tamamından, ayetin ifadesiyle "kolayımıza gelenden" okumamız emredilmiştir. İşte bu okumanın miktarı hakkında Resulullah (s.a.s.)'in uygulamalarına baktığımızda onun kıraati uzun tuttuğunu görüyoruz.³³¹ Çünkü Resulullah (s.a.s.)'in zihninde ayetlerin tümü mevcut idi. O aynı zamanda Kur'an'ın ilk hafızı idi. Okuduğu ayetlerin hafızasında sona ermesi diye bir şey söz konusu değildi. Kur'an okumak Allah Teâlâ ile konuşmak olduğuna göre O da Rabbi ile konuşmasını uzun tutmayı elbette seviyordu. O'nun bu tavrına dair rivayetlere sahih kaynaklarda çokça rastlamaktayız:

Ebü Bürde (r.a.) anlatıyor: "Resulullah (s.a.s.) sabah namazında altmış-yüz arasında âyet okurdu."³³²

Câbir İbnu Semüre (r.a.) anlatıyor: "Resulullah (s.a.s.) sabah namazında Kâf ve'l-Kurâni'l-Mecîd ve benzeri bir sure okurdu. Aleyhissalâtu vesselâm diğer namazları kısa kıldırırdı."³³³

İbnu Abbâs (r.a.) anlatıyor: "Resulullah (s.a.s.) cuma günü, sabah namazında Elif-lâm-mim Tenzîl es-Secde ve Hel etâ alâ'l-insânî hînun mine'd-dehr surelerini okurdu. Yine Resülullah (s.a.s.) cuma namazında Cuma ve Münâfikün surelerini okurdu."³³⁴

H. Enes (r.a.) anlatıyor: "Resulullah (s.a.s.) buyurdular ki: "Ben, uzun tutmak arzusuyla namaza başlarım. (Namazı kıldırırken) bir çocuk ağlaması kulağıma gelir, çocuğun ağlamasından annesinin duyacağı elemi bildiğim için namazı uzatmaktan vazgeçerim."³³⁵

İmamet hususunda en ehil olma bakımından İslami geleneğe baktığımızda Kur'an'ı en iyi okuyanın öne geçtiğini görüyoruz.

³³¹ Bunun aksi durumlar da mevcuttur. Ancak bu genelde cemaatte beşeri herhangi bir sebebe bağlı bir rahatsızlık olduğunu fark etmesi halinde olmuştur. Özellikle sabah namazlarında kıraati uzun tuttuğu rivayetlerde zikredilmektedir.

³³² *Nesâî, İftitah* 112; *Buhârî, Mevâkât* 11,13, 39, *Ezân* 104; *Müslim, Mesâcid* 2,16.

³³³ *Müslim, Salât* 168.

³³⁴ *Müslim, Cuma* 64; *Ebü Dâvud, Salât* 218; *Tirmizî, Salât* 375.; *Nesâî, Cuma* 38; *İftitah* 47.

³³⁵ *Buhârî, Ezan* 65; *Müslim, Salât* 189, 196; *Tirmizî, Salât* 175, 276; *Nesâî, İmâmet* 35.

Ebu Sa'îd (r.a.) anlatıyor: "Resulullah (s.a.s.) buyurdular ki: “(Namaz kılacaklar) üç kişi iseler içlerinden biri imam olsun. İmamlığa en ehil olan Kur'an-ı Kerim'i en iyi okur olandır.”³³⁶

İbnu Abbas (r.a.) anlatıyor: "Resulullah (s.a.s.) buyurdular ki: “Sizin için hayırlınız ezan okusun, kurrâ olanınız da imam olsun.”³³⁷

Resulullah (s.a.s.)'in bu fiilini örnek alan ümmet de bu hususta gayretini sürdürerek hatimle namazlar kılmış, kıldırmışlardır. Ramazan ayı dini hayat açısından başlı başına bir konudur. Özellikle de teravih namazlarında hatimle kıldıran camilerin günümüzde de sürüyor olması ve ümmetin de bu namaza cemaat olmaya gayret etmesi memnun edicidir.³³⁸ Hatimle teravih kılmaya benzer bir uygulamanın Peygamberimiz (s.a.s.)'in hayatında olmamasına karşın, erken dönemlerde başlayan bir gelenek olduğu anlaşılmaktadır.³³⁹ Nitekim tabiinden Said ibn Cübeyr'in Kâbe'de kıldığı namazın bir rekâtında Kur'an'ı tamamen okumuş olduğu rivayeti,³⁴⁰ onun hafız oluşuna ve daha o dönemlerde hatimle namaz kılma âdetinin varlığına açıkça işaret etmektedir. Bu maneviyat yüklü ibadeti bir kıldıran imam bir de imama uyan cemaat açısından ele alalım. Öncelikle kıldıran imam hafızdır. Ancak İmamın bir beşer olarak unutma ihtimali dikkate alınmış ve hatırlatacak “fatih” diye isimlendiren, (yani takıldığında imamın önünü açan) bir hafız cemaat de onun hemen arkasında bulundurulması ihmal edilmemiştir. Böylece hafız olma hasebiyle başkalarının ibadetlerindeki eksiklikleri düzeltme yönü de ortaya çıkmaktadır. Bu güzel gelenek sadece ramazan ayında teravih namazlarıyla sınırlı kalmamış sair zamanda vakit namazların da hatimle namaz kıldırma usulü hafız din görevlileri tarafından uygulanmıştır. Bu, bazen sadece sabah namazlarında okuyarak o camiye sabah namazına devam eden kişinin belli bir süre içinde bir hatim ile namaz kılmış olması şeklinde bazen de cehri okunan namazlarda

³³⁶ *Müslim, Mesacid*, 289; *Nesâî, İmâmet*, 5.

³³⁷ *Ebu Dâvud, Salât*, 61.

³³⁸ Bir İmam-Hatip Lisesi meslek dersi öğretmeni (Kadıköy İ.H.L.; Nazif Yılmaz)hafız olan öğrencilerin hatimle teravih kıldırma konusunda tatbikat yapmak ve bu vesileyle talebelerin hıfzının taze kalmasını sağlamak amacıyla cesaretlerine göre dörder, sekizer rekat kıldırarak üç ya da dört kişinin imametiyle kendi rehberliğiyle ramazan ayında teravih namazının kılınmasını sağlamışlardır.(İstanbul-Sultanbeyli ilçesi Kumrulu Camii)

³³⁹ Çimen, Abdullah Emin, *Hafızlık Müessesesi, Ülkemizdeki Hafızlık Çalışmalarıyla İlgili Bazı Değerlendirmeler ve Hafızlığın Sağlamlaştırılmasında Bir Metod Denemesi, Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, İstanbul, 2007, sayı.18, s.108.

³⁴⁰ *Tirmizi, Kıraat*, 11.

(akşam, yatsı, sabah) hatim takip ederek bir yıldan daha kısa sürede hatim edilmesi şeklinde gerçekleştirilmiştir.³⁴¹

Din görevlisinin hafız olması cemaat nazarında saygınlığının artmasını beraberinde getirmektedir. Zira O, bu vasfı ile namazın farzlarından olan “kıraat” ruknünü azami kalitede gerçekleştirebilme yeteneğine sahiptir. Namaz sureleri diye isimlendirdiğimiz Fil suresinden sonrası ile ya da bu kadar dar olmasa da zihnindeki ezber miktarı ile sınırlı kalma durumunda değildir. Hafız olup Kur’an’ı bir bütün halde farklı surelerden farklı ayetler olarak okuyorsa cemaatin de bu imamın arkasında namaz kılma konusunda daha gayretli olduğunu görmekteyiz. Edinilen tecrübeler hafız olan din görevlilerinin cemaatin Kur’an ezberlemeye iştiağını arttırma hususunda güzel bir model olduğunu göstermiştir. Daha da önemlisi yakınında hafız din görevlisi gören kişi, kendi hafız olamasa da çevresine bu hususta telkinde bulunma ve çocuk ya da torunlarından hafızlık eğitimine teşvik etme ve onları hafız yapma hususunda insanların gayret etmelerine sebep olmuştur.³⁴² Nitekim Mushaftaki secavendler hakkında da bu husus göz ardı edilmemiştir. Bazı ayetlerin sonlarında görülen “ayn” harfi zikredilen mevzunun orada noktalandığını dolayısıyla özellikle hatimle kılınan namazlarda rukû’a gidilmesinin uygun olduğunu belirleyen işaretler.³⁴³ Arapçadaki rukû kelimesinin son harfi olan “ayn” kullanılarak bu hususa işaret edilmiştir.³⁴⁴

Uzun yıllardır hafızlarla yapılan uzun çalışmalar neticesinde şu rahatça söylenebilir ki; Hafız olan imam ve müezzinler istisnalar hariç İlahiyat Fakültesi mezunları da dâhil olmak üzere hafız olmayan hemen hemen tüm imam ve

³⁴¹ Şüphesiz bu hususta ülkemizde pek çok misal mevcuttur. Fakat burada misal olması bakımından Fatih Camii İmam-Hatipleri Osman Şahin ile Esad Şahin Hoca Efendiler ile Bahçelievler Aksa Camii İmam-Hatib’i İbrahim Buladı ve Müezzini Servet Dülger Hoca Efendiler zikredilebilir. Verdikleri bilgilere göre her biri ayrı hatim takip etmekte, sadece cehri namazlarda okuyarak ortalama altı ile sekiz ay arasında bir hatimi tamamlamaktadırlar.

³⁴² Masum Vanlıoğlu (Fatih Müftülüğü İsmailağa Kur’an Kursu Yöneticisi, İlahiyatçı-Hafız) ve Dr. Kerim Buladı (Zeytinburnu Vaizi, İlahiyatçı-Hafız) ile İstanbul Müftülüğü’nde 08.04.2008 tarihli mülakat.

³⁴³ Çetin, Abdurrahman, *Kur’an İlimleri ve Kur’an-ı Kerim Tarihi*, s.152.

³⁴⁴ Bu hususun uygulamadaki misali olarak, İstanbul, Bahçelievler, Aksa Camii Müezzini “ayn”lara riayet etmeye gayret ederek yatsı ve sabah namazlarını kıldırmaktadır. Bu durumda bazen bir sayfaya yakın bazen de daha fazla miktar bir rekât da okunabilmektedir. Daha fazla uzun olduğu yerlerde bölme yoluna gidilmektedir. Ayrıca kerahate de dikkat edildiğinden sonraki rekatta öncekinden fazla okumamak için de bölündüğü vaki olmaktadır.

müezzinlerden kur'an'ı daha güzel okumaktadırlar. Bu açıdan özellikle mihrap hizmetinde hafızların daha verimli görev yapma ehliyetlerinde şüphe yoktur.³⁴⁵

Kur'an'ı Kerim'deki ezber miktarı fazla olan ya da hafız olan kişi cemaat olduğu zaman da ayrı bir güzellik yaşanmakta, bu kişinin ezber bildiği ayetler okunduğunda adeta yakın bir tanıdığı ile karşılaşmanın verdiği mutluluğu hissedercesine ibadetten alınan manevi lezzeti katlanmakta, tilaveti dinlerken şuur en üst derecede hissedilmekte ve yaşanmaktadır.

Cemaat haricinde namazı münferit olarak kılacak kişi açısından düşünüldüğünde kıraat bilgisi açısından yeterli olmak, en iyi şekliyle hafızlık sayesinde mümkün olur. Çünkü talim ve tecvit bilgisinin oturması ve doğru uygulanmasının en iyi şekli ezber sayesinde mümkün olur. Hafız tilavet edeceği ayetleri daha önce yüzlerce defa okumuş ve yanlış varsa hocası tarafından düzeltilmiştir. Dolayısıyla kıraat kolaylığı vardır. Ayrıca Kur'an okumadaki çeşitlilik ve zenginlik konusunda da en üst seviyede olunacağı ve namazın sınırlı birkaç ayetle kalmaktan uzaklaşacağı, ibadete ruh kazandırma bakımından faydalı olacağı malumdur. Akıcı bir Kur'an okuyuşu kişiyi manevi haz verme ve namazın şuuruna erme bakımından da üstün kılacaktır. Ayrıca manasını bilen bir hafız ise namazda manası üzerinde tefekkür ederken ayetleri bir bütün olarak düşünebilmekte ve siyak-sibak bağlantısını rahat kurabilmekte, böylece daha iyi bir tefekkür ile namazdaki şuur daha üst seviyeye çıkabilmektedir. Dolayısıyla hafız bir kişinin namazı ile hafız olmayan kişinin namazı arasında zikri geçen farklılıklar olabilmektedir.³⁴⁶

Hac ibadetini ele alarak düşündüğümüzde ve bu ibadet esnasında hafız olmanın katkılarına baktığımızda en başta Hacdaki mekân aynı zamanda Kur'an-ı Kerim'in nüzul ortamıdır. Nüzul sebepleri bu mekânlar ve yaşananlar hakkında bilgiler üzerine kuruludur. Dolayısıyla hac ibadeti bize Kur'an'ın muhtevasındaki birçok teorik bilgimizi yerinde görerek daha iyi anlama imkânı sağlar. Bize adeta nüzul ortamını yaşatır. Arafat'ta Hz. Âdem ve yeryüzüne indirilişi ile ilgili ayetleri, tavafta Hz. İbrahim ve oğlu İsmail ile Kâbe'yi inşa edişi ve bu esnadaki dualarını hatırlarız. Orada attığımız her adım Kur'an ayetleri ile daha bir anlam kazanır.

³⁴⁵ Çimen, Abdullah Emin, *Hafızlık Müessesesi, Ülkemizdeki Hafızlık Çalışmalarıyla İlgili Bazı Değerlendirmeler ve Hafızlığın Sağlamlaştırılmasında Bir Metod Denemesi*, s.140.

³⁴⁶ Pakdil, Ramazan (D.İ.B.Pendik Haseki Eğitim Merkezi Kıraat Bölümü Hocası) ile 11.04.08 tarihinde yaptığımız mülakat.

Hacdaki meşguliyet anlamında gerek tavafta gerek Arafat'ta gerekse diğer ziyaretlerde Kur'an tilaveti bakımından hafız açısından ciddi bir kolaylık söz konusudur. Ayetlerin tamamı zihinde olunca hatim yapmak hafız olmayana göre elbette daha kolay olacaktır. Tavafta okunan duaların çoğunun, ayetlerdeki peygamber dualarından oluşması sebebiyle bu duaları okumada da önemli bir rahatlık olacaktır.

Hac ibadetinde din görevlisi kişinin hafız olduğunu ve orada hacılara dini bilgi ve rehberlik konusunda yardımcı olduğunu düşünürsek yine hafız olmayan ile önemli farklılıklar ortaya çıkacaktır. Ziyaret yerlerinde yapılan bilgilendirmelerde hafız görevli anlattığı konudaki ilgili ayetin metnini hemen konuşma arasında zikrederek hem anlatımını zenginleştirmekte, hem de daha müdellel kılmaktadır.³⁴⁷ Çeşitli mekânlarda hüsn-ü hat sanatıyla yazılmış olan ayet-i kerimeleri okuma konusunda da hafızın işi daha kolaydır. Yazı ne kadar karmaşık görünse de hafız oradaki bir ya da iki kelimeyi çıkardığında devamını ezberinden getirerek o ayetin oraya yazılmasındaki maksadı, mekânla ilgisini ayetin anlamıyla bütünleştirerek çok rahat açıklama imkânına sahip olur.³⁴⁸ Asıl olan Yaratıcının rızasıdır ancak insanların takdirleri de azımsanmayacak derecededir. Yine yapılan dualarda da dua ayetlerinin rahatça okunması etkisi ve daha makbul dua olması bakımından mühimdir. Hocanın rahatça hatim okuması ve cemaatin de buna iştirak etmesi hac ibadetini sevap bakımından daha kıymetli hale getirmektedir. Kur'an bu ibadete ayrı bir bereket getirmekte, vaaz, sohbet, geziler hepsinin ayrı bir yeri olmakla beraber tilavetin yeri hep en önde olmaktadır. Umre ibadeti de hac ile yakınlığı bakımından burada ayıca ele alınma ihtiyacı olmamakla beraber Kâbe'de ki Teravih namazlarına katılma imkânı bulmuş bir kişi, bir de hafız ise bu namaz imamın okuyuşundaki güzel ahenk ile de birleşince manevi güzelliği ruhunun derinliklerine işlemektedir. Çünkü okunan her ayeti zihninden geçirirken devamını getirebilmenin verdiği haz mü'min için büyük bir lütuftur ve bu lutfu hafız kişi, Kur'an'ı zihnine yerleştirmesi sayesinde kavuşmuştur.

³⁴⁷ Kibleteyn mescidi hakkında bilgi verilirken Bakara suresindeki kıblenin tahvili ile ilgili ayeti okumamak herhalde ciddi bir eksiklik olacaktır. ((2) Bakara, 144)

³⁴⁸ Resulüllah (s.a.s.)'in hicret esnasında inşa etmiş oldukları Kuba Mescidi'nde ora ile alakalı olan "Ta ilk günden, temeli takvâ üzere kurulan mescidde namaza durman daha münasıptır. Orada, maddî ve manevî kirlere arınmayı seven kimseler vardır. Allah da temizlenenleri sever." mealindeki ayet-i kerime hattı mevcuttur((9) Tevbe, 108).

Hülasa, ibadetlerin yapılışında hafızlık müktesebatına sahip olmak kişinin gerek kendinin gerekse etrafındaki diğer mü'minlerin ibadetlerine anlam katmada önemli bir fark getirmekte ve dolayısıyla ibadetleri icra açısından bir kazanım olarak ortaya çıkmaktadır.

4. Kur'an Tilaveti ve Tilavetin Tesiri Bakımından Önemi

Tilavet kelimesi, Kur'an-ı Kerim'i okumada kullanılan bir tabirdir. Kur'an'ı bir ibadet maksadıyla, bir niyete bağlı olarak okumaktır. Aynı manayı ifade etmek için kullanılan kıraat kelimesi aslında tilavetten farklıdır. Şöyle ki; Türkçemizde ne tür okuma çeşidi varsa hepsi kıraat anlayışına girer. Sesli ya da sessiz, tecvitli ya da tecvitsiz, yüzünden veya ezbere, kelimeleri dil ile telaffuz ederek veya etmeyerek... işte bütün bu okuyuş şekilleri kıraat sayılır. Tilavette ise belli şartlar gereklidir. Tilavetin şartları şunlardır:

a. Tilavet sesli olarak icra edilir.

b. Tilavet tecvit kaidelerine dikkat edilerek yerine getirilir. Yani harflerin sesi, hususî mahreçlerden çıkarılarak, lazimî ve arizî sıfatlarına uygun olarak, Kur'an'ın vakıf ve ibtida kurallarına riayet ederek, hâsılı tüm kıraat ve tecvit kaidelerine uyarak yapılan okuyuştur.

c. Tilavet, güzel ses ve musiki ile yapılır. Tilavet şeklinde Kur'an'ı okuyuşun kendine özel bir tarzı vardır. Bu tarz eda ve seda ile Kur'an'ı okuyuşun kendine özgü, diğer musiki ile icra edilen türlerden tamamen farklı bir tarafı mevcuttur. Camilerde insanların namaz kılındıktan sonra cemaate karşı Kur'an okuyuşlarında, özellikle ramazan ayında mukabele okuyuşlarında, mevlit, sünnet, düğün, cenaze merasimlerinde tilavet tarzı bir Kur'an okuyuşu sergilenir. Bunların tümü tilavet cümlesindendir.³⁴⁹

Allah Teâlâ, bizzat kendisi inananlara Kur'an tilavet etmeyi ve onu dinlemeyi emretmiştir:

وَإِذَا قُرِئَ الْقُرْآنُ فَاسْتَمِعُوا لَهُ وَأَنْصِتُوا لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ

³⁴⁹ Karaçam, İsmail, En Büyük Mucize Kur'an-ı Kerim'in Edebi Sırları, s.192.

“Öyle ise, Kur’ân okunduğunda hemen ona kulak verin, susup dinleyin ki merhamete nail olasınız.”³⁵⁰

“Ve Kur’an’ı okumam (emredildi).”³⁵¹

وَأَنْ أَتْلُو الْقُرْآنَ

Tilavetiyle ibadet edilen bir kitap olma özelliği sebebiyle yüce kitabımız nüzulünden itibaren inanan gönüllere yerleşmekle kalmamış dillerine de vird olmuş ve mü’minler her fırsatını bulduklarında okuma gayreti içinde olmuşlardır.

Bu hususta bazı hadisleri misal getirmeden önce Buhari’nin *Men ehabbe en yestemia’l-Kur’ane min gayrih* (Başkasından Kur’an tilavetini dinlemeyi seven kişi), Müslim’in *Fadlû istimai’l-Kur’an ve talebü’l-Kıraati min hâfızin li’l-istimai’* (Kur’an Tilavetini Dinlemenin Fazileti ve dinlemek için hafızdan Kur’an okuması talebinde bulunma) ve Darimi’nin *Fadlû men istemea’ ile’l-Kur’an* (Kur’an’ı Dinleyenlerin Fazileti) başlıkları ile bir bab (konu) açmış olmalarına dikkat çekmek istiyoruz.³⁵² Bu, onların bu konuya verdikleri önemi göstermektedir.

Resulullah (s.a.s.) sahabe Abdullah İbn Mes’ûd’dan, kendisine Kur’an okumasını istemiş, onun: “O sana indirildiği halde ben mi okuyacağım?” demesi üzerine: “Evet onu başkasından dinlemek hoşuma gidiyor” buyurmuştur. İbn Mes’ûd bundan sonrasını şöyle anlatıyor: Nisa suresini okudum. 41. ayete gelince Resulullah (s.a.s.) “şimdilik yeter” dedi, bir de baktım ki gözlerinden yaşlar boşanıyor.³⁵³

Ashab arasında adalet, cesaret ve kuvvetin timsali olan Hz. Ömer (r.a.)’ın Müslüman oluşu da Kur’an tilavetinin tesirinin payı elbette önemlidir. O kadar ki bir rivayete göre Hz. Ömer (r.a.) bizzat kendi ifadesiyle: “Kur’an’ı ilk defa dinlediğimde ona karşı kalbim öyle yumuşadı ki, ağladım ve İslam kalbime girdi.”. Diğer bir rivayete göre de: “Bu söz ne güzel bir söz, ne şerefli bir kelimedir!” diyerek Hz. Peygamber’in (s.a.s.) huzuruna gidip Müslüman olduğunu ilan ederken,³⁵⁴ Kur’an’ın büyüleyiciliği karşısında aynı şekilde büyülenen Velid ibn Muğire: “Allah’a yemin olsun ki Onda bir

³⁵⁰ (7) A’raf, 204.

³⁵¹ (27) Neml, 92.

³⁵² Buhari, *Fedailü’l-Kur’an*, 32; Müslim, *Salatü’l- Müsafirin*, 40; Darimi, 2/717.

³⁵³ Buhari, *Fedâilu’l-Kur’ân* 32, 33, 35; Müslim, *Musâfirin* 247; Tirmizî, *Tefsir, Nisa*; Ebü Davud, *İlm* 13; Zikri geçen ayet mealen şöyledir; “Ey Resulüm! Her ümmetten haklarında tanıklık edecek bir şahit (peygamber) celbettiğimizde ve seni de bütün onlara (ümmetine) şahit olarak getirdiğimizde, bakalım onların hali nice olacak?”((4) Nisa, 41).

³⁵⁴ İbn Hişam 1/370-373, İbn İshak, s.239.

tatlılık, Onda bir güzellik ve incelik vardır. Şüphesiz Kur'an bütün sözlerin üstündedir. Onun üstüne çıkacak bir söz yoktur.” dediği halde bir müddet düşündükten sonra kibir ve inadından vazgeçmeyerek: “O çok tesirli sihirden başka bir şey değildir. Görmüyor musunuz? Kişi ile ailesinin, çocuklarının ve kabilesinin arasını ayırıyor.”³⁵⁵ diyerek Kur'an'ı kabule yanaşmamış, şeytani bir takdirle küfürde ısrar etmiştir.³⁵⁶

Kur'an'ın mucizeliğinin, beşer üstü ilahi kelimelerin oluşunun ve Kur'an'ın lafız ve ibareleri arkasında etkileyici bir ruh ve kuvvetin varlığının bulunması sebebiyledir ki, Kur'an'ı okuyan, dinleyen müslim ve gayri müslim fertlerin her biri etkilenmiş, inansa da inanmasa da hayranlıklarını ifade etmekten kendilerini alamamışlardır. Bu gerçeğin en önemli örneği bizzat Kur'an'ın yeni nazil olduğu sıralarda ilahi davete karşı koyma görevini üstlenenlerin başında gelen meşhur Kureyş liderlerinden Ebu Süfyan ibn Harb, Ebu Cehil ibn Hişam ve Ahnes ibn Şerik gibilerinin geceleri birbirlerinden habersiz gizlice Resulullah'ı (s.a.s.) Kur'an okurken dinlemek için evinin etrafında mevzilenmeleri hadisesidir.³⁵⁷ Rivayete göre Ebu Süfyan, Ebu Cehil ve Ahnes, bir gece Hz. Muhammed s.a.s. evinde namaz kılarken, Kur'an dinlemek üzere gizlice giderler. Birbirlerinden haberleri yoktur. Birer köşeye siperlenip dinlemeye başlarlar. Onlar dalıp Kur'an'ı dinlerken tan yeri ağarır. Dönüşte yolda birbirlerine rastlarlar ve bu yaptıklarından dolayı birbirlerine sitem ederler. Artık böyle yapmayacaklarına dair söz verirler. Onlar böyle yaparsa sıradan halk neler yapmaz diye düşünürler.

İkinci gece yine aynı yere dönerler ve dinlemeğe koyulurlar. Sabah olunca yine yolda buluşurlar ve tekrar birbirlerine sitem ederler.

Üçüncü gece yine aynı şeyi yaparlar, fakat bu sefer kesin bir şekilde anlaşıp dağılırlar. Ertesi gün Ahnes değneği elinde evvela Ebu Süfyan'ın evine gelir: Ya Ebu Süfyan, Muhammed'den dinlediğin hakkında bana görüşünü söyle, der. Ebu Süfyan şu cevabı verir:

³⁵⁵ Bkz. (74) Müddessir, 18-25.

³⁵⁶ İbn Hişam, *Es-Siretu'n-nebeviyye*; Şedid, Muhammed, *Menhecü'l-Kıssa Fi'l-Kur'an*, s.6-7; Şengül, İdris, *Kur'an'ın Mucizevi Korunması (Hz. Osman (r.a.) Döneminde Kur'an-ı Kerim'in İstinsahı, Çoğaltılıp Neşredilmesi)* s:94.

³⁵⁷ İbn Hişam, *es-Sire*, 1/337; Şedid, Muhammed, *Menhec*, s.7; Draz, M. Abdullah, *Kur'an'ın Anlaşılmasına Doğru*, s.28; (Bir rivayete göre bu isimler Velid ibn Muğire, Ahnes ibn Kays ve Ebu Cehil ibn Hişam şeklindedir. Bkz. Cerrahoğlu, İsmail, *Kur'an'ı Kerim Nasıl Bir Kitaptır? Nasıl Anladılar? Nasıl Anlıyoruz?*, s.21).

“Vallahi işittiklerim içinde öyleleri var ki, onları biliyorum ve ne murad edildiğini anlıyorum. Fakat öyle şeyler de işittim ki, ne anlayabiliyorum, ne de ne murada geldiğini anlıyorum.” Ahnes:

Vallahi ben de öyle dedi. Oradan ayrılıp Ebu Cehil’e vardı.

Ey Ebu’l-Hakem, Muhammed’den dinlediklerin hakkında rey’in nedir? diye ona da sordu. Ebu Cehil:

Dinlediklerim hakkında fikrimi soruyorsun, dedi. “Dinle bak ne söyleyeceğim: Biz Abd-i Menaf oğulları şerefi paylaşmıştık. Onlar yedirdiler biz de yedirdik. Onlar ziyafet verdi biz de verdik.... Ne yaptılarsa biz de yaptık. Artık at başı beraber olmuştuk. İşte o zaman: Bizden, kendisine gökten vahiy gelen bir peygamber var, dediler. Bizim buna erişmemiz imkânsız. Vallahi onların peygamberine asla inanmayız, onu tasdik etmeyiz” diyerek inkârının Kur’an karşısındaki engelleyemediği hissiyatına rağmen bir inada ve çekemezliğe dayalı olduğunu itiraf etti.

Bekir Topaloğlu hoca anlatıyor; “Kahire’de her yıl ocak ayı sonlarında kitap fuarı düzenlenir. Bir yıl biz de katılma fırsatı bulduk. Orada talebelerimizle de görüştük. Anlattıklarına göre, Ramazan ayında Kur’an okuma yarışmaları düzenlenirmiş. Bu yarışmalara Gayr-i müslimlerden Kur’an dinlemeye gelenler olurmuş, kendilerine niçin geldikleri sorulunca verdikleri cevap çok ilginçtir. Hristiyan bir kişi diyor ki; “Onu dinlemek beni etkiliyor.”³⁵⁸ Suyuti’nin naklettiğine göre, Kur’an-ı Kerim okumak, Allah’ın insanlara bahsettiği bir ihsandır. Bunu meleklerle bile vermemiştir. Bundan dolayı melekler kelimullahı dinleme hususunda oldukça isteklidirler.³⁵⁹

İşte Kur’an ilk nazil olmaya başladığı dönemden beri muhatapları üzerinde önemli bir etki uyandırmış onların dikkatini çekmiş ama ilahi kanun gereği kimi iman etmiş, kimi de inkârda ısrar etmeye devam etmiştir.

Geçmiş âlimler derler ki; Bir kimse Kur’an okuduktan sonra yemin ederek, “Vallahi Ben Allah Teâlâ ile konuştum” dese yemininde yalancı olmaz. Çünkü Kur’an okumak aynı zamanda Allah Teâlâ ile konuşmaktır. Yaratıcısı ile konuşmak ve bu konuşmayı dinlemek de elbette inanmış bir gönülde tesir bırakacaktır.

Resulullah (s.a.s.) uzak yerlere de Kur’an okutacak kimseleri mutlaka gönderiyordu. Kur’an okuma, öğrenme, ezberleme faaliyetleri Resulullah (s.a.s.)

³⁵⁸ 27.04.2007 tarihinde Bekir Topaloğlu ile İSAM’da yaptığımız mülakat.

³⁵⁹ Suyuti, Celaleddin, *el-İtkan fi Ulumi’l-Kur’an*, 1/358.

zamanında son derece yoğun, Kur'an'ın tamamını ya da imkâna göre bir kısmını ezberleyenlerin sayısı önemli bir yekûn teşkil etmekte idi. Resulullah (s.a.s.)'ın sağlığında Kur'an'ın tamamını ezberleme fırsat ve imkanı bulamayan birçok sahabe de onun vefatından sonra ezberlerini tamamlamışlardı.³⁶⁰

Talim ve tecvit kurallarına riayet ederek, işlek bir şekilde hele bir de güzel ses ile okunan Kur'an'ın dinleyicinin ruhuna bırakacağı manevi duygu yoğunluğu çok zengin olacaktır. Nitekim Kur'an-ı Kerim'de Kur'an okumanın hakkıyla yapılması emredilmektedir:

الَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يَتْلُونَهُ حَقَّ تِلَاوَتِهِ

“Kendilerine kitap verdiğimiz liyakatli kimseler onu, tilavetinin hakkını vererek okurlar.”³⁶¹

Çünkü insan ruhu musikiye de ihtiyaç hisseder. Bu okuyuşta işlekliliği sağlamak ise ancak ezbere bilerek mümkün olur. Ayetleri okurken eğer anlamı da biliyorsa -ki baştan beri ifade ettiğimiz gibi asıl hafızlık, hıfzı sağlam, manayı da anlayabilecek seviyede olanıdır- tilavet esnasında sesini manaya göre ayarlayabilir. Cehennemden bahseden ayetleri okurken hüznü, Cennetten bahseden ayetleri okurken sevinçli bir ses tonu kullanır, bu da şüphesiz tilaveti daha tesirli hale getirir. Bu şekilde bir Kur'an tilaveti, dinleyici üzerindeki psikolojik etkiyi arttırarak onu da böyle Kur'an okumaya teşvik eder. Dünyaca ünlü hafız, kâri Abdüssamed'i oğlu Tarık Abdüssamed şöyle anlatıyor:

“Onun dizinin önünde yetişmiş, Kur'an'ı ezberlemiş çokça öğrencisi var. Merhum babamın Kur'an tilavetini dinleyip Müslüman olan insanlar var, 1960'ta Güney Afrika'ya gider ve bir ay kalır. Burada ilginç bir hadise yaşanır. 100 kişiyi aşan grup Abdüssamed'in Kur'an okuyuşundan etkilenir ve onun vesilesiyle İslam'ı seçer. Abdüssamed, okuduğu Kur'an ile başkalarının islama girmesine vesile olan ender hafızlardandır.”³⁶²

³⁶⁰ Ez-Zerkani, *Menahilü'l-İrfan*, 1/235.

³⁶¹ (2) Bakara, 121.

³⁶² *Genç Beyin Dergisi*, Ağustos, 2007, s.15(Röportaj: Saim Orhan).

Kur'an'ı Kerim'in tilaveti ile ibadet edilen bir kitap oluşu hususu daha önce ifade edilmişti. Kişiyi bu ibadetini yerine getirmede ezber şüphesiz büyük kolaylık ve rahatlık sağlamaktadır. Her an mushafı eline alma mecburiyetini giderir. Bu sebeptendir ki genellikle mü'minler dua ederken okudukları ayet-i kerimeleri ezberlemeye gayret ederler. Ayet metinlerini ezbere bilmek okumada hata payını kaldırır. Ya da en azından asgariye indirir. Bulunduğu ortamda dini konuda bilirkişi olarak kabul edilen birisinin Kur'an tilaveti ile ilgili sıkıntısının olması ciddi bir eksiklikler ve çevresinde saygın bir konuma sahip olmasına mani olur. Kişi tilavet noktasında iyi bir yerde ise hem takdir kazanır hem de özgüveni sağlam olur.

Hafız olmak kişiyi aynı zamanda hafız olmayandan daha fazla Kur'an ile meşgul olma imkânı vermektedir. Çünkü onun devamlı olarak ayetlerin zihninde taze kalmasını sağlama sorumluluğu vardır. Bu sebeple Kur'an'ı daha fazla tilavet eder. Onunla daha fazla beraber olur. Herhangi bir mekan veya koşulda Kur'an tilavetini hafızın dinlemesi de farklıdır. O, Kur'an'ı duyunca adeta bir yakınıyla, tanıdığı bir kişi ile karşılaşmış gibidir. Hemen ayetin bulunduğu sureyi, cüzü, sayfayı hatırlama gayretiyle işe başlar. Ardından da okuyana içten içe eşlik ederek devam eder. Elbette hafız olmayıp Kur'an tilaveti konusunda gayretli ve devamlı olan mü'minler de vardır. Fakat hafızın muhafaza sorumluluğu Kur'an okumada onu bir adım daha öne geçirmektedir.

Kur'an'ın manasını bilmeyen bir kimse Kur'an tilaveti ile muhatap olduğunda onun manevi tesiri kişiyi yine de etkilemektedir. Zira ilahi kelamın mucizevî bir yönü vardır. Kur'an'da geçen peygamber isimleri dinleyeni veya okuyanı o peygamberlerin dönemi ve mücadelelerini düşünmeye sevk eder. Onların hayatından, geçmiş ümmetlerin kıssalarından kendine dersler çıkarır. Manayı anlaması durumunda ise tilavet okuyan için de dinleyen için de daha ayrı bir anlam kazanır. Öyle olur ki okunan ayetlerden biri ya da bir kaç kişinin o anki içinde yaşadığı bir durum veya bir sıkıntı ile ilgili olabilir, böylece kişi, ayet-i kerimeyi bu vesileyle hatırlamış ve teselli bulmuş olur. Kur'an o mü'min için bu durumda adeta yeniden nazil oluyormuşçasına hayatının içini doldurur, kaplar, derdine deva olur.

Neticede hafız olsun olmasın kişi okuyacağı yeri tam olarak öğrenmeli, eksiklerini gidermeli ondan sonra okumalıdır. Kendisi okuduğundan emin olmadan

tedirgin bir şekilde her an hata yapma ihtimali kuvvetli olarak Kur'an okuyanın durumu makbul değildir.

5. Kur'an Öğretiminde Hafızlığın Rolü

Kur'an-ı Kerim öğrenme ve öğretme faaliyeti dinimizde çok önemli ve değerli bir vazife olarak kabul edilmiş ve Resulullah (s.a.s.) tarafından ümmetin en hayırlıları olmakla şereflendirilmiştir. Bu faaliyetin öğretme tarafında bulunan kimsenin her alanda olduğu gibi işin ehli olması elbette en önemli husustur. Burada işin ehli olmak alan bilgisi bakımından yeterliliğe sahip olmak olarak anlaşılabilir. Alan bilgisi açısından elbette hafız olmak öğretici için üstünlük getirir. Ancak bu, sadece hafız olan ama iyi bir öğretici olmak için gayreti olmayan için söz konusu değildir. Hem iyi bir kari, kem de iyi bir mukri³⁶³ olursa ancak hafızın Kur'an öğretim faaliyetinde üstünlük sağlayabileceği kabul edilebilir.

Kur'an öğretim faaliyetinde hafız olmak, talebenin öğrenmeye çalıştığı kitabı öğreticinin ezbere bilmesi demektir. Bu, alan bilgisinde kişinin eksiğinin olmaması sebebiyle öğretimde cesareti beraberinde getirir. Çünkü okunması muhtemel her ayet öğreticinin ezberindedir. Ayrıca hafızlık eğitimi öncesi iyi bir talim, meharic-i huruf, tecvit bilgisi ile altyapı tamamlanarak hafızlık yapıldığından öğreticinin bu mühim hususlarda da herhangi bir sıkıntısı yoktur. Burada bahsedeceğimiz öğretici için hafız olmanın getirdiği olumlu farkları ancak Kur'an'ı hafız kadar işlek olan diğer öğretici kişiler için de geçerli olduğunu ifade etmek istiyoruz. Bu sebeple öğreticinin hafız olma imkânı yoksa da Kur'an tilavetini çok işlek hale ve Kur'an hakkında genel bilgisini iyi bir seviyeye getirme konusunda üzerine düşeni yapmalıdır.

Diğer taraftan yapılan araştırmalara göre daha etkin bir din hizmeti verebilmede hafız olmak, hem sağladığı kolaylık hem de toplum nezdinde kazandırdığı itibar nedeniyle Kur'an Kursu öğrencileri tarafından büyük çoğunlukla şart görünmektedir.³⁶⁴

³⁶³ Kur'an Muallimi demektir. Daha özel tarifi şöyledir: Kur'an-ı Kerim'in kelimelerinin telaffuz şekillerini bilen ve bunları bizzat okuyarak nakl ve rivayet eden alim demektir. (İbnu'l-Cezeri, *Muncidu'l-Mukrîn*, s.3).

³⁶⁴ Buyrukçu, Ramazan, *Kur'an Kurslarında Din Eğitimi ve Öğretiminin Verimliliği Üzerine Bir Araştırma (Göller Bölgesi Örneği)*, s.148-149.

Talebenin okuyuşunun takibi açısından bakıldığında eğer öğretici okuyan talebeyi takip ederken mushafa bakma durumunda olursa bu durum, talebenin mahrec ve ağız talimini takip etme imkânını zorlaştırır.

Koro okuyuşu, talim çalışmalarında yine hafız olmak öğretici için rahatlık sağlar. Gruba okutacağı ayetleri kendi ezbere bildiğinden kendi kolayca okur, sonra dikkatle talebeye kulak verir. Grup içinde okuyanlardan bir kişinin bir yanlış yaptığında hemen fark edebilir. Bu durum Kur'an'a çok aşina olmakla elde edilebilecek bir kazanımdır. Şüphesiz okunan ayetlerin anlamları üzerinde konuşma, talebeyi bilgilendirme Kur'an-ı Kerim derslerinin müfredatına dâhildir. Bu durumda hafız öğretici Kur'an'a bütüncül bir bakış imkânına sahip olduğundan okunan ayetlerin mana ve tefsiri üzerine konuşurken konu ile bağlantılı diğer ayetleri de gündeme getirerek ayetler hakkında daha kapsamlı izahlar yapabilir.

Talebenin ezberini dinlemede hafızın kulağı hafız olmayana göre hassasiyet açısından çok farklıdır. Yapılan hata hemen kulağına gelir. Ölçme-değerlendirme bakımından da talebe hakkında daha sağlıklı sonuçlara varılabilir.³⁶⁵ Okunan ayette hatayı tesbit, bir meleke olarak hafızda oluşan bir durumdur. Merhum Abdurrahman Gürses Hoca Efendi hakkında talebelerinin naklettiğine göre hoca efendi hasta yatağında iken talebelerinden yanında Kur'an okuyanlar olduğunda eğer tashih-i huruf, med, gunne gibi okuma kaidelerinde bir hata olursa irkilerek işaretiyle düzeltme yoluna giderdi.³⁶⁶

Hafız öğrenci yetiştirilmesine konu geldiğinde ise öğreticinin hafız olması daha da önem kazanmaktadır. Hocanın talebe okurken ezber ile ilgili yanlışları yakalamak için gayret ederken okuma kaideleri ile tecvid ile ilgili yanlışları dikkatten kaçırma ihtimali artabilir. Meşhur hafız hocalardan Ramazan Pakdil; "Hafızlık gözle dinlenilmez, kulakla dinlenilir." demiştir. Bu konuda Diyanet İşleri Başkanlığı da son dönemde yeni program hazırlama gayreti içerisinde.

"Bu yeni programa göre, her öğretici hafızlık yaptıramayacaktır. Hafızlık yaptıрма işi belli yeterliliklere sahip olan hafız öğrencilere havale

³⁶⁵ Nazif Yılmaz (Kadıköy Anadolu İmam-Hatip Lisesi Meslek Dersleri Öğretmeni) ile Ensar Vakfında yaptığımız mülakat.

³⁶⁶ Yılmaz, Nazif, 08.04.08 tarihli mülakat, Ensar Vakfı.

edilecektir. İlke olarak, hafız olmayan öğretmenlerin, hafızlık yaptırmasına izin verilmeyecektir. Ancak bu öğretmenler için hafızlık şarttır; ama yeterli değildir. Bu öğretmenler, öğretmenlik bilgi ve becerileri, hafızlık eğitimi açısından yeterli görülenler arasından seçilecek ve pedagojik formasyonlarını geliştirmeye yönelik özel kurs ve seminerlere alınacaktır. İyi bir genel kültüre, gerekli alan bilgi ve becerisine, yeterli düzeyde bir pedagojik formasyona sahip olmayan öğretmenlerin, en küçüğü 15 yaşında, heterojen bir genç öğrenci grubuna yönelik etkin, verimli, çekici bir hafızlık eğitimini gerçekleştirmesi pek mümkün değildir.”³⁶⁷

Zikri geçen programın uygulamaya geçmesinin hafızlık eğitiminde kaliteyi yükselteceği kanaatindeyiz. Zira istatistikî bilgilere göre hafızlık imtihanına giren adayların neredeyse yarısı bu imtihanda başarılı olamamaktadır. Bu da hafızlık eğitimi aşamasında sıkıntı olduğunu göstermektedir.

Burada ülkemizde düşülen ciddi bir yanlış vardır ki o da, ezberinde tutamamanın sorumluluğunun fazla olduğu öne sürülerek hafızlıktan uzak kalmayı tercih etme yoludur. Bu bir mü'mine yakışmayacak bir endişedir. Çünkü Mümin hayatının hiçbir aşamasında Kur'an'dan uzak durma ihtimalini aklına getiremez ki üstelik bir de bu ihtimal üzerine hareket ederek ezberlemeden kendini alıkoyması hatayı hata ile desteklemek anlamına gelir. Rasulullah (s.a.s.)'in hayatına ve on dört asırlık İslam geleneğine baktığımızda âlimlerimizin bu yönde görüş beyan ettikleri vaki değildir. Kur'an'dan bir sure dahi ezbere fazla bilmek Rasûlullah (s.a.s.) tarafından sahabe arasında üstünlük vesilesi sayılmışken³⁶⁸ onun ümmeti olduğunu ifade eden bir mü'min nasıl Kur'an ezberlemekten imtina' edebilir? Sorumluluktan kaçmak mü'mine yakışacak bir hal olamaz. Sorumluluk, sonucunda belli bir nimeti de beraberinde getirir. Ne kadar sürede bir hatim bitirmenin gerektiği hakkında tavsiyeler Resulullah (s.a.s.)'in uygulamalarından misaller verdiğimizde ele aldık. Bahsedilen sürelerde hatim eden bir kişinin ezberinden Kur'an'ın gitmesi söz konusu olamaz. Burada dikkat çeken husus ise İbn Ömer'in bir aydan daha kısa sürede hatim bitirme konusundaki ıstıyakıdır. Demek

³⁶⁷ Aydın, M., Şevki, *Kur'an Kursunda Hafızlık Eğitimi*, Diyanet Aylık Dergi, Şubat, 2008, s.24.

³⁶⁸ Cabir (r.a.)'den rivayet edildiğine göre Peygamber (s.a.s.), Uhud Gazvesi'nde şehid düşenleri her mezara iki kişi konacak şekilde toplattı ve sonra: “Bunlardan hangisi daha çok Kur'an bilirdi?” diye sordu. Şehitlerden hangisi gösterilirse önce onu kableden yana kordu. (Buhari, *Cenaiz* 72, 75, 78; Ebu Davud, *Cenaiz* 27; Nesai, *Cenaiz* 62; İbn Mace *Cenaiz* 28; Tirmizi *Cenaiz* 31).

ki Bir mü'min için de bahsedilen sürelerden daha uzun Kur'an'dan uzak kalması pek kabul edilebilir bir durum değildir. Her an, hayat rehberi olan kitap Kur'an ile geçirildiğinde de mesele en başından halledilmiş olacaktır.

II. KUR'AN EHLİNİN ÂDAP VE AHLAKI

Ahlâk, Arapça'da seciye, tabiat, huy gibi manalara gelen hulk veya huluk kelimesinin çoğuludur. Sözlüklerde çoğunlukla insanın fiziki yapısı için halk, manevi yapısı için hulk kelimelerinin kullanıldığı kaydedilir.³⁶⁹ Başta hadisler olmak üzere İslami kaynaklarda hulk ve ahlak terimleri genellikle iyi ve kötü huyları, fazilet ve reziletleri ifade etmek üzere kullanılmış, özellikle iyi huylar ve faziletli davranışlar hüsnü'l-huluk, mehasinu'l-ahlak kötü huylar ve fana hareketler ise sûü'l-huluk, el-ahlaku'z-zemime gibi terimlerle karşılanmıştır.³⁷⁰ İnsanın iyi veya kötü olarak vasıflandırılmasına yol açan manevi nitelikleri, huyları ve bunların etkisiyle ortaya koyduğu iradeli davranışlar bütünü;³⁷¹ bir toplum içinde kişilerin benimsedikleri, uymak zorunda bulundukları davranış biçimleri ve kuralları olarak tanımlanır.³⁷²

Kur'an Ehli'nin ahlâkı dediğimizde ise iki farklı açıdan konu önem kazanmaktadır. Öncelikle Kur'an Ehli'nin genel manada ahlakıdır ki bunun nasıl olması gerektiği konusu hiç şüpheye mahal olmayan tek bir cevabı vardır; o da "Kur'an Ahlâkı" olması gerektiğidir. Zira Hz. Aişe (r.a.)'ın Peygamberimiz'in ahlâkı hakkında kendisine sorulduğunda verdiği cevap malumdur; "Siz hiç Kur'an okumadınız mı? O'nun Ahlâk'ı Kur'an idi."³⁷³

Edep kelimesi, "ziyafete davet etmek" anlamındaki **edb** veya "zarif ve edepli olmak" anlamındaki **edeb** masdarından isim olan kelimenin sözlüklerdeki başlıca manaları "davet, iyi tutum, incelik ve kibarlık, hayranlık ve takdir" şeklinde gösterilir.³⁷⁴ Çoğulu âdaptır. Bir toplumda örf, adet ve kural halini almışiyi tutum ve davranışlar veya bunları kazandıran bilgi anlamında kullanılan terim olarak

³⁶⁹ *Lisânü'l-Arab*, "H.L.K." md.

³⁷⁰ Çağrıci, Mustafa, "Ahlak", *DİA*.

³⁷¹ Çağrıci, Mustafa, "Ahlak", *DİA*.

³⁷² *Türk Dil Kurumu Sözlüğü*, "Ahlak" md.

³⁷³ *Müslim, Salât*, 139.

³⁷⁴ *Lisânü'l-Arab*, "E.D.B." md; Firûzâbâdî, *el-Kamûsü'l-muhît*, "E.D.B." md.

tanımlanır.³⁷⁵ Kur'an Ehlinin edebinden maksat ise, Kur'an okuma ve Kur'an ile iç içe olma esnasında riayet etmesi gereken inceliklerdir. Bu hususta incelikler elbette Ulumu'l-Kur'an'a dair eserlerde genişçe yer almaktadır.

Abdullâh bin Mes'ûd (r.a.), Kur'ân-ı Kerîm hafızlarının bu ilâhî kelâmdan nasıl müteessir olmaları lâzım geldiğini şöyle ifâde eder:

*“Kur'ân'ı ezberlemiş olan kimse, insanlar uykuda iken gece kalkıp ibâdet etmesiyle, halk yemek yerken oruç tutmasıyla, başkaları sevinip eğlenirken âkıbeti için kederlenmesiyle, insanlar gülerken kulluktaki acziyetinden dolayı ağlamasıyla, halk birbiriyle konuşurken sükûtuyla, insanlar kibirlenirken tevâzuuyla tanınmalıdır. Kur'ân'ı ezberlemiş birisinin ağlaması, üzgün durması, vakarlı ve bilgili olması, tefekkür ve sükût hâlinde bulunması îcâb eder. Kur'ân ehli; katı yürekli, gâfil, çığırkan ve hemen öfkelenen biri olmaktan da sakınmalıdır.”*³⁷⁶

A. KUR'AN OKUMAYA BAŞLAMADAN ÖNCE GEREKLİ ÖN HAZIRLIKLAR

1. Kur'an okumaya başlamadan önce ihlâs ile kendini bu güzel amele manevi olarak hazırlamak gerekir. Kul, kıraati esnasında Allah Teâlâ ile konuşacaktır. Bunun öneminin farkında olarak kendine çeki düzen vermeli, manevi hazırlığını tamamlamalıdır. Dikkat edilmesi gereken bir husus da abdestli olmaktır. Kur'an kıraatinin abdestli olarak yapılması müstehaptır. Çünkü zikirlerin en faziletlisi Kur'an tilavetidir. Resulullah (s.a.s.) de abdestsiz olarak zikretmeyi çirkin görmüştür.³⁷⁷ Bununla beraber Resulullah (s.a.s.)'in abdestsiz olarak da Kur'an tilavet ettiği sabit olmuş ve icma-ı ümmet de abdestsiz Kur'an okumanın caiz olduğu hakkında vaki olmuştur.³⁷⁸

2. Kur'an'ı temiz, seçkin ve şerefli yerlerde okunması da müstehaptır. Yeryüzünün en şerefli yerleri mescitler olduğundan tilavetin oralarda yapılması da

³⁷⁵ Çağrı, Mustafa, “Edep” DİA.

³⁷⁶ İsfahani, Ebû Nuaym Ahmed b. Abdillâh b. İshak, *Hilyetü'l-evliya ve Tabakatü'l-Asfiya*, 1/130.

³⁷⁷ İbn Mace, *Sünen, Kitabü't-tahare*, 7.

³⁷⁸ Nevevi, İmam Muhyiddin Ebi Zekeriyya Yahya ibn Şeref ed-Dimeşkî, *Et-Tibyan fi Adâb-i Hameleti'l-Kur'ans*.72.

elbette en güzel olanıdır.³⁷⁹ Namaz haricinde Kur'an okuyan kimsenin kibleye dönüp oturması da müstehaptır. Kibleye karşı, huşu, sekinet ve vakar içerisinde oturur.³⁸⁰ Ancak bu şekil, ideal olanıdır. Ayakta, yanı üzere, yatağında veya başka bir hal üzere de olsa okumak caiz olur ve okunmasında ecir vardır. Zira ayette şöyle buyrulmaktadır:

الَّذِينَ يَذْكُرُونَ اللَّهَ قِيَامًا وَقُعُودًا وَعَلَىٰ جُنُوبِهِمْ وَيَتَفَكَّرُونَ فِي خَلْقِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ

رَبَّنَا مَا خَلَقْتَ هَذَا بَاطِلًا سُبْحَانَكَ فَقِنَا عَذَابَ النَّارِ

“Onlar ki Allah’ı gâh ayakta divan durarak, gâh oturarak, gâh yanları üzere zikreder, göklerin ve yerin yaratılışı hakkında düşünürler ve derler ki: “Ey Yüce Rabbimiz! Sen bunları gayesiz, boşuna yaratmadın. Seni bu gibi noksanlardan tenzih ederiz. Sen bizi o ateş azabından koru!”³⁸¹

Hiz. Aişe (r.a.) validemiz şöyle buyurdu: “Resulullah (s.a.s.) ben hayız halinde olduğum halde benim dizlerime dayanır ve Kur'an okurlardı.”³⁸²

3. Kur'an okumaya başlayan kimsenin itina göstermesi gereken bir husus da istiaze etmesidir. Bu da her Kur'an okuyana müstehaptır, vacip değildir.³⁸³ Ayette şöyle buyrulmaktadır:

فَإِذَا قَرَأْتَ الْقُرْآنَ فَاسْتَعِذْ بِاللَّهِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ

“İmdi, Kur'an okuyacağın zaman, o kovulmuş şeytandan Allah'a sığın.”³⁸⁴

4. Kur'an'dan okunacak miktar hakkında en iyi yol, Peygamber Efendimiz (s.a.s.)'in yoludur. O, buyuruyorki:

“Üç günden daha az sürede Kur'an'ı hatmeden ondan bir şey anlamamıştır.”³⁸⁵

³⁷⁹ Nevevi, İmam Muhyiddin, a.g.e., s.74.

³⁸⁰ Nevevi, İmam Muhyiddin, a.g.e., s.76.

³⁸¹ (3) Ali İmran, 191.

³⁸² Buhari, Hayz 13, Tevhid 52; Ebu Davud, Taharet 103; Nesai, Hayz 16.

³⁸³ Nevevi, İmam Muhyiddin, s.77.

³⁸⁴ (16) Nahl, 98.

Buhari ve Müslim kaynaklı hadiste Abdullah ibn Ömer Resulullah (s.a.s.)’in kendisine şöyle buyurduğunu rivayet eder: Kur’an’ı ayda bir defa hatim ediniz, İbn Ömer; Daha fazlasına gücüm yeter ya Rasûlallah deyince Allah Rasûlü; O halde on günde bir hatim et, tekrar “daha fazlasına gücüm yeter ya Rasulallah” deyince “yedi günde oku bundan da daha aza indirme” buyurdu.³⁸⁶

Buhari’nin önde gelen hocalarından biri olan İshak ibn Râhuye: “Kur’an okumaksızın bir kimsenin üzerinden kırk gün geçmesi mekruhtur.” demiştir.³⁸⁷

5. Kur’an okurken ancak huşu içinde olup manasını düşünerek matlup olan rızaya erişilebilir. Bunun pek çok delili vardır:

أَفَلَا يَتَذَكَّرُونَ الْقُرْآنَ وَلَوْ كَانَ مِنْ عِنْدِ غَيْرِ اللَّهِ لَوَجَدُوا فِيهِ اخْتِلَافًا كَثِيرًا

“Kur’ân’ı gereği gibi düşünmeyecekler mi? Eğer Kur’ân Allah’tan başkasına ait olsaydı, elbette içinde birçok tutarsızlıklar bulurlardı.”³⁸⁸

6. Kur’an okurken secde ayetlerine rastlandığında onlara uymak ve eğer namazda ise hemen, namaz dışında okunduysa tehirine cevaz verecek şekilde vaciptir.³⁸⁹ Kur’an-ı Kerim’de on dört yerde geçer ve okuyana da dinleyene de tilavet secdesini yapmak vacip olur. Kıraat meclisi değişirse tekrar okunan secde ayeti için secde etmek vacip olur.³⁹⁰ Yüce Allah, iman etmiş kullarından bahsederken:

وَيَخْرُجُونَ لِلْذِّقَانِ يَبْكُونَ وَيَزِيدُهُمْ خُشُوعًا

“Yine ağlayarak yüzüstü secdeye kapanırlar. İşte Kur’ân, onların saygısını böyle artırır.”³⁹¹

7. Kur’an-ı Kerim okurken bazı ayetlerde sesi alçaltmak, bazı ayetlerde de devamına bazı ibarelerin ilave edilmesinin gerekli olduğu hakkında Kur’an tilavetine dair yazılmış eserlerde tavsiyeler bulunmaktadır. Hafif sesle okunması gereken ayetleri

³⁸⁵ Ebu Davud, *Kitabü’s-salat*, 1390; Tirmizi, *Kitabü’l-kıraat*, 2949; İbn Mace, *Kitabü ikameti’s-salat*, 1347.

³⁸⁶ Buhari, *Kitabü’s-savm*, 1974; Suyuti, Celaleddin, *Adâbu Tilaveti’l-Kur’an*, s.95.

³⁸⁷ Kandemir, Yaşar, Çakan, Lütfi, Küçük, Raşit, *Peygamberimizden Hayat Ölçüleri*, 5/116.

³⁸⁸ (4) Nisa, 82.

³⁸⁹ Nevevi, İmam Muhyiddin, *Et-Tibyan fi Adâb-i Hameleti’l-Kur’an*, s.115.

³⁹⁰ Nevevi, İmam Muhyiddin, *a.g.e.*, s.115.

³⁹¹ (17) İsrâ, 109.

İmam Nevevi, eserinde 597 ayeti zikretmek suretiyle eserin onuncu babını bu hususa ayırmıştır.³⁹² Buna misal olarak şu ayetleri zikrederim:

"Sizin en yüce rabbiniz benim!" dedi.³⁹³ فَقَالَ أَنَا رَبُّكُمُ الْأَعْلَى

"Rahman evlat edindi." dediler.³⁹⁴ وَقَالُوا اتَّخَذَ الرَّحْمَنُ وَلَدًا

Bazı ayetlerin de devamına bazı ibarelerin ilave edilmesine dair rivayetlere misal verelim:

Tin Suresi'nin son ayeti olan; اَلَيْسَ اللّٰهُ بِأَحْكَمِ الْحَاكِمِينَ ayeti okunduktan

sonra "bela ve ene alâ zalike mineşşâhidîn." denmesini bizzat Resulullah (s.a.s.) ifade etmiştir.³⁹⁵

8. Kur'an okunurken dikkat edilmesi gereken bir husus da sesi güzelleştirmeye çalışmak ve Kur'an'ı güzel sesle okumak gerektiğidir.³⁹⁶ Kur'an Tilaveti ile ilgili bölümde de zikredildiği gibi Resulullah (s.a.s.) "Kur'an'ı (güzel okuyarak) sesinizle süsleyiniz."³⁹⁷ buyurmuştur. Asr-ı saadette Hz. Peygamber'in Kur'an'ı güzel sesle okumalarını Müslümanlara teşvik etmesi, onların Kur'an'ı güzel ses ve hoş nağmelerle okumalarına ve bu tür kıraate rağbet göstermelerine yeter sebep teşkil etmiştir. Aslında normal her insanın fitratında güzele ve güzel sese ilgi duyma istidadı mevcuttur. Bir de buna dinî ve manevî teşvik eklenirse dini musikinin zuhuru için yeter sebep oluşmuş demektir.

İşte Peygamberlerinden bu teşviki alan Müslümanlar, eşsiz bir nazım ve manaya sahip olan güzel Kur'an'ı ona layık bir ses güzelliği ile okumayı kendilerine ideal kabul etmişler ve bunu gerçekleştirmek için büyük gayret sarf etmişlerdir. Bunun sonucu olarak da Kur'an'ın musiki ile okunması meselesi zaruri olarak ortaya çıkmıştır.

³⁹² Nevevi, İmam Muhyiddin, *Et-Tibyan fi Adâb-i Hameleti'l-Kur'an*, s.163.

³⁹³ (79) Naziat, 24.

³⁹⁴ (19) Meryem, 88; (21) Enbiya, 26.

³⁹⁵ Bu rivayet ve benzeri daha geniş misaller için bkz. Nevevi, İmam Muhyiddin, *a.g.e.*, s.105.

³⁹⁶ Suyuti, *el-İtkan fi Ulumi'l-Kur'an*, 1/ 292.

³⁹⁷ Ebu Davud, *Salât* 355, ; Nesâî, *Salât* 83, ; İbnu Mâce, *İkâmet* 176.

Peygamberimiz (s.a.s.) zamanında Sahabe, onları müteakip Tabiun ve sonra Etbau't-tabiin Kur'an'ı ellerinden geldiğince güzel sesle okumayı gaye edinmişlerdi ve fakat onların bu okuyuşlarında ve çalışmalarında daha çok kıratların dil ve gramer yönü ağır basıyordu. Onun için kıraat imamları nezdinde, sestən ziyade dil ve gramer bilgileri önde geliyordu. Onların kıraatlerinde beste ve makamla ilgili olmayan tabii nağme ve ses güzelliği bahis konusu idi. Çoğu tabiînden olan kıraat imamları içerisinde, bugün dünyada kıraati en yaygın olan İmam Asım, Kâlûn, Verş çok güzel ve tesirli bir tilavete sahip kimseler idi.³⁹⁸

9. Kur'an okunurken dinlemek ve susmak Kur'an ehlinin dikkat etmesi gerekli bir edeptir. Zira hakkında ayet-i kerimeye binaen bu durum merhamete kavuşma sebebidir.

وَإِذَا قُرِئَ الْقُرْآنُ فَاسْتَمِعُوا لَهُ وَأَنْصِتُوا لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ

“Öyle ise, Kur'ân okunduğunda hemen ona kulak verin, susup dinleyin ki merhamete nail olasınız.”³⁹⁹

Kur'an okunurken dinlememek ve gürültü çıkarmak Kur'an'da inkârcıların yaptıkları bir iş olarak anlatılmaktadır.

وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لَا تَسْمَعُوا لِهَذَا الْقُرْآنِ وَالْغَوْا فِيهِ لَعَلَّكُمْ تَغْلِبُونَ

“Bir de kâfirler dediler ki: “Şu Kur'ân okunduğunda ona kulak vermediğiniz gibi, ona karşı yaygara koparıp onun, başkaları tarafından anlaşılmasını da engelleyin. Ancak böyle yaparak üstünlük sağlayıp onu bastırmayı umabilirsiniz.”⁴⁰⁰

10. Kur'an hafızları hakkında adaba dair eserlerde dikkat çeken bir husus da Kur'an okumayı öğrenip ezberledikten sonra unutmanın ve Kur'an'ı unuttum demenin hoş görülmemesidir. Abdullah İbn Mes'ud (r.a.)'dan rivayet edildiğine göre Resulullah (s.a.s.) şöyle buyurdu: “Ne kötüdür sizden birinizin Kur'an'ın şu kadar ayetini unuttum demesi!, belki o, ona unutturuldu.” Meşru sebepten de olsa ezberindeki Kur'an'ı unutan

³⁹⁸ Karaçam, İsmail, *En Büyük Mucize Kur'an-ı Kerim'in Edebi Sırları*, s.179.

³⁹⁹ (7)Araf, 204.

⁴⁰⁰ (41) Fussilet, 26.

bir kimsenin “unuttum” demeyip, “**unutturuldum**” demesi edebe daha uygundur. Zira unuttum demek hafife almak ve gaflet etme manalarına da anlaşılabilir. Unutturuldum deme de ise Cenab-ı Hakk’ın Rububiyetini ve kulluğun aczini itiraf vardır.⁴⁰¹ Burada asıl dikkat edilmesi gereken husus, Kur’an’ı ezberledikten sonra sık sık okuyarak hafızada taze tutmaya gayret etmenin gerekliliğidir. Zira Allah Rasülü (s.a.s.) bu hususta ümmetini uyarmış; “Kur’an’ı sık sık okuyup hatırlayarak ezberinizde tutun! zira o, devenin bağından kurtulup kaçmak istemesinden daha şiddetli olarak insanların sadırlarından çıkıp gider.”⁴⁰²

B. KUR’AN EHLİ’NİN KUR’AN OKURKEN UYMASI GEREKEN ÂDAP

İkinci husus da Kur’an Ehli’nin Kur’an okurken uyması gereken ahlâki kurallardır. Bu kurallar adab kitaplarında önemli bir yekûn oluşturmaktadır. Biz de kısaca öne çıkan başlıkları ele almaya çalışacağız.

1. Kelamın büyüklüğünü ve ulviyetini anlamak: Kur’an okuyan iyi bilmelidir ki, okuduğu kelam, Allah Teâlâ’nın onu arşından insanların anlayacağı dereceye indirmekle yaratıklarına olan iyiliğinin ve kereminin bir tezahürüdür. Şüphesiz ki söze saygı göstermek, onun sahibine saygı göstermek demektir. İnsan söz sahibinin sıfatını, işlerini, büyüklüğünü düşünmeden yüceliğini anlayamaz. Yerleri, gökleri, arşı yaratan odur, ins-cin bütün canlıları ve diğer maddeleri o yaratmış ve hepsine rızık vermektedir. Her şey onun kudretindedir. İşte bunları bilen, onun büyüklüğünü ve üstünlüğünü anlar. Bunları düşünmekle kimin sözünü okuduğunun farkına varır ve gerekli olan en büyük saygıyı gösterir.

2. Kalben huzur içinde olmak ve nefsin dedikodularını terk etmek: Allah Teâlâ Meryem suresinde : **يَا يَحْيَىٰ خُذِ الْكِتَابَ بِقُوَّةٍ**

*"Yahya! Kitaba var kuvvetinle sarıl!"*⁴⁰³ buyurmaktadır. Yani gönlünden her şeyi atarak, akıl ve fikrini ona vererek oku. Bir âlime: “Sen Kur’an okuduğun zaman

⁴⁰¹ Şerh-i Sahih-i Müslim lin- Nevevi, 5/84, İbn Kesir, Fezailü'l-Kur'an, s.144.

⁴⁰² Buhari, Kitabü Fezailü'l-Kur'an, 5033; Müslim, Kitabü salati'l-müsafirin, 791.

⁴⁰³(19) Meryem, 12.

aklına başka bir şey gelir mi?” diye sordular. “Benim için Kur’an’dan daha sevimli bişey yok ki aklıma gelsin” dedi.

Selef âlimlerinden bazıları, kalbi başka yerde iken okudukları tekrar ederek kalp huzuru ile okurlardı. Bu durum okunan kelama saygıdan doğar. Zira söze saygı gösteren onu okuduğu zaman ondan zevk alır, ona yakınlıkduyar ve ondan habersiz olamaz. Okuyan kimse ona yakınlık duyabilirse, Kur’an baştan sona kadar kalbin yakınlık duyacağı ayetlerle doludur. Kur’an okuyan kişi, bahçelerde, kırlarda dolaşmaya çıkmış gibidir. Böyle olduğuna göre kalp Kur’an okurken başka şeylerle nasıl meşgul olabilir?⁴⁰⁴

3. Okuduğunu düşünmek: Kalp huzuru sağlandıktan sonra sıra tedebbüre yani okuduğunu düşünmeye gelir. Zira çok kere başka bir şey düşünmediği gibi, Kur’an’ı da üzerinde düşünmeden okuyabilir. Oysa okumaktan amaç ayetler üzerinde düşündürmektir. Şayet bir kimse tekrar ederek düşünebiliyorsa tekrar etmesinde bir sakınca yoktur. Resulullah (s.a.s.)’in Mekke’nin fethi günü el-Feth suresini, ayetlerini tekrar ede ede okuduğu rivayet edilmektedir.⁴⁰⁵ Süleyman ed-Darani (215-830) diyor ki: “Ben bir ayet okurum, dört beş gece onunla meşgul olurum, onu iyice anlamadan başkasına geçmem.”⁴⁰⁶ Seleften bir zatın Hûd suresinin manasını anlayabilmek için altı ay tekrar ettiği söylenir. Yine ariflerden bir zat, “haftalık, aylık ve senelik hatimlerim vardır. Fakat bir hatmim daha var ki otuz senedir bitiremedim” demiştir. Bunlar hep Kur’an kıraatında tedebbürün önemini göstermektedir. Kur’an’ı düşünüp öğüt alarak az miktarda okumak Allah katında ayetler üzerinde düşünmeksizin ama fazla miktarda okumaktan daha değerlidir.⁴⁰⁷ Abdullah ibn Mes’ud şöyle diyor: “ Biz Rasulullah (s.a.s.)’ dan on ayet öğrenince, onun muhtevasını, ahkamını tam olarak öğrenmeden daha sonra indirilen on ayete geçmezdik.”⁴⁰⁸ Abdullah ibn Ömer’in rivayetinde; “Hz. Ömer Bakara Suresini on iki senede öğrendi. Öğrenmeyi tamamlayınca bir deve kurban etti.”⁴⁰⁹ İbn Ömer’in de Bakara suresini dört ya da sekiz yılda öğrendiği bilgisi kaynaklarda yer almaktadır.⁴¹⁰ Buradaki öğrenmenin ayetleri anlayıp hayatına tatbik

⁴⁰⁴ Gazali, Ebu Hamid Muhammed ibn Muhammed, *İhyau Ulûmu’d-din*, 1/277.

⁴⁰⁵ *Sahihu’l-Buhari*, 4. bab, 112.

⁴⁰⁶ Karaçam, İsmail, *Kur’an-ı Kerim’in Faziletleri ve Okunma Kaideleri*, s.388,

⁴⁰⁷ Acurri, *Ahlak-u hameleti’l-Kur’an*, s.80.

⁴⁰⁸ İbnü’l-Cevzi, *Zâdü’l-Mesir*, 1/14; Kurtubi, *Ahkamu’l-Kur’an*, 1/39; Suyûti, *Dürri’l-Mensur*, 2/69.

⁴⁰⁹ Suyûti, *Dürri’l-Mensur*, 1/54.

⁴¹⁰ İbn Sa’d, *Tabakâtü’l-Kübra*, 4/164; Kurtubi, *Ahkâmü’l-Kur’an*, 1/40; Suyuti, *Dürri’l-Mensur*, 1/54.

etmek olduğu aşıkârdır. Elbette ki tek başına ezberlemek bu kadar süre almayacaktır. Rivayetin devamında deve kurban etmesi Hz. Ömer'in sevinci ve şükürünü ifade edebilecek en güzel eylemdir. Ashabın Kur'an'ı öğrenmekten, ezberlemekten anladıkları ile bugün bizim anladığımız arasında ciddi bir uzaklık söz konusudur. Rivayetlere bakıldığında bu açıkça göze çarpmaktadır.

4. Kur'an'ı anlamağa çalışmak: Kur'an okuyan kimse okuduğu her ayeti kendi imkânları ölçüsünde anlamaya çalışmalıdır. Zira Kur'an, Yüce Allah'ın sıfatlarını, fiillerini anlatır. Peygamberlerin kıssalarını, onları yalanlayanların ne hallere düştüklerini ve nasıl yok olduklarını bildirir. Allah'ın emir ve yasaklarını, cennet ve cehennemi açıklar.

5. Anlamaya engel durumlardan kurtulmak: İnsanların birçoğu Kur'an'ın manalarını anlayamazlar. Bu, şeytanın onların kalpleri üzerine örttüğü perdelere ve sebeplere dayanır. Peygamber (s.a.s.) buyurdular ki: "Eğer şeytanlar Âdemoğlunun kalpleri üzerinde dolaşıp durmasalardı, onlar melekût âlemini görürlerdi."⁴¹¹ Kur'an'ın manalarını anlamaya engel olan şeyler dört tanedir: Birincisi; Bütün gücünü harflerin mahreçlerine sarf ederek mana üzerinde düşünemeyecek derecede zihnin meşguliyeti. İkincisi; Taklit yoluyla bir görüşe bağlanarak inceleme yapmadan yalnız duyduğuna körü körüne inanarak bağlı kalması sebebiyle bu görüşün başka bir mana düşünmesine engel olması. Üçüncüsü; Bir günahı sürekli işlemek, kibirli olmak veya nefsin dünya ile ilgili arzularının peşinden gitmek kişinin kalbinin kararmasına sebep olur ve Kur'an'ı anlamaktan mahrum kalır. Dördüncüsü; Zahiri mana ile yetinen tefsir kitaplarına bakıp Kur'an'ın sadece bunlar ile anlaşılabilirliğini, kendi görüşüyle tefsir yapılmasının yanlış olduğunu kabul etmek de Kur'an'ın gizli sırlarını anlamaya engel bir perde olur.⁴¹²

6. Kur'an okuyanın kendisine hitab edildiğini bilmesi: Kur'an okuyan kimse emir ve yasak ayetlerini okuduğu zaman muhatabın kendisinin olduğunu bilmelidir. Peygamber kıssalarını okuduğu zaman bunun amacının ibret olduğunu bilmeli ve gereken dersi almalıdır.

7. Etkilenip üzülmek: Kur'an okuyan kimse ayetlerden etkilenmelidir. Üzüntü, korku, ümit ve benzeri ayetleri okudukça farklı durumlara girmeli ve kalbinde

⁴¹¹ Ahmed ibn Hanbel, *Müsned*, 2/ 353,

⁴¹² Gazali, *İhyau Ulûmu'd-din*, 1/277.

heyecan, arzu meydana gelmelidir. Kişinin Kur'an bilgisi tamam oldukça, kalbindeki korku o nisbette çoğalır. Çünkü Kur'an ayetlerinde rahmet ve mağfiretin zikredilmesi şartlara bağlıdır. Mesela Allah Teâlâ: *"Ben çok mağfiret ediciyim"* buyurduktan sonra, bu mağfirete layık olmanın şartlarını ayetin devamında sıralamıştır: *"Tevbe ve iman edenler, salih amel işleyenler, sonra da doğru yolda sebat gösterenler için."*⁴¹³ Kur'an'ı baştan sona inceleyen kimse durumun böyle olduğunu görür. Bunu bu şekilde anlayan kimsenin üzerine düşen de korku ve hüzdür. Hadis-i Şerifte şöyle buyrulmaktadır

*"Kur'an'ı hüzn ile okuyunuz. Çünkü O, hüzn ile nazil olmuştur."*⁴¹⁴

Kul, tilavetinde okunan ayetlerin sıfatıyla etkilenir. Ferahlık ve mağfiret ayetlerini okurken, neşesinden uçan kuş gibi sevinmelidir. Allah'ın zikri, sıfatları ve isimlerini ihtiva eden ayetler geçtikçe, Allah'ın yüceliği karşısında başını eğmeli ve azametini düşünmelidir. Kâfirlerin, Allah'ın zat ve sıfatlarına yakışmayan iftiralarını anlatan ayetleri okurken sesini kısmalı, içinden müteessir olmalı,⁴¹⁵ onların bu kötü sözlerinden dolayı utanmalıdır.

8. Kur'an'ı Yüce Allah'tan dinliyormuşçasına okumak: Kur'an okumanın üç derecesi vardır: **Birincisi;** Kur'an okuyan, Yüce Allah'ın huzurunda imiş ve Yüce Allah onu dinliyormuş gibi farz etmelidir. Şüphesiz ki bu durumda insan yumuşak ve alçak gönüllü olur. Bu kısım, mürid ve ariflerin derecesidir. **İkincisi;** Kur'an okuyan bizzat Yüce Allah'ın onu görerek lütfu ile seslendiğinde, kendisinin de ona yalvarıp istekte bulunduğu inanmalıdır. Bu anlayış ile Kur'an okuyan kimse, utanarak ve saygı duyarak Kur'an'a eğilir ve onu anlamaya çalışır. Bu kısım, *"ashab-ı yemin"*⁴¹⁶ 'in derecesidir. **Üçüncüsü;** Kur'an okuyan o sözlerin sahibinin durumunu ve yüceliğini, sözlerinin anlamından çıkarmalıdır. Bu anlayış ile Kur'an okuyanın düşüncesi, kendisine verilen nimetlere ve Kur'an'ın okunmasına değil de doğrudan bu sözlerin sahibine yönelir ve onu görüyormuşçasına bütün kalbi ve düşüncesi ile ona bağlanır. Bu

⁴¹³ (20) Taha, 82.

⁴¹⁴ Acurri, *Ahlak-u Hameleti'l-Kur'an*, s.78.

⁴¹⁵ Acurri, *a.g.e.*, s.79.

⁴¹⁶ Vakıa Suresinde cennet ehlini ifade eden bir tabirdir. ((56) Vakıa, 27).

üçüncü kısım “*mukarreb*”⁴¹⁷ , lerin derecesidir. Bu üç derecenin dışında Kur’an okumak da gafillerin derecesidir.⁴¹⁸

9. Allah’ın büyüklüğü karşısında kendi varlığını hiçe sayıp unutmak: Kur’an okuyan kimsenin halinden, kuvvetinden ve nefesine olan iltifatından vazgeçmesidir. Salihler için olan müjde ve medh ayetlerini okuduğu zaman, kendini hiç bunlara layık görmemeli, bilakis Allah’ın sadık ve hakkıyla inanan kullarını bunlarda ilhak buyurması için Allah’a yalvarmalıdır. Asi ve günahkârları zemmeden ayetleri okuduğunda kendisini orada görmeli, korkarak ve Allah’ın rahmetine sığınarak ayetteki muhatabın kendisi olduğunu takdir etmelidir.⁴¹⁹

⁴¹⁷ Yine Vakıa suresinde, “Naim Cennetlerinde, Allah’a en yakın olanlar” diye tanımlanmış olan sınıftır. ((56) Vakıa, 11).

⁴¹⁸ Gazali, *İhyau Ulûmu’d-dîn*, 1/277.

⁴¹⁹ Karaçam, İsmail, *Kur’an-ı Kerim’in Faziletleri ve Okuma Kaideleri*, s.399.

SONUÇ

Yüce Allah, mahlûkatın en şereflişi olarak yaratmış olduğu insana ulûhiyetini bir kez daha hatırlatmak için hidayet rehberi olan Kur'an'ı gönderdi. Mahiyeti bizce malum olmayan levh-i mahfuzda ona ancak temiz olanların dokunabildiğini haber veren Yaratıcı, dünya semasına nüzulünden sonra da kitabının bu muhafaza garantisini devamlı olmasını murad etti. O hala Rabb katındaki aslıyla bizim aramızdadır. İlahi kudret ile bu takdir, Kur'an'ın var olmasıyla aynı zamanda başlamış ve sonuna kadar da böyle devam edecektir. Şerefli kitabına yöneltilebilecek kötü niyetli, tahrif maksatlı her türlü girişimden muhafazanın garantisini elbette onun asıl sahibi vermiştir. Bu kutlu görevin vesilelerinden biri olan hıfz müessesesi için insonoğlunu tercih ettiğinden ve bu müessesenin kıymeti hakkında birkaç söz edebilme lûtfunu da bize bahşettiğinden dolayı O'na sonsuz hamedediyoruz.

Gerçekten Kur'an'ın muhatabı olan son Peygamber'(s.a.s.)'in ümmeti onu gözbebeği yapmış, muhafazasına gayret hususunda azami bir çaba içerisinde olmuşlardır. Şüphesiz ümmeti buna sevkeden etkenlerin başında Resulullah (s.a.s.)'in zamanından ve ilk ayetin nüzulünden itibaren Allah Rasülü ve Ashabının bu konudaki titizliğini gösteren fiili sünneti gelmektedir.

Asr-ı Saadet'e bakıldığında başta Allah Rasulünün bizzat kendisi hafızdır. O, bizzat ilahi kudret ile hafız olmuştur. Sonra onun yakın arkadaşları Hz. Ebubekir, Hz. Ömer hem müslümanların hem de hafızların ilklerinden olmakla şereflenmişlerdir. Bu kimselerin yaşlarına baktığımızda Hz. Ebubekir'in Efendimiz (s.a.s.)'den iki ya da üç yaş küçük olduğunu görüyoruz. Demek ki bu zatlar öyle erken yaşta da bu işi yapmadılar. Kırklı ve daha üzeri yaşlarda olmalarına rağmen Kur'an ezberine gönül verdiler.

Ashabın Kur'an'ı ezberleme gayretleri ilk dönem hakkında bilgi veren kaynaklarda da ifade edildiği gibi Kur'an'a vukufiyet merkezli bir ezberleme faaliyeti idi. Hz. Ömer'in Bakara suresini ezberlemesi ile ilgili rivayette oniki yılda ezberlediği, bitirince de sevincinden deve kurban ettiği ile ilgili Abdullah İbn Ömer'in rivayeti malumdur. Dolayısıyla asıl olan Kur'an'ı anlamaya ve hayata tatbiki gayret etme öncelik ve ağırlıklı bir ezberleme söz konusu idi. Bugün ülkemizde hafızlık çalışmalarına baktığımızda eğitim tekniği, hafızlığın kuvvetli ve kalıcı olması hakkında

bir takım eksiklikler ve telafisi için bazı tesbitler yapılmıştır. Ancak hafızlığın, dolayısıyla da Kur'an'ın hayata aktarılmasına yönelik, hafız adaylarını ya da hafızları bilgilendirmeye yönelik herhangi ilmî bir çalışma maalesef müşahede edemedik.

Zihinde muhafaza edilen ayetlerin muhtevası, ilahi muradın mahiyeti konusunda yapılacak bilgilendirme ve biliçlendirme çalışmaları ile desteklenecek bir hafızlık, sahabenin anlayışına paralellik oluşturmaya bakımından önemlidir.

İslami ilimlerin temelinde şüphesiz İslam'ın temel kaynağı olan Kur'an-ı Kerim vardır. Asıl kaynağın ezberde olması ise İslamî ilimler alanında çalışma yapacak kişiye daha işin başında bir kazanç olmakta, araştırma yapacağı alana ya da çalışmaya Kur'an merkezli bakabilme imkânı sağlamaktadır. İslamî ilimler ile meşgul olanlar için hafızlık neredeyse bu işin olmazsa olmazıdır. Hafız kişi İslamî ilimler alanında ilim talep etmeye başladığında hıfzın birçok nimetinden faydalanır.

Sosyal ortamda kişiliğe tesir bakımından hafızlık, önemli bir iç denetim mekanizması olmaktadır. Hafız hocalarının talebelerine her zaman söylediği bir tavsiyeleri vardır; "Hafız olabilmek değil, hafız ölebilmek önemlidir." Sorumluluk sahibi bir hafız bunu önemser ve yine hafız hocaların tavsiyesi olan her gün bir cüz okuma alışkanlığını edinir. Bu da kişiye manevi anlamda güzellikler getirir, günlük hayatını Kur'an ile iç içe yaşama imkânı sağlar. O sabah okuduğu cüzü gün içinde, boş vakti oldukça tekrar edecek hele anlamına da vakıf bir kimse ise, her okuyuşunda Kur'an'ın feyzinden hayatına akan yeni şeyler bulacaktır. Bu da hayatı Kur'an ile yaşama nimetini insana lütfetmektedir. Kur'anî murakabe olarak da anlayabileceğimiz bu durum kişinin hafızlığının sağlam olmasıyla daha da geçerlilik kazanır.

Hafızlığın diğer bir bereketi de hafız olan ve hayatını da Kur'an çizgisinde yaşamaya çalışan bir müslüman hakkında çok rahat ifade edilebilir ki ömrünün her aşamasında, dünyevi sıkıntılarında bir çıkış yolu, bir ilahi destek hissetmekte, hayatının her alanını Kur'an'ın bereketi kuşatmaktadır. Hiç umulmadık kapıların açıldığı, nice sıkıntılarda Cenab-ı Hakk'ın yardımını yakınında hissettiği bilim ile izah edilemese de hafızların tecrübelerinden bildikleri ve ifade ettikleri şüphesiz bir gerçektir.

Dini hitabetin temel kaynağı Kur'an'dır. Öyleyse Kur'an'ı ezbere bilmek bir anlamda temel kaynağa sahip olmak anlamına gelir. Yüce Allah, kullarına öğüt vermeyi, mü'minlere öğüdün fayda vereceğini buyurduktan sonra bu öğüdün de Kur'an ile olacağını bizzat kendisi açıklamıştır. O halde bir hatip için konuşacağı konudaki

ayetleri öncesi, sonrası, doğrudan veya dolaylı bağlantısı olan ayetleri hafızasında tutmak, muhakkak ki ona konusu hakkında daha rahat konuşabilmeyi, daha donanımlı olmayı ve daha doyurucu bilgi vermeyi sağlar.

Resulullah (s.a.s.)’in dönemine bakıldığında “irşad ekibi” olarak nitelendirebileceğimiz -Bi’r-i Maune vakasında dini anlatmak üzere gönderilen-sahabîlerin hafız olduğu kaynaklardan bilinmektedir.

İşte hafızlık tebliğ ve irşad alanında da kişiye Kur’an merkezli bir bakış açısı kazandırmaktadır. Burada bahsi geçen kazanım elbette hafız olmayan için imkânsız değildir. Ancak hafız açısından durumun çok daha rahat olduğu şüphesizdir.

İnsan günlük hayatında çeşitli olaylarla karşı karşıya kalır. İşte bu doğal hayat akışı içerisinde genel akışa bir bütün olarak Kur’an’î bakış açısına sahip olabilmek mü’min için çok önemlidir. Bu durum ilahi vahye vukufiyet ile alakalı bir durum olsa da şüphesiz bu vukufiyetin en iyi seviyesi, onu ezbere bilmektir.

Önemli bir diğer husus da şudur: Kur’an tilaveti müstakil bir ibadet olarak dini yaşayışımızdaki yerini ve devamlılığını korumaktadır. Özellikle Ramazan ayında mukabele geleneğimiz bunun en önde gelen misallerindendir.

Kur’an-ı Kerim’de Resulullah (s.a.s.)’in Allah Teâlâ’ya “Kur’an’ı terk edilmiş bıraktılar” şikâyetinde bulunduğu ümmetten olmamanın ilk çaresi, devamlı Kur’an okuyan bir mü’min olmaktır.

Dini vecibelerin yerine getirilişinde, ibadetler sahasında, din görevlisinin hafız olması cemaat nazarında saygınlığının artmasını beraberinde getirmektedir. Zira O, bu vasfı ile namazın farzlarından olan “kıraat” ruknünü azami kalitede gerçekleştirebilme yeteneğine sahiptir.

Hafızlarla yapılan uzun görüşmeler neticesinde şu rahatça söylenebilir ki; Hafız olan imam ve müezzinler -istisnalar hariç- İlahiyat Fakültesi mezunları da dâhil olmak üzere hafız olmayan birçok imam ve müezzinden Kur’an’ı daha güzel okumaktadırlar. Bu açıdan özellikle mihrap hizmetinde hafızların daha verimli görev yapma ehliyetine sahip olduklarında şüphe yoktur.

Hülasa, ibadetlerin yapılışında da hafızlık müktesebatına sahip olmak kişinin gerek kendinin gerekse etrafındaki diğer mü’minlerin ibadetlerine anlam katmada önemli bir fark getirmekte ve dolayısıyla ibadetleri icra açısından bir kazanım olarak ortaya çıkmaktadır.

Kur'an öğretim faaliyetinde hafız olmak ise, talebenin öğrenmeye çalıştığı kitabı öğreticinin ezbere bilmesi demektir. Bu, alan bilgisinde kişinin eksiğinin olmaması sebebiyle öğretimde cesareti beraberinde getirir. Çünkü okunması muhtemel her ayet öğreticinin ezberindedir. Ayrıca hafızlık eğitimi öncesi iyi bir talim, meharic-i huruf, tecvit bilgisi ile altyapı tamamlanarak hafızlık yapıldığından öğreticinin bu mühim hususlarda da herhangi bir sıkıntısı yoktur. Diğer taraftan yapılan araştırmalara göre daha etkin bir din hizmeti verebilmede hafız olmak, hem sağladığı kolaylık hem de toplum nezdinde kazandırdığı itibar nedeniyle Kur'an Kursu öğreticileri tarafından büyük çoğunlukla şart görünmektedir.

Talebenin ezberini dinlemede hafızın kulağı hafız olmayana göre hassasiyet açısından çok farklıdır. Yapılan hata hemen kulağına gelir. Ölçme-değerlendirme bakımından da talebe hakkında daha sağlıklı sonuçlara varılabilir.

Dikkat çekilmesi gereken mühim bir husus da Kur'an'dan ayet ezberleme hususunda ülkemiz müslümanlarının *ya hep ya hiç* mantığı ile hareket etmeleridir. Diğer Müslüman ülkelerde Kur'an'ın tamamını yapamasa da belli bir kısmını ezber bildiğini görüyoruz. Söz gelimi hac ya da umre vazifesi için Mekke'de bulunan Türk, Hafız bir Din Görevlisi, ayrı ayrı birkaç farklı defa bindiği taksilerde şöforlere Kur'an'dan ne kadar ezber bildiğini sorduğunda Yasin suresinden Kur'an'ın sonuna kadar, Fetih suresinden sonuna kadar, En'am suresi, son iki cüz, Bakara suresi gibi cevaplar almıştır. "Kısmî Hafızlık" olarak isimlendirilebilecek bu uygulamanın ülkemizde de yaygınlaştırılması, ibadetlere genişlik ve zenginlik getirmesi bakımından güzel sonuçlar getirecektir.

Yüce Allah bize kitabını öğretecek⁴²⁰ bir Peygamber göndermiş, Resulü de bu görevini hakkıyla ifa etmiştir. Peygamberlerin varisleri şimdi onun bu kutsal vazifesine de varis olarak, Yüce Kitabı dünya devam ettikçe yeniden nazil oluyormuşçasına okumaya, okutmaya, anlamaya, anlatmaya, yaşamaya ve yaşatmaya çalışmaktadırlar. Cenab-ı Hakk'ın izni ve lütfuyla devam edeceklerdir. Hamd, Yüce Rabbimize, Salat ve selam Hz. Peygamber (s.a.s.) Efendimize, onun âline, ashabına ve bütün inananlara olsun.

⁴²⁰Nitekim size âyetlerimizi okuması, Sizi tertemiz hale getirmesi, size kitap ve hikmeti ve bilmediğiniz nice şeyleri öğretmesi için sizden birini elçi gönderdik ((2) Bakara 151).

BİBLİYOGRAFYA⁴²¹

‘ Abdülbaki, M.Fu ‘ad, **el-Mu‘cemu’l-Mufehres li Elfazı’l- Kur’ani’l-Kerîm**, İFAV, İstanbul, ty.

‘Acurri, Ebu Bekr Muḥammed ibn Huseyin, **Ahlâk-u Hameleti’l-Kur’an**, Mektebetu’d-Dar, Medine,1987.

Ahmed b. Ḥanbel, Ebû ‘Abdullah eş-Şeybânî, **Müsned**, I-VI, Müessesetü Kurtuba, Kahire, ty.

‘Ahmet Cevdet Paşa, **Kur’an Tarihi**, İstanbul, 1989.

Ahmet Fatih Çaylı **“Kur’an Kursu Öğreticilerine Göre Hafızlık Öğretimi ve Problemleri (Göller Bölgesi Örneği)”**, Süleyman Demirel Üniversitesi Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Isparta, 2005.

Akyüz, Vecdi, **Mukayeseli İbadetler İlmihali, İslam Fıkında İbadetler**, İz Yayıncılık, İstanbul,1995.

‘Ali el-Ḳârî, Muhammed ibn Sultân, **Mirkâtu’l-Mefâtîḥ Şerḥu Mişkâtî’l-Meşâbiḥ**, I-XI, Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, Beyrut-1422.

Altıkulaç, Tayyar, **Tecvidü’l- Kur’an**, DİB, Ankara, 2005.

Âlûsî, / Ebu’s-Şena Şehabuddîn Maḥmûd ibn ‘Abdullah, **Ruḥu’l-Me’ânî fî Tefsîri’l-Kur’ani’l-‘Azîm ve’s-Seḫ i’l-Meşânî**, Beyrut, Dâru İḥyai’t-Türaşî’l-‘Arabî, ty.

Arabacı, Caner, **Osmanlı dönemi Konya Medreseleri**, Konya, Konya Ticaret Odası, 1998.

Asbindârî, ‘Abdurrahman ‘Ömer, **Kitabetü’l- Kur’ani’l-Kerîm fî ‘Ahdi’l-Mekkî, Menşûrâtü’l-İslamiyyetü li’t-Terbiyeti ve’l-‘Ulûmi ve’s-Şekâfeti**, İSESCO, 2002.

‘Aşkalânî, İbn Ḥacer, Ebu’l-Faḍl, ‘Ahmed ibn ‘Ali, **Fethu’l-Bârî Şerḥu Sahîhi’l-Buḥârî**, I-VIII, Dâru’l-M‘arife, Beyrut-1426.

Aşıkkutlu, Emin, **“Aşıkkutlu Mehmet Rüştü”**, DİA, İstanbul, 1991, 4/6..

Aydın, M. Şevki, **Kur’an Kursunda Hafızlık Eğitimi**, Diyanet Aylık Dergi, Şubat, 2008.

Ayhan Halis, **Cumhuriyet Dönemi Din Eğitimine Genel Bakış**, AÜİF Dergisi, Özel Sayı, yıl.1999.

⁴²¹ Bu bölümde Transkripsiyon uygulanmış ve DİA’nın Transkripsiyon Alfabetesi esas alınmıştır.

‘Aynî, Ebû Muhammed Bedreddin Maḥmûd ibn Mûsa el-Ḥanefî, ‘*Umdetü’l- Kârî Şerḥi Sahîhi’l-Buḥârî*, I-XXV, İdârâtü’l- Tıbbâ‘ati’l-Münîriyye, Kahire, ty.

Bâkıllâni, Ebû Bekr Muhammed ibn Ṭayyib ibn Muhammed Başrî, *İ‘cazu’l- Kur’an*, 403/1013 ; thk. ‘Imâduddîn, Aḥmed Ḥaydar, Beyrut : Müessesetü’l-Kütübi’ ş- Şeḫafiye, 1991.

Baltacı, Cahit, *“Türk Eğitim Sisteminde Kur’an Kurslarının Yeri”*, Kur’an Kurslarında Eğitim Öğretim ve Verimlilik,(Tartışmalı İlmi Toplantı), Ensar Neşriyat, İstanbul,2000.

Başkurt İrfan, *Din Eğitimi Açısından Kur’an Öğretimi ve Yaz Kur’an Kursları*, DEM, İstanbul, 2007.

Bayraktar, M Faruk, *“Beklentileri Doğrultusunda Öğrencilerin Yönlendirilmesi”*, Kur’an Kurslarında Eğitim Öğretim ve Verimlilik, Ensar Neşriyat, İst,2000, s.157.

-----, *Türkiye’de Vaizlik*, İFAV, İstanbul, 1997.

Birişik, Abdülhamit, *“Kur’an” DİA*, (II. Tarihi), Ankara, 2002, 26/385.

Bozkurt, Nebi, *Darülkurra, DİA*, İstanbul, 1993, 8/543.

-----, *“Hafız”*, DİA, İstanbul, 1997, 15/74.

Buḥârî, Ebû ‘Abdullah Muhammed ibn İsmâ‘il, *el-Câmiu’s-Şaḥiḥ*, I-IV, Dâru’l-Kütübi’l-‘İlmiyye, Beyrut-1419.

Bulut Mehmet, *Kuruluşunun 74. Yıl Dönümü Münasabeti ile Diyanet İşleri Başkanlığın Kronolojisi*, Diyanet İlmi Dergi, yıl:1998,cilt:34, sayı:1.

Buyrukçu, Ramazan, *Kur’an Kurslarında Din Eğitimi ve Öğretiminin Verimliliği Üzerine Bir Araştırma (Göller Bölgesi Örneği)*, Fakülte Kitabevi, Isparta, 2001.

Canan, İbrahim, Kur’an’ın Mucizevî Korunması, *(Rivayetlerin Işığında Kur’an-ı Kerim’in Cem’ Edilmesi)*, Yeni Ümit Kitaplığı-3, İzmir, 2004.

-----, *Peygamberimizin Okuma-Yazma Seferberliği ve Öğretim Siyaseti, İstanbul*, Cihan Matbaası, 1984.

Cebeci, Suat, *Din Eğitimi Bilimi ve Türkiye’de Din Eğitimi*, Akçağ y. Ankara2005.

Cerrahoğlu, İsmail, *Kur’an’ı Kerim Nasıl Bir Kitaptır? Nasıl Anladılar? Nasıl Anlıyoruz?, Nasıl Anlamalıyız?*, Altınkalem y., Eskişehir-1993.

-----, *Tefsir Usulü*, T.D.V Y., Ankara, 1991.

Çağrııcı, Mustafa, *“Ahlak”*, DİA, İstanbul, 1989, 2/1.

-----, **“Edep” DİA**, İstanbul, 1994, 10/412.

-----, **“Kur’an Kursu”**, DİA, Ankara, 2002, 26/423.

Çakmak, Mesut, **Kur’an’ın ezberlenmesiyle ilgili rivayetlerin değerlendirilmesi**, M.Ü, S.B.E. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2007.

Çantay, Hasan Basri, **Kur’an-ı Hakim ve Meal-i Kerim**, Ahmed Said Matbaası, İstanbul, 1957.

Çelebi, Ahmed, **İslam’da Eğitim-Öğretim Tarihi** / trc. Ali Yardım, İstanbul, Damla Yayınevi, ty.

Çetin, Abdurrahman, **Kur’an İlimleri ve Kur’an-ı Kerim Tarihi**, Dergah Y., İstanbul, 1982.

Çimen, Abdullah Emin, **Hafızlık Müessesesi, Ülkemizdeki Hafızlık Çalışmalarıyla İlgili Bazı Değerlendirmeler ve Hafızlığın Sağlamaştırılmasında Bir Metod Denemesi**, Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi, İstanbul, 2007, sayı.18.

Çubukçu, Asri, **“Huzeyme b. Sabit”**, DİA, İstanbul, 1998, 18/436.

Davudoğlu, Ahmed, **Şaḥih-i Müslim Tercüme ve Şerhi**, I-XII, Sönmez Neşriyat, İstanbul-1974.

Demir, Ömer-Acar, Mustafa, **Sosyal Bilimler Sözlüğü**, Vadi Yayınları, Ankara, 1998.

Demirci, Muhsin, **Vahiy Gerçeği**, MİFAV Y. İstanbul, 1996.

Doğrul, Ömer Rıza, **Tanrı buyruğu**, Kur'an-ı kerim'in tercüme ve tefsiri, İnkılap ve Aka Kitabevleri, İstanbul, 1980.

Draz, M. Abdullah, **En Mühim Mesaj Kur’an**, trc. Suat Yıldırım, Akçağ Yayınları, Ankara, 1985.

-----, **Kur’an’ın Anlaşılmasına Doğru**, trc. Salih Akdemir, Mim Y, 1993.

Ebû ‘Âsım, Nebîl ibn Ḥâşim ibn ‘Abdullah Ğamrî, **Fethu’l-Mennân Şerhu’l-Müsnedi’l-Câmi’**, I-X, Dâru’l-Beşâiru’l-İslamiyye, Beyrut-1419.

Ebû Dâvûd, Süleyman b. el-Eşşas es-Sicistânî el-Ezdî, **Sünenü Ebî Dâvûd**, I-IV, Dâru’l-Marife, Beyrut-1422.

Ebû Nu‘aym, Ahmed ibn ‘Abdullah el-İsfahânî, **Hilyetü’l-Evliyâ ve Tabakâtü’l-Eşfiyâ**, I-X, Dâru’l-Kitâbi’l-‘Arabî, Beyrut-1405.

Ebû Şâme el-Maḳdisî ve **el-Murşidu’l-Vecîz**, haz. Tayyar Altıkulaç, Beyrut, Dâru’ ş-Şadr, 1975/1390.

Evliya Çelebi, *Seyahatname*, I-XV, Zuhuri Danişman Yayınevi, İstanbul-1971.

ez-Zemahşerî, *el-Keşşaf an Haikaiki Gavamizi't-Tenzil ve 'Uyuni'l-Ekavıl fi Vucühi't-Te'vil*, Ebü'l-Kâsım Cârullah Maḥmûd ibn 'Ömer ibn Muḥammed, Riyâd, Mektebetü'l-Ubeykan, 1998/1418.

Fîrûzâbâdî, Muḥammed ibn Ya'ḳub, *el- Kâmûsu'l-Muḥîṭ*, Müessesetu'r-Risâle, Beyrut-1406.

Gavsani, Yahya 'Abdurrezzaḳ, *Keyfe Tahfezu'l- Qur'ani'l-Kerim*, s.23, 1.Baskı, Cidde, 1994.

Gazali, Ebu Hamid Muḥammed ibn Muḥammed, *İhyau 'Ulûmi'd-Din*, Mektebetü Mısr-Daru Mısr li't- Tıbâ'a, Kahire, trc: Abdullah Aydın, Aydın Y. , 1993.

-----, *El-Maḳsadü'l-Esna fi Şerhi Esmâillahi'l- Hüsnâ*, Beyrut : Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ty.

Gözütok, Şakir, *İlk Dönem İslam Eğitim Tarihi*, Fecr yayınları, 2002, Ankara.

Günaydın Mehmet, *Karadeniz Güneşi Reisü'l-kurra Mehmet Rüştü Aşikkutlu'nun Hayatı ve Din Eğitimine Katkıları*, Kahramanmaraş 2004.

Hamidullah, Muhammed, *İslam Peygamberi*, (trc, Salih Tuğ) I-II, Yeni Şafak Gazetesi, Ankara-2003.

-----, *Kur'an-ı Kerim Tarihi*, (trc, Salih Tuğ) İFAV Yayınları, İstanbul,2000.

Ḥaṭîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr el-Ḥaṭîb 'Ahmed ibn 'Ali b. Sabit, *el-Kifâye, fi 'Ilmi'r-rivaye*, Dârü'l-Kütübi'l- Hâdiş, Kahire, 1972.

Hatipoğlu, Ḥaydar, *Sünen-i İbni Mâce Tercümesi ve Şerhi*, I-X, Kahraman Neşriyat, İstanbul, ts.

'İṭır, Ḥasan Ziyâeddin, *Şeḡafu'r-Rasûli ve Eşşabihi bi Ḥıfzı'l-Kur'an*, Mecelletu Külliyyeti's-Şerî'ati'd-Dirâsâti'l-İslamiyye, Mekke, 1402.

İbn 'Allân, Muḥammed eş- Şiddîkî el-Mekkî, *Delilü'l-Fâliḥîn li Turuḳi Riyâzü' ş-Şalihîn*, I-IV, Dâru'l- Ḥadîş, Kahire-1419.

İbn Hışam, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, Dâru İḥyai't-Turaşi'l-'Arabî, Beyrut, ts.

İbn İşhak, Ebu 'Abdullah Muḥammed ibn İşhak ibn Yesar, *Siyer* / 150/767 ; yay. haz. Muhammed Hamidullah ; trc. Sezai Özel, 2. Bs, İstanbul, Akabe Yayınları, 1991.

İbn Keşîr, Ebu'l-Fidâ İsmâ'il ibn 'Ömer el-Ḳureşî, *Tefsîru'l-Ḳur'ani'l-'Azîm*, I-XV, Müessesetu Ḳurṭuba, Cize-1421.

-----, *Fezâilu'l-Kur'an*, Beyrut, Darü'l-M'arife, Beyrut, 1987.

İbn Kudâme, Ebû Muhammed 'Abdullah ibn Ahmed el-Makdisî, *el-Muğnî fî Fıkhî'l-İmâm Ahmed b. Hanbel eş-Şeybânî*, I-X, Dâru'l-Fikr, Beyrut-1405.

İbn Mâce, Ebû 'Abdullah Muhammed ibn Yezid el-Ğazvîni, *Sünenü İbn Mâce*, I-IV, Dâru'l-M'arife, Beyrut-1419.

İbn Manzûr, Muhammed ibn Mükrim el-Efrîkî el-Mısrî, *Lisânü'l- 'Arab*, I-XV, Dâru Şadır, Beyrut, ty.

İbn Melek, 'Abdullaîf ibn 'Abdül'azîz el-ğaneî, *Mebâriku'l-Ezhâr Şerhu Meşâriku'l-Envâr*, I,III, Dâru'l-Cîl, Beyrut-1415.

İbn Sa'd, Ebû 'Abdullah Muhammed ibn Sa'd ibn Menî' ez-Zührî, *e t- Tabakâtü'l-Kübrâ*, I-VIII, Dâru Sâdır, Beyrut, ty.

İbnu'l-Cezeri, Ebu'l-Hayr Şemsüddin Muhammed ibn Muhammed, *Muncidu'l-Mukrî'in ve mürşidü't- Talibîn*, Dâru'l-Kütübî'l-'İlmiyye, Beyrut, 1980.

-----, *en-Neşr fî'l-Kıraati'l- Aşr*, I-II, Dâru'l-Kütübî'l-'İlmiyye, Beyrut, ty.

-----, *et-Temhid fî 'İlmi't-tecvîd*, thk. Ğanim Ğaduri Ğamed, Beyrut, Müessesetü'r-Risâle, 1986.

İbnü'l-'Arabî, Ebû Bekir Muhammed ibn 'Abdullah Ebû Bekir, *'Ârizatü'l-Ahvezî bi Şerhi Sahîhi't-Tirmizî*, I-XIII, Dâru'l-Kütübî'l-'İlmiyye, Beyrut, ty.

İbnü'l-Cevzi, Ebü'l-Ferec Cemaleddin 'Abdurrahman ibn 'Ali, *Zâdü'l-Mesîr fî 'İlmi't-Tefsîr*, el-Mektebetü'l-İslamiyye, Beyrut, 1987.

İbnü'l-Eşîr el-Cezerî, Ebu's-Sa'âdât el-Mübârek ibn Muhammed, *en-Nihâye fî Ğarîbi'l-Ğadîs*, I-IV, el-Mektebetü'l-'İlmiyye, Beyrut-1399.

İbnü's-Şalah, Ebû 'Amr 'Osman ibn 'Abdurrahman eş-Şehrezûrî, *'Ulûmu'l-Ğadîs*, Dâru'l-Fikr, Beyrut-1418.

'İrfan ibn Selim, 'Abdulkadir el-'Aşşâ el-Ğassûne ed-Dımeşkî, *Ravzatü'l-Müttekîn Şerhu Riyâzü's- Şalihîn*, I-IV, Dâru'l-Fikr, Beyrut-1422.

İsfahani, Ebû Nu'aym Ahmed ibn 'Abdillah ibn. İşhak, *Ħilyetü'l-Evliya ve Tabakâtü'l-Aşfiya*, 1974, Kahire, Matba'atü's-Sa'ade.

İzmirli, İsmail Hakkı, *Tarih-i Kur'an*, İstanbul, 1956.

Ğadı İyâz, ibn Mûsâ, Ebu'l-Fazl el-Yeşîbî, *İkmâlü'l-Mu'lim bi Fevâidi'l-Müslim*, I-X, Dâru'l-Vefâ, Beyrut-1426.

Ḳandehlevî, M. Zekerîya, *Fezâil-i ‘A‘mal*, (tercüme, Yusuf Karaca), Altınoluk, İstanbul-1997.

Kandemir, Yaşar, *“Hafız”, DİA*, İstanbul, 1997, c.15/78.

Kandemir-Çakan-Küçük, Mehmet Yaşar-İsmail Lütî-Raşit, *Riyâzü’s- Şalîhîn - Peygamberimizden Hayat Ölçüleri*, I-VIII, Erkam Yayınları, İstanbul-1997.

Kara, İsmail, *Kutuz Hoca’nın Hatıraları*, Dergah Y. İstanbul, 2000.

Karaçam, İsmail, *En Büyük Mucize Kur’an-ı Kerim’in Edebi Sırları*, Yeni Şafak Kültür Armağanı, İstanbul, 2005.

-----, *Kur’an-ı Kerim’in Faziletleri ve Okuma Kaideleri*, İFAV, İstanbul, 2007.

-----, *Kur’an-ı Kerim’in Nüzulü ve Kiraati*, İFAV Y., İstanbul, 1995.

Karagöz, İsmail, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, D.İ.B. Y, Ankara, 2005.

Karaman, Hayreddin, Çağrı, Mustafa, Dönmez, İbrahim Kafi, Gümüş, Sadrettin, *Kur’an Yolu*, D.İ.B. Y. Ankara 2007.

Kâsânî, Ebû Bekir ‘Alaaddin ibn Mes‘ud ibn Aḥmed el-Ḥanefî, *Bedâ’i‘u’s- Şanâi’*, I-X, Dâru’l-Kütübi’l-‘İlmiyye, Beyrut-1418.

Ḳastallâni, Ebu’l-‘Abbâs Şehabeddin Aḥmed ibn Muḥammed, *İrşâdu’s- Şâri li Şerḥi Şaḥîhi’l-Buḥârî*, I-X, Dâru İhyâi’t-Türâsi’l-‘Arabî, Beyrut, ty.

Kazıcı, Ziya, *Ana Hatlarıyla İslam Eğitim Tarihi*, MİFAV, İstanbul, 1995.

-----, *İslam Medeniyeti ve Müesseseleri Tarihi*, Kayıhan Y., İstanbul, 1999.

Keskioğlu Osman, *Kur’an Tarihi*, Nebioğlu Yayınevi, İstanbul, 1953.

Kevseri, Muḥammed, Zahid, *Maḳalat*, Mektebetü’l-Ezheriyye, Kahire, 1968.

Ḳınnavcî, Şadîḳ ibn Ḥasan, *Ebcedü’l- ‘Ulûm*, I-III, Dâru’l-Kütübi’l-‘İlmiyye, Kahire-1398.

Kûfî, İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekir ‘Abdullah ibn Muḥammed, *el-Muşannef fi’l-Eḥâdîsi ve’l-Âsâr*, I-VII, Mektebetü’r-Rüşd, Riyâd-1409.

Ḳurtubî, İbn ‘Abdilber, Ebû ‘Ömer Yusuf ibn ‘Abdullah *et-Temhîd limâ fi’l-Muvattâ‘ mine’l-Me‘ânî ve’l-Mesânîd*, I-XII, Vüzâratü ‘Umûmi’l-Evḳâf, Mağrib-1387.

Köymen, Mehmet Altay, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1989.

Kurtubî, Ebû 'Abdullah Muhammed ibn Aḥmed, *el-Câmi' u li Aḥkâmi'l-Ḳur'an*, I-XX, Dâru 'Alemlî'l-Kütüb, Riyad-1423.

Kutluoğlu, Mehmet Yahya, *Topal Hoca (Hacı Lekur) Mehmet Hanefi Kutluoğlu*, Dernekpazarı Köyleri Kültür ve Dayanışma Vakfı İstanbul, 2004.

Merginânî, Ebu'l-Ḥasan Burhaneddin 'Ali ibn Ebû Bekir, *el-Hidâye*, I-IV, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, Beyrut, ty.

Mevdudî, Seyyid Ebû'l-'A'la, *Tefḥimü'l-Ḳur'an*, İnsan Yayınları, trc. Muhammed Han Kayhani, Yusuf Karaca, Nazife Şişman, İsmail Bosnalı, Ali Ünal, Hamdi Aktaş, İstanbul, 1986.

Mubârekfûrî, Ebu'l-'Alâ Muhammed 'Abdurrahman ibn Abdurrahîm, *Tuḥfetü'l-Aḥvezi bi Şerḥi Câmi' it-Tirmizî*, I-XI, Dâru'l-Ḥadiṣ, Kahire-1421.

Mün'âvî, Muhammed 'Abdurra'uf, *Feyzu'l-Ḳadîr Şerḥu Cami 'ış- Şağîr*, I-VI, Dâru'l-Kütübî'l-'İlmiyye, Beyrut-1427.

Müslim, Ebu'l-Ḥuseyin ibn Ḥaccâc el-Ḳuşeyrî, *Şaḥîḥu Müslim*, Mektebetü'r-Rüşd, Riyad-1422.

Nesâî, Ebû 'Abdurrahman Aḥmed ibn Şu'ayb, *el-Müctebâ Mine's-Sünen*, I-VIII, Mektebetü'l-Matbû'âtu'l-İslâmiyye, Haleb-1406.

-----, *Fezailu'l-Ḳur'an*, Dâru İhyai'l-'Ulum, Beyrut, 1992.

Nesefî, Ebu'l-Berekât Hafızzuddin 'Abdullah ibn Aḥmed ibn Maḥmûd, *Medârikü't-Tenzil ve Ḥaḳâiki't-Te'vil*, Dâru'l-Ḳalem, Beyrut, 1989.

Nevevî, Ebû Zekerıyyâ Muḥyiddîn Yaḥyâ ibn Şeref ibn Muri ed-Dımeşkî, *Tehzibü'l-Esma ve'l-Luğat*, 1927, Ḳahire, İdaretü't-Ṭıbaati'l-Müniriyye.

-----, *et-Tibyân fî Adâbi Ḥameleti'l-Ḳur'an*, Dârü'l-Fikr, Beyrut, ty.

-----, *el-Mecmu'*, I-IX, Dârü'l-Fikr, Beyrut, ty.

-----, *el-Minhâc Şerḥu Şaḥîḥu Müslim b. Ḥaccâc*, I, XIX, Dâru'l-M'arife, Beyrut-1426.

-----, *İrşâdu Ṭullâbi'l-Ḥaḳâik*, Dâru'l-Beşâiru'l-İslâmiyye, Beyrut-1411.

-----, *Riyâzü's- Şalîḥîn*, (Behcetü'n-nâzırîn şerhi ile birlikte) I-III, Dâru İbnü'l-Cevzî, Riyad-1422.

-----, *Takrîb ve't-Teysîr*, Dâru'l-Kütübî'l-'İlmiyye, Beyrut-1408.

- Orhan, Saim, *Abdüssamed'in İlginç Hayatı*, Genç Beyin Dergisi, Ağustos, 2007.
- Rafii, Muştafa Şadık, *İ 'cazû'l- Kur'an ve'l-Belağatü'n-Nebeviyye*, 1356/1937 ; thk. Muhammed Saîd 'Uryan, Kahire , el-Mektebetü't-Ticaretî'l-Kübra, 1961.
- Râzî Ebû 'Abdullah Faḥreddin Muḥammed ibn 'Ömer Faḥreddin, *et-Tefsîru'l-Kebîr, Mefâtiḥü'l- Gayb*, Beyrut, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1990/1411.
- Râğîb, el-İsfehânî, *Müfredâtü Elfâzi'l- Kur'an*, Dâru'l-Ḳalem, Dimeşk-1412.
- Râmeḥurmûzî, Ḥasan ibn Abdurrahman, *el-Muḥaddişü'l-Fâşıl Beyne'r-Râvî ve'l-Vâî*, Dâru'l-Fikr, Beyrut-1404.
- Şabunî, Muḥammed 'Ali, *et-Tibyan fî' Ulumi'l- Kur'an*, Beyrut, 'Âlemu'l-Kütüb, 1985.
- , *Şafvetü't-Tefâsir*, Beyrut, Dâru'l-Ḳur'ânî'l-Kerîm, 1981.
- Şahnûn, Ebû 'Abdullah Muḥammed ibn 'Abdusselam, *el-Müdevvenetü'l-Kübrâ*, I-VI, Dâru Şâdır, Beyrut, ty.
- Şan'ânî, el-Emir Muḥammed ibn İsmail, *Tevdîḥu'l-Efkâr*, I-II, el-Mektebetü's-Selefiyye, Medine, ty.
- Seḥâvî, Şemsüddîn Muḥammed ibn 'Abdurrahman, *Fethu'l-Muğîs Şerḥu Elfiyeti'l-Ḥadîs*, I-III, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut-1403.
- Seraḥsî, Ebû Bekir Şemsü'l-Eimme Muḥammed ibn Aḥmed, *el-Mebsût*, I-XXX, Maṭba' atü's-Saade, Kahire-1331.
- Seyyid Kutub, *Fîzılâli'l- Kur'an*, Dârü's-Şurûḳ, Beyrut, 1985.
- Şubḥî es-Şaliḥ, *Mebahîs fî' Ulumi'l- Kur'an*, Dârü'l-İlm li'l-Melâyin, Beyrut, ty.
- Şuyûtî, Ebû'l-Fazl Celâleddîn 'Abdurrahman ibn Ebî Bekir, *Âdâb-u Tilâveti'l- Kur'an*, Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabi, Beyrut, 1987.
- , *ed-Dîbâc Şerḥu Saḥîḥu Müslim b. Ḥaccâc*, I-VI, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, ty.
- , *ed-Durru'l-Mensur fî't-Tefsîri'l-Me'sur*, Dârü'l-Fikr, Beyrut, 1983.
- , *et-Tevsîḥ Şerḥu'l-Câmî' us-Saḥîḥ*, I-IX, Mektebetü'r-Rüşd, Riyâd-1419.
- , *el-İtkân fî' Ulûmi'l- Kur'an*, I-II, Dârü'l-M'arife, Beyrut-1899.

-----, *Tabakâtu'l-Huffâz*, Dâru'l-Buhûşî'l-İlmiyye, Beyrut-1983.

-----, *Tedribu'r-Râvî fî Şerhi Takrîbî'n-Nevevî*, I-II, Dâru'l-Kitâbî'l-Arabî, Beyrut-1419.

Şuyûtî, Ebû'l-Fazl Celâleddîn 'Abdurrahman ibn Ebî Bekr, eş-Şâfi Maḥallî, Celâleddin Muḥammed ibn Aḥmed ibn Muḥammed *Tefsiru'l-Celaleyn* Mısır, Mustafa el-Babî el-Halebi, 1954/1374.

Şafîî, Ebû Abdillâh Muḥammed ibn İdrîs, *el-Üm*, I-X, Dâru İḥyâi't-Türâşî'l-Arabî, Beyrut-1422.

Şedîd, Muḥammed, *Menhecu'l-Kıssa Fi'l-Kur'an*, 1. Baskı, Suudi Arabistan-1984.

Şengül, İdris, *H. Osman (r.a.) döneminde Kur'an-ı Kerim'in İstinsahı, Çoğaltılıp Neşredilmesi* (Kur'an'ın Mucizevî Korunması), Yeni Ümit Kitaplığı-3, İzmir, 2004.

Şevkani, Ebû Abdillâh Muḥammed ibn Ali ibn Muḥammed el-Havlani, *Fethu'l-Kadir : el-Câmi' Beyne Fenneyi'r-Rivaye ve'd-Diraye min 'Ilmi't-Tefsîr*, Kahire, 1964.

Taberânî, Ebû'l- Kâsım Süleyman ibn Aḥmed ibn Eyyûb, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, I-XX, Darü İḥyâi't-Türâşî'l-Arabî.

Taberî, Ebû C' afer İbn Cerîr Muḥammed ibn Cerîr ibn Yezid, *Câmi'ul-Beyân*, I-XXX, Dâru'l-M'ârif, Beyrut-1986.

Tekineş, Ayhan, *Cibril'in (a.s.) Son Dersi: Arza-i Ahıra*, (Kur'an'ın Mucizevî Korunması, Yeni Ümit Kitaplığı-3, İzmir, 2004.

Temel, Nihat, *Kıraat ve Tecvid Istılahları*, İFAV, İstanbul, 1997.

-----, *Kur'an Kıraatında Vakf ve İbtida*, İFAV Y., İstanbul, 2001.

-----, *Nasıl Hafız Olunur, Nasıl Hafız Ölüdür, Hikmete Çağrı Yaratan Rabbinin Adıyla Oku*, İstanbul Müftülüğü Kültür Yayınları, İstanbul, 2007.

Tîbî, Şerefeddin Hüseyin ibn Muḥammed ibn 'Abdullah, *el-Kâşif an Ḥakâiki's-Sünen*, I-XI, İdaratu'l-Kur'an ve'l-Ulumi'l-İslâmiyye, Karaçi-1413.

Tirmizî, Ebû İsâ Muḥammed ibn İsâ, *Sünenü't-Tirmizî*, I-VI, Dâru'l-Hadis, Kahire-1419

Topaloğlu, Bekir, *"Esmâ-i Hüsnâ", DİA*, İstanbul, 1995, 11/404.

Türkçe Sözlük, Türk Dil Kurumu, Ankara, 1988.

Uzun, Mustafa, *"Kur'an"* (XII. Edebiyat), *DİA*, Ankara, 2002, 26/414.

Ünsal, Bilal, “*Günümüz Kur’an Kurslarında Hafızlık Eğitimi ve Problemleri (İstanbul Örneği)*” Sakarya Üniversitesi Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya, 2005.

Yasar, Hüseyin Hüsameddin, *Amasya Tarihi*, Amasya Belediyesi, 1986.

Yavuz, Yusuf Şevki, *İ‘cazu’l- Kur’an, DİA*, İstanbul, 2000, 21/405.

Yazıcılar, Süleyman, Ragıp, *21. Yüzyılın Dehaları, Hafızlar*, Genç Dergisi, 2007, Ağustos, Erkam Y, İstanbul.

Yazır Elmalılı M.Hamdi, *Hak Dini Kur’an Dili*, Eser Neşriyat, İstanbul, ty.

Yeniçeri, Celal, *Peygamber, Devlet Başkanı ve Aile Reisi Hz. Muhammed ve Yaşadığı Hayat*, İFAV, İst.,2000.

Yeniçel-Kayapınar, Necati-Hüseyin, *Sünen-i Ebû Dâvûd Terceme ve Şerhi*, I-XVI, Şamil Yayınları, İstanbul-1987.

Yıldırım, Suat, *Kur’an-ı Hâkim ve Açıklamalı Meali*, Zaman Gazetesi, İstanbul, 1998.

-----, *Ana Hatlarıyla Kur’an-ı Kerim ve Kur’an İlimlerine Giriş*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 1996.

-----, “*Kur’an*” *DİA*, (VI. İ‘cazı ve Üslubu), Ankara, 2002, 26/397.

-----, *Kur’an’da Uluhiyyet*, Kayıhan Yayınları, İstanbul, 1987.

Yılmaz, Nazif, *İmam-Hatip Liselerinde Meslek Dersleri Nasıl Olmalı*, DEM, İstanbul, 2006.

Yüksel, Ali Osman, *Kur’an Öğretimi ve Hafızlık*, Basılmamış Seminer Notları, İstanbul, 2005.

-----, *İbn Cezeri ve Tayyibetü’n-Neşr*, İFAV Y,İstanbul, 1996,

Zehabî, Ebû ‘Abdullah Şemseddin Muhammed ibn Aḥmed ibn ‘Oşman, *Ma‘rifetü’l- Kurra*, Beyrut, 1404.

Zerkeşî, Ebû ‘Abdullah Muhammed ibn ‘Abdullah, *el-Burhân fî ‘Ulûmî’l- Kur’an*, I-IV, Dâru’l-M‘arife, Beyrut-1391.

Zerḳanî, Muhammed ‘Abdu’l‘azim, *Menâhilü’l- ‘İrfan fî ‘Ulumi’l- Kur’an*, 3. bs, Dâru İhyai’l-Kütübi’l-‘Arabiyye, Ḳahire, 1943.

ÖZGEÇMİŞ

Yasemin Tunç, 1977 yılında İstanbul’da doğdu.1988 yılında ilkokulu bitirdikten sonra hıfzını tamamladı.1995’de Marmara Üniversitesi İlahiyat Meslek Yüksek Okulunda eğitim görmeye başladı. Dikey geçişle devam ettiği aynı Üniversitenin İlahiyat Fakültesinden 2001 yılında mezun oldu. 2005-2008 yılları arasında “Kur’an Hafızlığı ve Müslümanın Dînî Hayatındaki Önemi” konulu tezi ile master eğitimini tamamladı. Halen İstanbul’da Kur’an Kursu Öğreticisi olarak görev yapmaktadır. Evli ve iki çocuk annesidir.